Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra výtvarné výchovy

Disertační práce

Kastellologie jako historicko-kulturní inspirační zdroj v oblasti výtvarné edukace

Castellology as a historical-cultural inspiration source in art education

Vypracoval: Aleš Pospíšil, specializace v pedagogice, výtvarná výchova
Vedoucí práce: doc. PaedDr. Pavel Šamšula, CSc.
Místo a rok odevzdání: Praha, 2011

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem předloženou disertační práci s názvem Kastellologie jako historicko-kulturní inspirační zdroj v oblasti výtvarné edukace vypracoval samostatně s použitím úplného výčtu citací informačních pramenů uvedených v seznamu, který je součástí této práce.

V Praze dne: 1. 4. 2011

……

Aleš Pospíšil

Poděkování:

Za odbornou i lidskou pomoc, cenné rady a připomínky při vypracování této práce děkuji zejména svému školiteli doc. PaedDr. Pavlu Šamšulovi, CSc. Dále patří můj dík všem, kteří mne podporovali – zejména mé rodině. Velmi děkuji Mgr. Ivě Žlábkové za pomoc při sestavování empirického výzkumu a doc. PaedDr. Radko Chodurovi, CSc. za zapůjčení obtížně dostupné literatury. V neposlední řadě patří můj dík také Mgr. Janě Komardinové a Mgr. Karlu Řepovi za pomoc při úpravě textu.

Anotace

Předložená disertační práce s názvem Kastellologie jako historicko-kulturní inspirační zdroj v oblasti výtvarné edukace je věnována mezní historické disciplíně kastellologii a jejím společným vývojovým aspektům s výtvarnou edukací a edukací všeobecně. Jedním z hlavních obsahů práce je nalezení historických spojnic mezi danými disciplínami a jejich intencionální i funkcionální vliv ve vzájemném společenském významu. V rámci historiografie jsou některé statě věnovány i vybraným osobnostem, jejichž vliv byl v obou disciplínách zásadní. Ve své celkové koncepci mapuje tato disertační práce všeobecně nejen historické hledisko, ale také současný stav. Empirická část práce vychází z poznatků části teoretické. Ze zjištěných informací v rámci historiografie bylo nutné podrobit jistému výzkumu i osobnost učitele. Empirický výzkum tedy mapuje frekvenci a užití témat a námětů spojených s kastellologií v lekcích výtvarné výchovy u pedagogů působících na 2. stupni ZŠ v kontextu jejich zájmové osobnostní inklinace. Část výzkumná i část teoretická se věnují specifickému českému prostředí. V obou případech je zohledněn pouze drobný přesah k zahraničním zkušenostem.

Abstract

The dissertation thesis "Castellology as a historical-cultural inspiration source in art education", is dedicated to the historical discipline castellology and its developing aspects shared with art education and general education. One of the main parts of the thesis is the finding of historical connections between ancient disciplines and their intentional and functional influences in a social sense. In terms of historiography there are also some articles devoted to selected authors, whose influence was fundamental to both disciplines.

The thesis surveys not only a historical point of view, but also the contemporary situation. The empirical part of the thesis is based on the theoretical part. From the information gained in terms of historiography, it was necessary to include research on a teacher's personality. The empirical research surveys the frequency and usage of themes and subjects connected with castellology in the lessons of art education by pedagogues at secondary school level in the context of their personal interest. The investigative and the theoretical parts are dedicated specifically to the Czech environment. In both cases foreign settings are only briefly covered.

OBSAH

1 Úvod…… 8

I. Teoretická část

2 Význam a chápaní termínu kastellologie u nás a v ostatní Evropě…….. 12

2.1 Evropa…….. 12

2.2 Česká kastellologická škola…… 13

2.3 Výchovný aspekt kastellologie……..... 14

3 Kastellologie jako historicko-kulturní inspirační zdroj

v kontextu výtvarné edukace a její historický kontext v obecném vzdělávání…….. 17

3.1 Kastellologie a výtvarná edukace……..... 18

3.1.1 Od Antiky k romantismu…… 18

3.1.2 Romantismus……..... 21

3.1.2.1 František Alexander Heber……..... 27

3.1.3 Dědictví romantismu a vlastenectví národního obrození na přelomu

IXX. a XX. století……..28

3.1.3.1 August Sedláček……..... 28

3.1.3.2 Josef Švehla……29

3.1.3.3 Jan Renner……36

3.1.3.4 Spolky a organizace……...41

3.1.4 XX. Století…….....47

3.1.4.1 Jaroslav Herout…….....51

3.1.4.2 Radko Chodura……...……..53

3.1.4.3 Tomáš Durdík…….....57

4 Kastellologie a výtvarné umění…… 61

4.1 Kastellologická architektura jako téma a námět ve výtvarném umění…….64

5 Teoretický a výtvarný potenciál kastellologie pro výtvarnou edukaci…….. 72

5.1 Momenty kastellologie v bývalých osnovách Vv……..... 76

5.2 Kastellologie v dnešních RVP……... 81

6 Interpretační a edukační přístupy……..... 83

6.1 Potenciál exkurzí…… 85

6.2 Interaktivní prohlídky a muzeopedagogika v České republice…….....86

6.3 Zahraniční zkušenosti……..…....90

6.4 Publikační základna literatury pro děti a mládež……..... 92

7 Filozofické pojetí prostoru……... 97

7.1 Fenomenologický přístup v myšlení o architektuře…….....97

7.2 Urbanizace a architektura…….. 99

7.3 Obytnost prostoru…….. 101

7.4 Interpretace prostoru ve výtvarném umění……...103

7.5 Resumé problematiky prostoru z pohledu architektury……... 106

II. Empirická část

8 Empirický výzkum……110

8.1 Výzkumný problém……110

8.2 Použitá výzkumná metoda…….…….... 111

8.3 Formulace výzkumných hypotéz…….…….. 111

8.4 Výběr a charakteristika výzkumného vzorku……..... 112

8.4.1 Vyhodnocení a interpretace výzkumu……113

8.4.1.1 Znalost pojmu kastellologie u učitelů výtvarné výchovy působících na 2. stupni ZŠ……114

8.4.1.2 Vnímání kastellologie a její zařazení v rámci výuky…….….. 117

8.4.1.3 Osobnost pedagoga, jeho volnočasové aktivity a jejich možný vliv na realizaci výuky…….....119

8.4.1.4 Kastellologie a její obsahy v tématech a námětech hodin výtvarné výchovy……. 123

8.5 Shrnutí empirického výzkumu…….…… 129

9 Závěr……... 131

10 Seznam použité literatury…….……..134

10.1 Tištěné zdroje…….....134

10.2 Elektronické zdroje a jiné materiály…… 139

10.3 Literatura pro děti a mládež……...…….. 141

11 Přílohy…….....142

1 ÚVOD

Motto:

„První architekturu, kterou v životě postavíme, je hrad z písku.“

Současné pojetí výtvarné výchovy jako svébytného oboru je z velké části založeno na principech rozvíjení vizuálního vnímání a schopnosti formovat genezi osobnosti na základě vjemů nepopiratelné hodnoty, ať již jsou například kulturní či historické. Z tohoto důvodu je nové hledání inspiračních zdrojů stále aktuální a cennou složkou vývoje výtvarné edukace všeobecně. Dědictví našich předků tak společně s výtvory přírody rozhodně patří mezi zdroje nejhodnotnější a nejefektivnější. Tradiční prim ve vlivu na inspiraci k práci výtvarné hrála a hraje architektura, a to v tom nejširším slova smyslu. Je však velmi důležité dokázat inspirativnost architektury také v užším a konkrétnějším vyznění. Každá její forma a odvětví nabízí jiná specifika a jiné zdroje východisek pro flexibilní a otevřený teoreticko-praktický obor - výtvarnou výchovu.

Téma vlivu kastellologie na výtvarnou edukaci je logickým vyústěním mého dlouhodobého a širokospektrého zájmu o tuto problematiku. V době studia na Střední umělecko-průmyslové škole v Praze, kde jsem navštěvoval ateliér řezbářství a tvarování dřeva, který se ve své náplni věnuje z velké části restaurování, jsem se snažil proniknout zejména do problematiky památkové péče mobiliářů českých feudálních sídel středověku a do technologické diagnostiky dřeva jako stavebního materiálu historických staveb. V rámci jednooborového magisterského studia na Katedře výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích jsem měl možnost absolvovat řadu seminářů a sympozií, které se zabývaly problematikou památkové péče. Jednalo se například o interpretaci architektury, využití památkových objektů pro pedagogické projekty, stavebně historické průzkumy, exkurze z dějin umění a dějin užité tvorby. Na Katedře výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity také v současné době pedagogicky působím a akcentuji uvedené složky inspiračních zdrojů i v rovině metodiky výtvarné výchovy. Na základě výše uvedených znalostí a zkušeností se nabízí možnost spojení mého prvořadého zájmu a profesní inklinace.

Cílem mého vědeckého zkoumání jsou mezioborové vztahy kastellologie, teorie výtvarného umění a výtvarné edukace. Pokusím se zhodnotit současný stav, najít historické kontexty a teoretické i aplikované možnosti propojení nejen v oblasti vědy, ale i pedagogické výchovy. Zvláštním zřetelem je kladen na výtvarnému umění. Výsledky výzkumu by měly přispět ke zhodnocení a v budoucnu i ke zkvalitnění výuky v oblasti výchovy k památkám a ke kulturnímu dědictví obecně.

Kastellologie je mezní historickou disciplínou zabývající se studiem feudálních sídel. V celé Evropě probíhá proces k jejímu ustanovení jako samostatného vědního oboru.[1] Vzhledem k historickým faktům je česká kastellologie velmi specifická. Díky celé řadě osobností z nejrůznějších oblastí kultury má již zmíněný termín naprosto výjimečné postavení v kontextu celé Evropy.

Zevrubný náhled do seznamu osobností této historické disciplíny nás přivede k faktu, že většina vědců - kastellologů byla pedagogicky činná, nebo se dokonce ke studiu kastellologie dostala přes práci pedagogickou. V tomto vztahu hrála samozřejmě značnou roli dějinná situace naší země (nástup romantismu, období národního obrození apod.) Znalost památek i znalost vlastenecké historie je jedním ze základních cílů řady předmětů na různých úrovních vycházejících z typu školy a věkové adresnosti. Poznatky z kastellologie se dostávají bezděčně do povědomí každého z nás. Podle našeho názoru je lokální patriotismus a vlastenectví v době dlouhodobého integračního procesu naší země do Evropské unie trvale aktuální otázkou.

I pokud nebude kastellologie samostatným vědním oborem, zůstane hledání vazeb na další vědní obory nadále důležité. Řada témat obsažených v pasážích disertační práce souvisí s výtvarnou edukací, a to zejména v rovině sociokulturního vlivu. Nemůžeme je tedy vnímat jako intencionální faktory s přímím dopadem na současný předmět výtvarné výchovy. Zmíněné složky je nutno chápat jako spolutvůrce celonárodního zakotvování kastellologie ve společnosti, jejíž názor se logicky zrcadlí ve vzdělávacím systému.

Uvědomujeme si, že české prostředí je v mnoha ohledech specifické. Se stejnou osobitostí se tato práce zabývá výlučně českým prostředím, výjimku znamená jen drobný přesah přihlížející k zahraničním zkušenostem.

V rámci předložené studie je v majoritním měřítku užíván pojem hradu, který chápeme jako nejtransparentnější pojem, jenž nejlépe reprezentuje obsahy mezní historické disciplíny kastellologie. Jsme si plně vědomi širších obsahových aspektů a terminologické pestrosti. I tak je

[1] DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 2000. s. 250.

„hrad“ tím nejlepším a společensky nejfrekventovanějším objektem formálních i obsahových kvalit, který veřejnosti nejlépe předkládá to, co kastellologie ve své náplni zkoumá a řeší v širokých společensko-historických vazbách.

Empirická část práce je pak v návaznosti na určitý výsledek teoretického bádání, vycházejícího ze zkušeností několika předchozích generací, věnována hledání zázemí kastellologie ve výtvarné výchově v podobě témat a námětů jednotlivých lekcí, jež jsou ovlivňovány osobní inklinací pedagoga jako osobnosti a hlavního činitele výuky.

Celkové vyznění práce je pak koncipováno jako zdroj hodnotící historické kontexty kastellologie a výtvarné edukace a jejich vyznění ve zhodnocení současného stavu, jenž může ve školském systému napříč všemi jeho stupni přispět k budoucímu zlepšení stávající situace.

I. TEORETICKÁ ČÁST

2 VÝZNAM A CHÁPÁNÍ TERMÍNU KASTELLOLOGIE U NÁS A V OSTATNÍ EVROPĚ

Všeobecná definice pojmu kastellologie již byla nastíněna v úvodu této práce. Dostupná literatura kastellologii vykládá jako mezní historickou disciplínu, která se zabývá studiem feudálních sídel. Tento velice zjednodušený obsah je jistě platný v celoevropském kontextu. Nepoukazuje však na rozdílnou a značně nerovnoměrnou strukturu výzkumu, neboť pojetí kastellologie mohou být různá. Tradičně pestré evropské prostředí poskytuje nejrůznější charakteristiky výzkumů, které profilují různé cesty k jednotnému cíli této disciplíny.

Z etymologického hlediska můžeme konstatovat, že termín kastellologie je odvozen ze základu slova castello, tedy hrad, zámek.[2] Latinské castelum je diminutivem, tedy zdrobnělinou od slova castrum, což je uzavřené opevněné místo.[3] Podobné fonetické odvození můžeme cítit i v jiných jazykových konotacích.[4] Jako český ekvivalent pojmu kastellologie je s nadsázkou často uváděn kostrbatý, leč srozumitelný termín hradopravda. Tento „obrozenecký" novotvar jistě není ideální formou překladu, ale z interpretačního hlediska jej nemůžeme v této kapitole vynechat. V následujících částech kapitoly bude význam kastellologie v jednotlivých lokacích popsán velmi stručně. Není ani v ambicích, ani v obsahových možnostech této práce komparačně srovnávací formou postihnout mimořádně složitou situaci a vlivy, které zapříčinily a zapříčiňují rozdílnost stádia výzkumů v oblasti vědy o feudálních sídlech v Čechách a ostatní Evropě.

2.1 EVROPA

Evropská kastellologie, na rozdíl od té české, urazila znatelně delší cestu k postulaci disciplíny jako samostatného vědního oboru, který stojí na pomezí archeologie, architektury, vojenské historie, dějin výtvarného umění a dalších oborů. Ačkoliv v počátcích „první kastellologické vědy"

[2] Kastellologie, stejně tak jako jiné discipliny, má nemalé problémy s významem a chápáním některých termínů. Sám pojem kastel (kastell, castell) je vnímám v různém kontextu jinak. V tzv. typologii hradů pojem kastel označuje specifický typ hradu pravidelné dispozice s více věžemi a obvodovou zástavbou.
[3] Správa webových stránek. Castellologie. In *Italský etymologický slovník*[online]. Dostupné: http://www.etimo.it/?term=castello&find=Cerca. [cit.30.1.2011]
[4] Hrad – angličtina-castle, italština-castello, španělština-castillo, francouztina-chateau.

sehrálo české prostředí nezanedbatelnou roli, pokročilé dvacáté století jako by přálo spíše kastellologii za našimi hranicemi. Svou úlohu v tom samozřejmě sehrála zejména politická situace a s ní související celospolečenský vztah ke kulturnímu dědictví v obecné rovině. Ani současnost však nedává české kastellologii rovné podmínky, a to především z hlediska ekonomického. Ale nejen finanční prostředky a společensko-politické klima sehrály tu nejdůležitější roli. Klasickou ukázkou apolitického, tedy čistě vědeckého důvodu k jisté rozdílnosti v podstatě samotného studia látky je preference teorie typologických souvislostí staveb. Tento postup, tak vlastní našim badatelům od šedesátých let minulého století, je založen na hledání klíče, jímž je možné postihnout základní podstatu výtvarné podoby středověkého feudálního sídla. Na území Čech a Slovenska se teorie typologie hradní architektury aplikuje snáze než na území ostatní Evropy (např. Německo, Polsko, Maďarsko). Důvodem je geograficko-historická rozmanitost poměrně malého uzemí, kde je možno najít jednotlivé stavební typy v uzavřených a poměrně jasně vymezených oblastech. Tuto faktickou výhodu celá řada našich evropských sousedů nemá, a proto se kastellologický výzkum „mimočeského" prostředí dlouhou dobu soustředil na jiné formy metod, jež zařazují architekturu středověkého feudalismu do jiných kontextů.

Velký pokrok ve studiu hradů po druhé světové válce znamenalo založení Mezinárodního ústavu pro studium hradů ve Švýcarsku. Byl tak vytvořen zásadní vědecký institut, který si předsevzal vychovávat veřejnost k ochraně a úctě památek minulosti.[5]

2.2 ČESKÁ KASTELLOLOGICKÁ ŠKOLA

Česká kastellologie je charakteristická komplexní metodikou studia. Využívá ve vzájemné kombinaci metody a postupy vlastní několika speciálním disciplínám, jejichž užití se prolíná a doplňuje tak, jak se prolínaly a doplňovaly pestré stránky středověké reality a života konkrétních objektů. Vzhledem k množství informací, které přináší i pro ostatní speciální obory studia, si určité vůdčí postavení zachovává archeologie středověku. Užitím uvedené metodiky, vlastní v posledních více než 25 letech české kastellologické škole, si naše bádání v evropských souvislostech stále drží

[5] MENCLOVÁ, Dobroslava. *České hrady I*. Praha: Odeon. 1972. s. 5.

čestné místo. Je tomu tak díky plastičnosti výsledného obrazu, jenž se blíží středověké realitě více než v případě, kdy jedna ze speciálních disciplín studuje ze souvislostí vytržený faktor.[6]

Současný stav kastellologického bádání je výsledkem intenzivních výzkumů, které se soustředí zejména na typologii a genetické souvislosti české hradní architektury v kontextu celého evropského kontinentu.

Nezanedbatelným krokem ve vývoji české kastellologie bylo založení a vydání sborníku Castellologica Bohemica Archeologickým ústavem ČSAV v Praze roku 1989. Jednalo se v podstatě o vydání prvního sborníku věnovaného problematice feudálních sídel. Jeho naléhavá potřeba vyplynula organicky z dosaženého stupně i šíře záběru poznání, a to jak z faktického a metodického hlediska na straně jedné, tak z potřeb podchycení a dokumentace mizející a silně znehodnocené pramenné základny na straně druhé. Zapomenout nesmíme ani na podněty vycházející z evropského kastellologického bádání a rozvoje historických věd obecně.[7]

Za posledních dvacet let bylo v rámci tohoto tématu vydáno nepřeberné množství kvalitní odborné literatury. Je-li rozsah a úroveň publikační základny indikátorem rozvoje vědních oborů, pak česká kastellologie zažívá v této době významné období své existence.

2.3 VÝCHOVNÉ ASPEKTY KASTELLOLOGIE

„Budiž každá škola útočištěm pronásledované a zneuznané
krásy a každý učitel jejím ochráncem.“[8]

Josef Švehla

Pokusíme-li se najít analogické vztahy mezi kastellologií a výtvarnou edukací, dospějeme k závěru, že obě disciplíny jsou navzájem propojeny celou řadou neopominutelných společných aspektů.

Obvykle první památkou, s níž přijde dítě do aktivního kontaktu, je objekt vědecky spadající do oboru kastellologie. Je to jistě zapříčiněno tím, že na našem území je obrovské množství

[6] DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 2000. s. 250.
[7] DURDÍK, Tomáš. Úvod ke sborníku Castellologica Bohemica. In DURDÍK, Tomáš (ed.) *Castellologica Bohemica*. Praha: AÚ ČSAV, 1989. s. 7-8.
[8] ŠVEHLA, Josef. *Ochrana památek*. Tábor: vlastním nákladem, 1924. s. 47.

kastellologické architektury.[9] Navíc není návštěva objektu hradu či tvrze časově ani finančně náročná. K tomu se jako další pozitivum přidává jeho nesporná výchovná funkce. Můžeme se domnívat, že problematika z hlediska výtvarného vzdělávání není v časnosti a kvantitě návštěv podobných staveb, ale v interpretaci a skutečném využití všeho, co hrad nabízí. Neznalost a nevědomá banalizace problematiky památkových objektů pak v dětském věku končí nereálnou představou princezny a krále, v dospělosti v extrémních případech třeba i těžkým poškozením památky.

Slova jednoho z nejvýznamnějších českých kastellologů současnosti jen dokládají nutnost oživovat úctu hradních staveb již v době základního vzdělávání. Pochopení těchto hodnot pomůže společnosti pečovat o dědictví našich předků.

„České hrady mají mezi ostatními památkami poněkud výjimečné postavení. Díky zájmu, který z mnoha důvodů a směrů přitahovaly a přitahují, náležely a náležejí mezi památky nejpoškozovanější a mnohdy díky neinformovanosti a hlouposti poškozované a ničené zcela zbytečně, zato však nenávratně. I když jsme zemí s velkým bohatstvím hradní architektury, představuje tato skutečnost, v současné době ještě urychlovaná novou vlnou nekulturních pseudopodnikatelských představ a vzedmutého naivního romantismu, závažný problém a nebezpečí. Zda české hrady jako živý, plnohodnotný, výpovědi schopný historický pramen zůstanou zachovány i dalším generacím, je záležitostí nás všech.“[10]

Tomáš Durdík

Každý druh umění pracuje s určitými výrazovými prostředky, jejichž specifické vlastnosti, rozdíly a především možnosti dalšího vývoje vymezují daný umělecký druh. Ne všechny oblasti umění pracují s takovými prostředky, které mají názorné a přístupné tvarové konfigurace. Výrazovými prostředky oblasti celé umělecké tvorby jsou „významové tvary, které se skládají ze senzuálních a amorfních částí“. Na rozdíl od slovesného umění nebo hudby má výtvarné umění, zejména architektura, k dispozici „hmatatelné tvary“, které svou stálostí signálu mohou

[9] Hradů a jejich zřícenin je na českém uzemí více jak 600 a tvrzí, tedy feudálních sídel nižší kvalitativní úrovně, zhruba 3500. Zdroj: Proč hrady pláčou – rozhovor s Tomášem Durdíkem. In. *Jedinak.cz* [online] Dostupné: http://www.jedinak.cz/stranky/txtdurdik.html [cit.30.11.2010]

[10] DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 2000. s. 10.

ve funkcionální i intencionální výchově působit kdykoliv a okamžitě. [11] U architektury, do které svou příslušností zapadá i kastellologie, snad ještě více než u ostatních druhů umění vyvstává výchovné hledisko prostředí. Architektura tak jako významná součást sociálního prostředí dává možnost strukturovat estetické potřeby jedince i skupin. Historická komplexnost architektury je dalším faktorem, který zákonitě ovlivňuje estetické cítění a postoje s ohledem na staletím prověřené hodnoty. Prokázat a interpretovat hodnotový potenciál architektonického dědictví je prvořadým úkolem všeobecného vzdělávacího systému, který doposud nenašel společnou cestu s širokým pojmem teorie architektury.[12]

[11] CHODURA, Radko. *Výchova uměním se zaměřením na výchovu architekturou*. České Budějovice: PFUK Praha, 1987. s 15.
[12] [srov.] CHODURA, Radko. *Výchova uměním se zaměřením na výchovu architekturou*. České Budějovice: PFUK Praha, 1987. s 16 – 20.

3 KASTELLOLOGIE JAKO INSPIRAČNÍ ZDROJ V KONTEXTU VÝTVARNÉ EDUKACE A JEJÍ HISTORICKÝ KONTEXT V OBECNÉM VZDĚLÁVÁNÍ

Hned v úvodu této části disertační práce, týkající se problematiky kastellologie v kontextu výtvarné edukace, je víc než kdy jindy nutné naznačit a částečně vymezit obsah a tematické ambice textu. Hledání spojnic mezi klasickou mezní historickou disciplínou a pedagogickou praxí je jedním z cílů našich snah. Specifikem mezních disciplín, a to nejen těch historických, je úzkoprofilovost a zároveň široký záběr propojující spektrum nejrůznějších věd. Těžištěm této disertační práce, minimálně její historické komparačně srovnávací části, je právě náhled do společných vývojových tendencí již zmíněných zkoumaných prvků. Onen „historický exkurz" je, v rámci zjištěných informací, podrobnějšího charakteru, a to zejména u etap a osobností, které měly vliv na postulaci kastellologie do školského systému a jejichž zásluhy či výsledky jejich práce nejsou všeobecně známy. Řada okolností je v textu zmíněna bez dalšího rozvedení. To je zapříčiněno snahou o dodržení vytčených limitů jednotlivých kapitol. Jiné jsou naproti tomu zmíněny či rozšířeny v dalších částech práce.

Hrady patří vedle zámků k našim nejatraktivnějším, a tudíž i nejnavštěvovanějším historickým památkám. Ačkoliv již staletí neplní své prapůvodní funkce, stále mají svou krajinotvornou úlohu, a tedy i nezastupitelné postavení také v současnosti. Jako krajinné solitéry transparentně poukazují na genezi naší společnosti, jsou produkty i svědky historie. Historie, jíž bychom se neměli jen kochat, ale i usilovat o pochopení souvislostí a zákonitostí jejího vývoje.[13] K tomu nám pomáhá kastellologie. Jen málokterá historická disciplína měla tak trnitou a klikatou cestu k soudobé podobě a ke svému současnému obsahu. Tak jako se v průběhu staletí vyvíjely a měnily potřeby, možnosti a nároky majitelů hradů, měnily se v posledních dvou staletích také názory, potřeby a možnosti věnovat se fundovaně studiu feudálních sídel. Každé období vnímalo symboly středověké moci jinak. Pro jedno byl český hrad zpříjemněním života a branou do dob, kdy čest a sláva znamenaly vše. Pro druhé byl znakem „prohnilého feudalismu", který v novém světě nemá místo. V tomto ohledu nelze jisté vývojové analogie s pedagogikou upřít.

[13] [srov.] PLAČEK, Miroslav. *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha: Libri, 2001. s.7.

Stejně jako další vědní obory, i kastellologie a pedagogické disciplíny byly, jsou a patrně budou značně ovlivňovány tendenčností společnosti jako takové. Společným historickým rysem obou námi zkoumaných oborů je fakt, že doba útlaku a pokroucené zneužití východisek obou věd je snad za námi. I přes protivenství některých historických etap doby nedávné se díky několika naprosto výjimečným osobnostem dostává česká kastellologická škola opět na vrcholnou evropskou úroveň. Vzhledem k tomu, jak otevřená je současná obec pedagogická, je snad ten nejvhodnější čas spojit to nejlepší z obou oborů a za vzájemné teoretické podpory vytvořit nové, lepší podmínky pro budoucí ochranu památek nejen kastellologického typu.

S nadsázkou můžeme říci, že kastellologická architektura je inspiračním zdrojem téměř nevyčerpatelným. Jeho využití nejen že obohatí výchovný proces ve výtvarné výchově, ale zároveň poskytne kastellologii nové východisko k její propagaci a k jejímu začlenění do běžného povědomí, kde prozatím, bohužel, místo nemá. Z historického pohledu je spojení obou oborů tradičnější, než se na první pohled zdá.

3.1 KASTELLOLOGIE A VÝTVARNÁ EDUKACE

S ohledem na zpracovávané téma je nejpodstatnější vymezení časové přímky, na které se obě tematické linie setkávají. Ačkoliv nelze snad ani u jednoho stanovit jeden jediný fixní rok počátku, musíme se v tomto ohledu zachovat nepříliš vědecky a na základě odkazů pramenné literatury onen bod stanovit.

3.1.1 OD ANTIKY K ROMANTISMU

Všeobecné historické hledisko vzdělávání klade tyto počátky do osvícené **antiky**. Vzhledem k časové adresnosti kastellologie je sice samozřejmé, že nemůžeme spojovat pedagogiku s problematikou kastellologické architektury právě tam, ale jsme přímo povinni vyvodit ze vzácných a dobrých příkladů antické učenosti jakési inspirační měřítko.

Například **Aristoteles** si uvědomoval, že výtvarnou činností se tříbí smysl pro krásu. Jestliže dříve výtvarná činnost sloužila k výchově budoucích umělců, později se přijímá názor, že umění

a umělecká tvorba by měla být zprostředkována každému člověku pro svůj obecně výchovný aspekt. I když v antice výtvarná činnost představovala manuální práci a jako taková stála níže než hudba, poezie a divadlo,[14] její nezastupitelnost v celkovém vyznění antické společenské etapy je naprosto jasná. Nejen vizualita antické architektury, ale i její vyznění v soudobé filozofii. Vždyť princip základů vzdělanosti je přirovnáván k antickému chrámu, tedy k architektuře, která by nemohla stát a existovat bez pevných základů, stejně jako vzdělání.

Pokud hovoříme o antice v kontextu architektury, nemůžeme vynechat osobnost římského architekta Vitruvia. **Vitruvius** (1. stol. př. n. l.) je autorem všem známého díla „*Deset knih o architektuře*". Jedná se o jediné zachované dílo tohoto druhu z římské odborné literatury. Je považováno za základní učebnici antické architektury. Vitruvius zde vytvořil jakousi antickou encyklopedii technických věd. Architektura v jeho pojetí zahrnuje tři hlavní oblasti: architekturu v úzkém smyslu tohoto slova, tedy stavební umění a stavební techniku, gnómoniku[15] a mechaniku. Vitruvius prosazoval požadavek encyklopedického vzdělání architekta a skutečně všechny oblasti stavitelství opírá o příslušné vědecké teorie – výběr místa, orientace, dispozice staveb apod.[16] Ani technická dokonalost jeho teorií, ani výtečná znalost přírodních principů nezařazuje Vitruvia do výtvarného vzdělávání tak, jako jeho primární uznávání lidské fyziologie a zákonů fyziologické optiky. Vitruvius tak v podstatě vytvořil, s nadsázkou řečeno, architektonický kánon, jehož proporcionalitu určoval lidský element. Pozdější etapy tak také jeho práci přijaly. Jeho Deset knih se tedy nestalo jen příručkou stavebních mistrů a architektů, ale zejména metodickou pomůckou určování proporcí prostoru vůči člověku. Pro svou fundovanou věcnost se stalo Vitruviovo dílo vzorovým manuálem pro architekty nejen raného středověku, renesance, raného baroka, empíru a klasicismu. I slavný kánon Leonarda da Vinci je velice často nazýván kánonem vitruviánským. Jeho spis zahrnující i kapitoly věnované například akustice, hudební teorii a estetice sehrál obrovskou úlohu v dějinách evropské kultury.

Vitruviovo dílo bylo na dlouhou dobu posledním dochovaným záchvěvem „metodické literatury". Další nám známé dílo je například „*Skicář*", jehož autorem je **Villardo de Honnecourt.** Dílo pochází z roku 1235 a reprezentuje klasický formát toho, „jak kreslit". Samozřejmě obsahuje i motivy architektonické. (viz obr. 1, s. 152)Další prací je pak kupříkladu první tištěná kniha pro obkreslování od **Heinricha Vogtera** z roku 1538. O zhruba padesát let později, v roce 1590, vzniká

[14] UŽDIL, Jaromír. *Výtvarný projev a výchova*. Praha: SPN, 1976. s.17.
[15] Gnómonika – konstruování přístrojů na měření času.
[16] VITRUVIUS. *Deset knih o architektuře*. Praha: Svoboda, 1979. s. 1.

z pera malíře a teoretika umění **Giana Paola Lamazza** (1538-1592) pro nás velice zajímavé dílo s názvem *„Idea chrámu umění"*. Jedná se o novou definici koncepce umění, kterou autor grafickou formou přirovnává, jak sám název díla napovídá, k antickému chrámu. Pět pojmů - perspektiva, světlo, barva, pohyb a proporce - představují pět dórských sloupů držících kompozici - architráv, na němž je tympanon představující formu. Osvojení prvního patra chrámu, tedy pěti sloupů s příslušnými pojmy, pokládá autor za základní řemeslné předpoklady, které obsahují pouhé dovednosti. Vyšší patra stavby chrámu, tedy pojmy kompozice a forma, přísluší jen umělecké tvorbě povznesené nad základy a obsahující myšlenku.[17] (viz obr. 2)

Obr. 2 Idea chrámu umění, G.P. Lamazzo

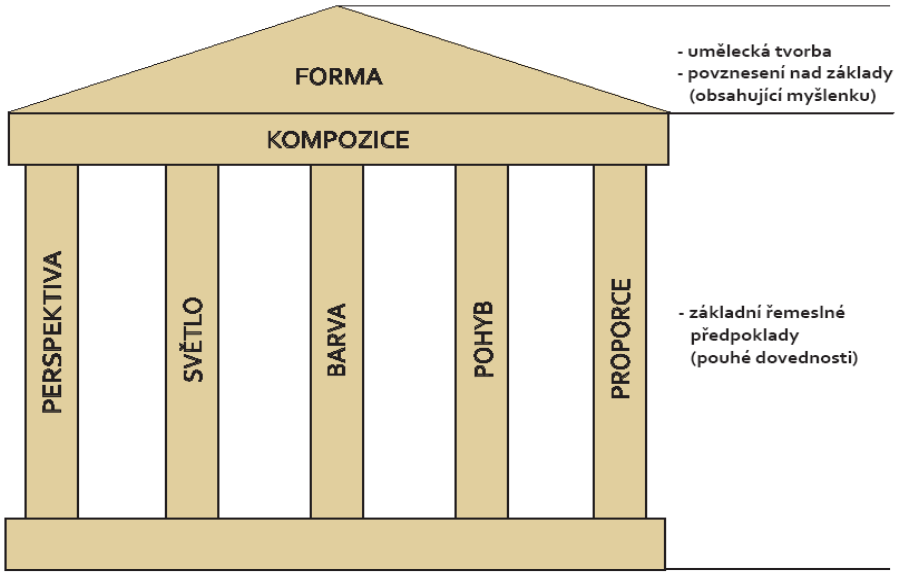

Podobné přirovnání, sice mnohem později, ale i tak naprosto ojediněle, použil **Jan Ámos Komenský** (1592-1670) ve své *„Velké didaktice"*. I on přirovnává stavbu domu k budování kvality vzdělání. Poukazuje na to, že bez pevných základů a pravidel nelze budovat další rozšíření a prohloubení vědomostí. Komenský považoval za podstatnou výchovu smyslů, která by měla být prostoupena celým vyučovacím procesem. Cílem výchovy podle Komenského není jen reprodukce poznaného, nýbrž by měla vést k samostatné produkci a seberealizaci.

[17] [cit.] dle přednášky TVVU I. teoretika výtvarné výchovy Zdeňka HOSMANA, KVV PFJU v Českých Budějovicích. [3.3. 2005]

Je pravdou, že prozatím je spojnice mezi kastellologií a pedagogikou nejasná a tenká, ale přesto velmi důležitá. Nepříliš obsáhlou zmínkou o několika osobnostech důležitých pro světové vzdělávání jen poukazujeme na opomíjenou inspirativnost architektury. V dobách zmiňovaných velikánů se ne úplně hledaly zdroje inspirace, teprve se stavěl systém celého vzdělávání. Jejich osvícené a humanistické názory tak tehdy stály na počátcích vývoje vzdělání a vzdělávání.

Důležité je zmínit také fakt, že hledání společných vývojových tendencí kastellologie a výtvarné edukace se v podstatě bezvýhradně opírá o pojem architektury jako takové. Alespoň v úplných počátcích. Specifika kastellologické architektury nebyla dlouhou dobu pociťována tak naléhavě jako dnes. Společným jmenovatelem byl pro všechny existující epochy pojem čisté architektonické tvorby.

Dobou, která dala vzniknout stavbám spadajícím do kastellologie, tedy hradům a tvrzím, byl středověk. V něm hrady i tvrze zastávaly celou řadu funkcí. Následující staletí, zejména ta novověká, je odsunula jako nepotřebné do pozadí dějin a poznamenala je převážně ničivou silou.

Nový zájem o hrady se probouzí až na počátku 19.století. Z hradů jsou v té době již většinou památky, a to památky minulého života, jenž je svou tajemností tolik přitažlivým, zajímavým a lákavým zdrojem nového uměleckého a životního směru 19.století – **romantismu**.[18]

3.1.2 ROMANTISMUS

Právě období romantismu je pomyslně vnímáno jako začátek nové vědecké epochy, ve které se stává problematika staveb hradního charakteru středem vědeckospolečenského zájmu. Romantičtí umělci se ve svých dílech často vraceli do minulosti, aby v ní hledali vzory pro svou tvorbu. Malebná krajina s hradem se stala oblíbeným námětem romantických malířů.

Jasné časové vymezení evropského romantismu není historiky dosud ujednoceno. Spodní hranici tohoto myšlenkového proudu někteří z nich kladou na počátek druhé poloviny 18. století, jiní do období Velké francouzské revoluce, tedy do roku 1798. Konečná fáze tohoto, z pohledu naší problematiky velmi plodného období je pak prameny poměrně striktně kladena do poloviny 19. století. Jisté problémy s datací této periody přináší mimo jiné i pojem preromantismus, tedy stádium, které romantismu jako takovému předcházelo. Specifikace pojmu romantismus ve většině

[18] DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, Praha 2000. s.11.

pramenů shodně operuje s názorem, že se jedná o myšlenkový proud, který ovlivnil všechny sféry lidského činění, projevil se nejen v myšlení, vědě, uměleckém projevu, ale i v životním stylu a způsobu komunikace.[19]

V porovnání se západní Evropou ovládl tento myšlenkový proud české země s jistým zpožděním. Za důvod jeho pozdějšího nástupu je považováno naše celkové společenské, kulturní a ekonomické zpoždění oproti vyspělým západoevropským oblastem. Počátek romantismu u nás je tudíž kladen do přelomu 18. a 19. století. Zároveň má český romantismus specifický ráz, rozdílný od ostatních evropských států. Sloučil se tu totiž , na úkor výraznějších projevů romantismu, s již probíhajícím národním obrozením, které podporovalo systematické formování nového českého národa. České národní obrození využilo zejména romantického zájmu o historii pro vlastní program vytvoření národního povědomí.[20]

Vlivem nového národního programu začala česká společnost generovat poměrně velké množství literatury o historii, a to nejen ve formě náročných historiografických studií, ale i ve formě populární, určené pro nižší vrstvy obyvatelstva. Rozšiřování národního povědomí také značně usnadnil fakt, že publikace byly zcela logicky napsány v českém jazyce, což do té doby bylo jevem minoritním.

Díky výše zmíněným okolnostem se s existencí staveb české historie začala seznamovat široká veřejnost. Rychlá popularizace hradů však přinesla samozřejmě také řadu záporných faktorů. „Nové turistické cíle" začaly být upravovány, a tím ve většině případů zásadně poškozovány. Nelze ovšem romantismu upřít poměrně velké zásluhy, které kastellologii přinesl.

V úvodu hlavní stati tohoto textu byl vytyčen cíl k nalezení společné časové datace a počátku prolínání výtvarné edukace, všeobecného vzdělávání a kastellologie. Můžeme, myslím, bez váhání za onen pomyslný časový bod označit právě období romantismu, u nás tady počátek 19.století. Řada drobných střípků, spojitelných záblesků a nepatrných náznaků se objevuje v dějinném kontextu i před obdobím romantismu. Nemají však takovou váhu ani význam pro budoucí vývoj obou oborů. Jejich odhalování a hledání není však bez zajímavosti, zejména pro budoucí výzkum literárních pramenů.

[19] [srov.] KRAMERIUS, Karel. *Putování po českých hradech (1814-1818)*. Praha: Scriptorium, 2010. s. 17.
[20] KRAMERIUS, Karel. *Putování po českých hradech (1814-1818)*. Praha: Scriptorium, 2010. s. 17 - 18.

Období romantismu svým ideovým založením bezděčně položilo pevné základy mezní historické disciplíně – kastellologii. Zrovna tak i její hlavní náplni - hradní architektuře - dalo proniknout do vzdělávání a umění, a tím do všeobecného povědomí.

Vyučování kreslení na základních školách bylo zavedeno roku 1774 Dvorskou sankcí **Marie Terezie**. Důraz byl ale kladen pouze na kresebné dovednosti žáků, nikoliv na další výtvarné disciplíny, jakými jsou malba, prostorová tvorba nebo grafika. Ty rozvíjeny nebyly. To dokládá samotný název předmětu **Kreslení**, který ve školství přetrvával až do roku 1960, kdy byl změněn na **Výtvarnou výchovu**.

Potereziánské období je v tehdejším „kreslení" ve znamení utilitarismu toho nejtěžšího kalibru. Vždyť kresba je důležitým prvkem dovedností pro každého řemeslníka. Je důležitá a nepostradatelná pro veškeré řemeslnické stavy, na jejichž práci závisela ekonomika celého tehdejšího Rakouska-Uherska. Tvůrčí stagnace a tupé rozvíjení pouze jedné ze složek výtvarných schopností jedince přetrvává velice dlouhou dobu. Využitelnost získaných dovedností je prioritním výsledkem „kreslení". Je pravdou, že v průběhu desetiletí je obohaceno o „ornament" a jiné prvky, které alespoň v základu tematicky přibarví nudnou šeď vyučovacího předmětu. Větší změny však samozřejmě přijdou až se změnami společenskými.

19.století je dobou, kdy společnost dospěla k obrovským změnám. Mění se politické, ekonomické i sociální podmínky. Plně se začíná rozvíjet průmysl a na vrcholu společnosti se objevuje nová společenská vrstva úspěšných podnikatelů nearistokratického původu. Místo toho, aby si vytvořila nové atributy moci a luxusu, podmanila vše snaze o začlenění se do skomírající feudální vrstvy. Nejen nové nobilitace, ale i stará feudální sídla mohla onen kýžený důkaz úspěchu doložit. Vyšší vrstvy tedy vypočítavě lákala tradiční mohutná sídla staré šlechty – hrady a tvrze. Paradoxem této situace je, že vrstva, která se vyšvihla na společenský vrchol díky industrializaci země, tak zároveň „donutila" běžnou populaci, unavenou průmyslem a rychlým vývojem politicko-ekonomické situace, obrátit se k prakticky stejnému středu zájmu. Návrat k přírodě a k historickým tradicím, tedy hradní stavby nevyjímaje, se tak stal celospolečenským trendem bez ohledu na postavení té či oné sociální skupiny.

Jak již bylo naznačeno, kastellologická architektura se stala častým tématem k vyobrazení. Vývoj kastellologie v pravém slova smyslu se v tomto období formuje z velké části na základě výtvarného umění. Je tedy samozřejmé, že se tento fakt zákonitě projevil v tématech příslušejících výtvarnému vzdělávání.

Obrázky zřícenin plnily skicáky nejen renomovaných umělců, ale také literátů. Nejznámější z nich je samozřejmě **Karel Hynek Mácha** (1810–1836). Jeho *„Hrady spatřené“*[21] se staly bestsellerem několika desítek let kastellologického bádání. Práce Karla Hynka Máchy, který je velmi často označován za jediného českého romantika celoevropského významu, známe díky osobnosti autora velmi dobře, Podobných sbírek však existovalo velké množství. O deset let dříve než Mácha uskutečňoval své výpravy za hrady a jejich torzy také **Karel Kramerius** (1797–1874), syn známého nakladatele a novináře Václava Matěje Krameria. Kramerius podnikal s přáteli celou řadu prázdninových cest po české vlasti. Cílem těchto putování byly ve většině případů hrady, ale i jiné stavby, které na cestě zaujaly poutníkovu pozornost. Kramerius psal na cestách deníky, do kterých zaznamenával nejen své zážitky a četná setkání s nejrůznějšími lidmi, ale také popisy a kresby jednotlivých staveb. Edice jeho tří deníků vyšly pod názvem *„Putování po českých hradech (1814–1818)“* v nakladatelství Skriptorium Praha v roce 2010.[22] Autorkou poznámek a úvodní studie je archivářka Marcela Kalašová, která reagovala na podnět profesora Durdíka, který na nedostatečné zpracování cestovních deníků z 19. století upozornil. Důležitou poznámkou k osobnosti Karla Krameria je, že byl gymnaziálním profesorem. Vyučoval matematiku, fyziku a latinu. Je nedozírnou škodou, že není více informací k jeho pedagogickému působení. Můžeme se ale domnívat, že i když vyučoval předměty spíše přírodovědné, musel mít jeho hlavní osobní zájem jistý vliv na obsah jeho výuky. Společným jmenovatelem záznamů o cestách Karla Krameria a Karla Hynka Máchy je využití kresby jako formy dokumentace.

Všechny tyto črty jsou pro nás dnes cenným historickým pramenem, neboť mnohé z nich zachycují stavby, které díky nelítostnému zubu času i lidské bezohlednosti změnily v průběhu staletí svou tvář, nebo dokonce zcela zmizely. Zobrazení jako pramen poznání původní podoby objektu nebyl dlouhou dobu plně doceněn. Archivní pracovníci i historikové nepřikládali romantickému zobrazení hradu vědeckou ani reálnou váhu. Díky podceňování tohoto závažného pramenu a jeho nesystematickému zkoumání se ještě dnes můžeme dočkat nových objevů.

Zastánci náhodné formy kresebné dokumentace z 18. a 19. století, ale také tzv. vedutářské tvorby z přelomu 16. a 17. století, kterou dobře reprezentuje například **Jan Willenberg** (1571–1613), argumentují vyobrazením řady objektů, které svou tvář nijak výrazně nezměnily a jejichž porovnání s kresbou a reálnou situací je nasnadě. Jistě ne každému kreslíři dovolila okolnost a jeho výtvarný potenciál vyobrazit objekt skutečně reálně. Ale i tak je romantická tvorba v kombinaci s novými

[21] MRÁZ, Bohumír. *Karel Hynek Mácha – Hrady spatřené*. Praha: Panorama, 1988.
[22] KRAMERIUS, Karel. *Putování po českých hradech (1814-1818)*. Praha: Scriptorium, 2010. 627 s.

archeologickými postupy neocenitelným zdrojem informací. Za bezvýhradně dobře provedené práce, které se běžně stávají rekonstrukčním podkladem, lze zmínit například kresby **Karla Libschera** (1851-1906) nebo **Hugo Ullika** (1838-1881) či jiných autorů tvořících například pro časopis Světozor. Popisky pod tam publikovanými kresbami znějí úplně magicky: *„Pro Světozor dle pravdy zobrazil…"*

Téma českých hradů i tvrzí po své „zlaté éře" proniklo do veškerého společenského dění. Jako motiv obrazů, cíl výprav a konečně také jako cíl seriozního bádání. V otázce výtvarného vzdělávání se bohužel téma hradu udrželo z velké části pouze jako motiv k zobrazení. Budeme-li ale sledovat pedagogické tendence všeobecně, musíme radostně konstatovat, že naprostým opakem k zakotvení kastellologie v tehdejším „kreslení" je její infiltrace do historických školení. Tehdejší pedagogové-historikové se ujali kastellologie mnohem podrobněji a vášnivěji. Přelom v užití problematiky kastellologie v širším konceptu ve školství však na sebe nenechal dlouho čekat.

Na plně zakořeněný, místy poněkud rozmělněný romantický životní názor navazuje a zároveň jej částečně prostupuje již existující vlna období **národního obrození**. V případě kastellologie nemohla následovat lépe ideově zaměřená dějinná etapa s ambicemi alespoň trochu proniknout do českého školství. Dědictví odkazu romantického opojení z historie a přírody bylo obohaceno a vyprofilováno o adoraci všech prvků spojených s vývojem českých dějin a češství jako takového. Na základě zmíněných indicií je tedy samozřejmé, že se české hrady dostávají opět na výsluní aktuálních témat české společnosti. Tentokráte však nejen jako poutavé a populární téma a doplněk rozervaných krajinných maleb, ale jako seriozní zdroj ke zkoumání a zpracovávání geneze českých dějin. Hradní stavby a jejich torza bezděčně posloužila jako obrovská a výrazná mementa časů, kdy jsme jako národ diktovali podmínky a určovali chod dějin ve střední Evropě.

HRADY
Vy chladné české hrady
z té staré české skály
tak jest mi, jako byste
na našich prsou stály.[23]
J. V. Sládek

[23] KVĚT, Jan. *Má vlast – česká krajina v díle našich malířů*. Praha: Orbis, 1940. s. 53.

Obrozenecké snahy a jejich vyústění v odrazu české společnosti můžeme, alespoň tedy z našeho tematického pohledu, vnímat jako období zakotvení jakýchsi mezipředmětových vztahů do vzdělávacího procesu. Z pohledu dnešního stavu kastellologie byla sice tato mezní historická disciplína v plenkách, avšak na světě již byla poměrně rozsáhlá tematická publikační základna. Kastellologická architektura byla běžným zavedeným tématem ve výtvarném umění, v knižní produkci autorů historických textů se objevovala velmi často, a to v kontextu opravdových historických věd i žánrové literatury.

Běžná tehdejší populace vnímala hrady a tvrze jako historické památky, jako cíl edukačních i rekreačních výprav. Hlavním cílem poznávacích cest se staly zejména hradní zříceniny. Zřícenina se stala v romantismu pro oko pozorovatele velmi poutavou a půvabnou. Aktuální stav zříceniny byl zároveň chápán jako odkaz celkové situace národa a vlasti. Na druhé straně ruiny starých hradů vybízely k reflexi a ke snění, probouzely historické a národní povědomí, spojovaly minulost s přítomností. Všechny tyto vjemy chtěl návštěvník zažít na vlastní kůži. Chtěl být ovládnut představami o tom, jak předkové na hradech žili a zakoušeli slasti i strasti života. Jak v temných hradních vězeních strádali nevinní a jak s poddanými zacházelo panstvo. Cestování po českých hradech se tak stalo jednou z forem českého vlastenectví.[24]

Soudobá architektura se vracela k zavedeným prvkům užitých na architektuře hradního typu. V celkové situaci tedy můžeme konstatovat, že problematika hradní architektury nebyla společností nijak vyčleněna z běžného i vědeckého života. Je naprosto jisté, že se celospolečenská inklinace k dané problematice projevila i v tak neexponovaném a do té doby nepříliš řešeném kontextu výtvarného vzdělávání. Jeho síla a konkrétní projevy jsou však dosud nezpracovány a jsou jedním z nejzákladnějších východisek budoucího výzkumu. Potvrzení toho, že se ohlasy kastellologie dozajista projevily ve výtvarném vzdělávání, můžeme demonstrovat účastí řady pedagogů na regulérních kastellologických výzkumech. Zevrubný náhled do seznamu osobností této historické disciplíny nás přivede k faktu, že většina vědců-kastellologů byla pedagogicky činná, nebo se dokonce ke studiu kastellologie dostala přes práci pedagogickou.

Vrátíme-li se ještě ke všeobecnějšímu měřítku projevů kastellologie ve výtvarném vzdělávání, jistě by bylo zajímavé nahlédnout do pedagogické činnosti celé řady význačných osobností českého výtvarného umění právě v době, kdy hrady zaujímaly výjimečné postavení jako inspirační zdroje celé společnosti. Zda se náš tematický inspirační zdroj projevil například v soukromé pedagogické práci například **Amálie Mánesové** (1817-1883), **Zdenky Braunerové** (1858-1934) či jiných

[24] [srov.] KRAMERIUS, Karel. *Putování po českých hradech (1814-1818)*. Praha: Scriptorium, 2010. s. 22.

osobností, by mohlo být dalším vodítkem při sestavování výtvarné pedagogiky 19. století. Jména obou pedagogicky působících umělkyň jsou dnes chápána jako zásadní pojmy související s takzvanou kulturou „edukačních salonier". Význam salonier pro umělecké vzdělávání tak naplňuje řadu studií v mnoha humanitních oborech. Jednou z mnoha autorek reflektující postavení saloniery ve výtvarné edukaci je například kulturoložka Patricie Ebelová.[25]

Jako další zajímavý zdroj informací by mohlo posloužit i prostudování běhu regulérního uměleckého vzdělávání.[26]

Jednotícím rysem vědecké kastellologie a výtvarné edukace je jednoznačné analogické opírání o uměleckou tvorbu té či oné etapy. A to zcela bezvýhradně. Tak jako principy výtvarné pedagogiky ovlivňuje stav výtvarného umění, tak i kastellologii již zhruba dvě stě let od jejího vzniku formuje tentýž faktor. Naprostá většina historických osobností kastellologie buď s uměleckými díly jako se zdrojem informací pracovala, nebo výtvarná díla pro potřeby vědecké dokumentace vytvářela, popř. jejich vznik iniciovala. (viz obr. 3-4, s. 152)

3.1.2.1. FRANTIŠEK ALEXANDER HEBER

V této souvislosti je nutné za mnohé uvést alespoň Františka Alexandra Hebera (1818–1849). Tento pražský kupec a romantik, jehož zájem o česká feudální sídla dal vzniknout sedmisvazkové knize „*Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser*", vydané v letech 1843 až 1849, je jednou z nejvýznačnějších osobností kastellologie vůbec. Jeho dílo, tato prvá velká práce o českých hradech a tvrzích, pojednává o 586 lokalitách. Nejcennější část Heberova díla představují přesné popisy jednotlivých hradů a tvrzí a především 358 kvalitních vyobrazení. V nedávné době vyšlo Heberovo dílo opět. Je smutné, že od prvního vydání uplynulo více jak sto padesát let a po celá dlouhá léta nebyly svazky v reedici vydány, až nyní.[27] (viz obr. 5-7, s. 153)

[25] [srov.] EBELOVÁ, Patricie. Saloniera jako nositelka kultury v kontextech společenských, uměleckých a vzdělávacích. In *Kapitoly z historiografie výtvarné výchovy v mezioborovém kontextu*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2011. s. 76-81.
[26] Například Haushofferova škola či ateliery krajinářství na AVU apod.
[27] [srov.] DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 2000. s. 154.

3.1.3 DĚDICTVÍ ROMANTISMU A VLASTENECTVÍ NÁRODNÍHO OBROZENÍ NA PŘELOMU IXX. A XX. STOLETÍ

Pokud bychom měli chronologicky zmínit plejádu osobností, jejichž podíl na vývoji kastellologie je významný, dopracovali bychom se k seznamu několika desítek vědců, umělců i mimooborových kapacit. Z této dlouhé řady výjimečných osobností je však s ohledem na téma geneze výtvarné edukace a kastellologie nutno zmínit alespoň ty, jejichž odkaz je stejně závažný a cenný v obou disciplínách.

3.1.3.1 AUGUST SEDLÁČEK

August Sedláček (28. 8. 1843 - 14. 1. 1926) byl českým historikem a zakladatelem české vědecké kastellologie. Věnoval se především souborným dějinám hradů a tvrzí a byl pedagogicky činný v Táboře a Písku. Je autorem dosud nepřekonaného patnáctisvazkového díla „*Hrady, zámky a tvrze království českého*“ (1880, 1927, 1936). Jedná se o korpus 2955 lokalit celého území naší vlasti s výjimkou Chebska.[28] Sedláčkův význam pro další vývoj kastellologie je zcela ojedinělý a - na rozdíl od jeho odkazu pedagogického - plně doceněný. Většina osobností kastellologie byla pedagogicky činná na vysokých školách. To logicky vyplývalo z jejich odbornosti v oblasti historie a historické architektury. V případě Sedláčka je tomu spíše naopak. Primární příslušnost Augusta Sedláčka spadá do cechu učitelského. V již zmíněných jihočeských městech působil na gymnáziích, tedy středních školách, kde vyučoval dějepravu a historii českých zemí. Veškerá jeho publikační činnost a vědecké projekty byly prakticky jeho mimoškolní aktivitou. To, že pro svou nesmírnou kvalitu a rozsah byly později používány jako regulérní skripta na středních i vysokých školách, jistě ani sám autor netušil. Jak se Sedláčkova inklinace ke kastellologii promítla do jeho pedagogického působení, bude otázkou dalšího výzkumu. Je pravděpodobné, že přítomnost takové osobnosti ve vzdělávacím ústavu na menším městě mohla do jisté míry formovat i profilaci výuky na celé škole.

[28] DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 2000. s. 496.

3.1.3.2 JOSEF ŠVEHLA

„Poškození každé památky je velkou ztrátou.
Každá taková ztráta je jako ztracený list v knize.
Žel ztracený navždy.“[29]

Josef Švehla

Další, v rámci našeho tématu možná ještě zajímavější osobností, je muž, jehož jméno bude již navždy spojeno se zříceninou Kozího Hrádku.

Jen málokterý objekt dokazuje prolínání pedagogické a kastellologické práce tak transparentně jako zříceniny Kozího Hrádku nedaleko Sezimova Ústí u Tábora. Dějiny nevelkého hradu, jenž je situován v nepříliš exponované, o to však intimnější poloze nad levým břehem Kozského potoka, se začínají psát roku 1377, kdy byl poprvé zmíněn jako majetek Vlčka z Kozího. Roku 1396 hrad zakoupil Jindřich z Hradce, ale již o deset let později se jako majitelé Kozího Hrádku uvádějí pánové z Újezda. V letech 1412 až 1414, kdy byl hrad v majetku Ctibora a Jana z Kozího, zde pobýval Mistr Jan Hus. Kozí Hrádek patrně zanikl blíže neznámou vojenskou akcí okolo roku 1438. Když jej totiž v roce 1446 získalo nedaleké město Tábor, byl již zřejmě pustý a neobyvatelný. Tento stav objektu je ale výslovně konstatován až v polovině 16.století.[30]

Kozí Hrádek je často označován „nejpamátnějším hradem Táborska“. Završení jeho dějinného vývoje na konci 19. a na začátku 20. století bylo ovlivněno celou řadou faktorů, z nichž jmenujme alespoň ty nejmarkantnější. Je to jednak spojitost s jednou z nejvýznamnějších osobností našeho národa, jednak jeho poloha v kraji, který si nese tradičně revoluční cejch.

Po výčtu všech majitelů Kozího Hrádku, kteří formovali jeho podobu, a po zmínce o spojitosti s Mistrem Janem Husem, který svou přítomností zajistil lokalitě vzácně trvalý odkaz vlasteneckých hodnot, je třeba zmínit muže, díky němuž dnes obdivujeme zbytky hradu v podobě návštěvnicky srozumitelné. Osobností, která si díky práci na odkryvu Kozího Hrádku vysloužila přízvisko „český Schliemann“, je Josef Švehla.

Josef Švehla (15.3.1861 Stará Huť u Berouna - 10.5.1934 Sezimovo Ústí) byl řídícím učitelem v Sezimově Ústí, spisovatelem a amatérským archeologem, který se věnoval výzkumu středověkých

[29] ŠVEHLA, Josef. *Ochrana památek*. Tábor: vlastním nákladem, 1924. s. 50.
[30] [srov.] SUŠICKÝ, Viktor, DURDÍK, Tomáš. *Zříceniny hradů, tvrzí a zámků – Jižní Čechy*. Praha: Pankrac, 2002. s. 47.

a pravěkých lokalit zejména na Táborsku. Od roku 1899 prováděl výkopy na Kozím Hrádku, které skončily odkrytím celého hradního areálu. Švehla se podílel i na jeho úpravách a prezentaci rekonstrukčních prací, dokončených v roce 1929. Narodil se v rodině mistra v huti. Od roku 1879, po absolvování Učitelského ústavu v Soběslavi, krátce pracoval jako učitel obecných škol ve Slaném, Malšicích a Chýnově. Od roku 1885 pak trvale působil v obci Starý Tábor, která se díky jeho pozdějším vědecko-společenským intervencím vrátila k historicky původnímu pojmenování Sezimovo Ústí. Pod vlivem táborského historika profesora Martina Koláře[31] se souběžně se svou pedagogickou činností věnoval již zmíněné pravěké a středověké archeologii. Kromě svého největšího počinu, kterým je samozřejmě odkryv jádra Kozího Hrádku, se Švehla podílel i na vykopávkách v Sezimově Ústí a na vrchu Burkovák („Tábor") nedaleko Bechyně. Švehla stál také v roce 1922 u založení *„Společnosti pro zachování husitských památek"* a stal se jejím prvním předsedou. Z titulu své autority inicioval vznik odborného periodika „Jihočeský sborník historický", který pak v Táboře vycházel až do padesátých let dvacátého století. Mimo jiné byl také předsedou Učitelské jednoty Komenského v Táboře, předsedou kulturního odboru a posléze i náměstkem starosty Zemského ústředního spolku jednot učitelských v Čechách a zástupcem učitelstva v okresní školní radě.

Roku 1886, patrně po vývratech lesního porostu v místech tehdy ještě údajného situování hrádku, se objevilo několik sporých a nečitelných náznaků zbytků zdiva. Lidé tehdy chtěli na onom místě vztyčit památník pobytu Mistra Jana Husa. Zásadnějším rokem pro Josefa Švehlu i Kozí Hrádek je ovšem rok 1899. Tehdy byla v rámci vlasteneckého pochodu do míst hrádku upravena stezka. Švehla, který se na organizaci akce samozřejmě podílel, z pouhé zvědavosti vykopal v prostoru dnešního předhradí sondu a nalezl první artefakt. Od té doby houževnatě pracoval na odkryvu celé plochy hradního areálu. Nalezení místa, kde hrad stával, bylo z velké části dílem náhody. Řada tehdy respektovaných historiků tvrdila, že nemůže být nic nalezeno. Soudilo se, že hrad mohl být dřevěný a že podlehl zkáze zcela, nebo že byl rozebrán na stavby okolních vsí a gruntů. Z dobových popisů prostoru místa dnešních zbytků hradu víme, jaké indicie měl Švehla k určení lokality: *„Vrchol kopce měl zvláštní tvar, byla to šest metrů vysoká pyramida, z níž rostly tři obrovské smrky.*

[31] KOLÁŘ, Martin (1836-1898) český gymnaziální profesor, historik, jeden z nejvýznamnějších heraldiků naší historie. Z jeho pozůstalosti bylo vydáno mnoho studií, jako například Českomoravská heraldika, kterou sestavil August Sedláček. Kolář inicioval v rámci Klubu přátel věd a umění turistické výpravy pro veřejnost a propagoval tak památky táborského regionu. Na reálném gymnáziu, kde působil, založil velkou sbírku starožitností, které plně využíval při výuce.

Boky kopce byly porostlé borovicemi, duby a lískami, ze země někde trčely podivně pravidelné balvany".[32]

Nejdůležitějším rysem Švehlovy povahy byla houževnatost a víra v prameny, které pečlivě prostudoval. I on sám napsal: *"Z učených věděli o něm sotva historikové a veřejnost táborská i nejbližší okolí věřilo v jeho bytí jen proto, že jim to autority pravily - zde kdysi stával"*.[33]

Na realizaci výzkumu lokality Švehla nikdy neměl příliš velké prostředky. Několik pomocných dělníků si mohl přizvat jen málokdy. Většinou mu prý pomáhal pouze Bedřich Havlůj ze Starého Tábora. Doloženo je i to, jak Švehla narážel na nepochopení úřadů. Sám napsal: „*Musel jsem čelit neporozumění, neochotě a odsudkům.*"[34] I přes veškeré peripetie práce na archeologickém odkrývání hradu pokračovaly. Postupně se odhalovalo půdorysné řešení celého objektu a Kozí Hrádek rostl jako bájný Fénix z popela. Podoba původního hradu byla poodhalována, ukázalo se dokonce, jak odlišnou představu o vzhledu hradu měli badatelé předchozích let. Dokonce i představy tak významné osobnosti, jakou byl August Sedláček, nebyly správné. V průběhu prací bylo nalezeno obrovské množství nejrůznějších předmětů denní potřeby s nesmírnou archeologickou hodnotou. Mezi nalezenými artefakty byla například rolnička, střevíc, hroty šípů a jiné části středověkých zbraní, sekyra a mnoho dalších střípků mozaiky středověkého života na Kozím Hrádku.

Osobnost Josefa Švehly je klasickou ukázkou čistě pedagogického základoškolského pracovníka, jehož hlavním zájmem byla kastellologie a historie. Můžeme jej bez rozpaků označit za pedagoga–buditele. Jeho práce byla naprosto zásadně ovlivněna kastellologickou linií i vlasteneckým odkazem předchozích generací. Jeho lokální patriotismus a amatérsko-vědecká činnost, do které zcela průkazně zapojoval své žáky, je ojedinělým úkazem. Jeho přínos je pro nás zásadní ve všech ohledech. Byl publikačně činný, uveřejňoval články v jihočeských historických sbornících, prakticky se podílel na tehdy nejrozsáhlejším výzkumu kastellologické lokality a ještě tyto činnosti dovedl umně skloubit s povoláním pedagoga. Pozitivním faktem pro nás je, že jeho pedagogická práce je částečně zdokumentována. Archivní prameny Státního okresního archivu v Táboře[35]

---

[32] Správa webových stránek. Jak řídící učitel Švehla ze Sezimova Ústí vykopal Kozí hrádek i zaniklé město. In *internetové stránky obce Tučapy* [online]. Dostupné: http://www.tucapy.cz/hradek.htm (Mladá Fronta Dnes 4. 12. 1999) [cit. 16.10.2008, 20.5.2010]

[33] [tamtéž]

[34] [tamtéž]

[35] SOA Tábor, *Osobní archiv Švehla Josef 1910* – 34, inventář C 21 ELJAF 1207.
Osobní archiv uspořádala Hana Hubáčková (SOA Tábor) v září 1993, v intencích studie R. Edererové a V. Podaného k problematice osobních archivních fondů, sborník archivních prací, 1/XXXIV, 1984, s. 310, a podle zásad pro pořádání písemných pozůstalostí LA Památníku národního písemnictví, Praha.
Osobní karton je uložen v 1. kartonu, obsahuje 46 inventárních jednotek, 5 evidenčních jednotek.

v průběhu výzkumu poodhalily některé pasáže ze zapojení žáků Josefa Švehly do odkryvu Kozího Hrádku. Vedle těchto zpráv zde nalezneme i Švehlovy názory na problematiku památkové péče v prostředí tehdejšího školského systému. Osobní archivní fond Josefa Švehly obsahuje kromě jeho rozsáhlé vědecké činnosti také rukopisy autorské poezie a literární texty, ve kterých vzpomíná na počátky své učitelské profese. Jejich budoucí zhodnocení by mohlo nemalou měrou přispět k rozšíření našich znalostí o postavení, možnostech a zkušenostech pedagogických pracovníků na přelomu 19. a 20. století. Součástí zmíněného archivního fondu je také několik nepříliš exponovaných publikací, které Švehla buď sám napsal, nebo jejich vydání inicioval a spoluautorsky se na jejich vzniku podílel.

Chronologicky první publikací, která by neměla uniknout naší pozornosti, je nepříliš obsáhlá kniha s výmluvným názvem *„Kozí Hrádek"* a s podtitulem *„S plánem, mapkou a osmi obrázky"*. Byla vydána v Táboře roku 1915 nákladem učitelské jednoty v táborské tiskárně V. Šrámka. V této publikaci Švehla finalizoval většinu poznatků, které přinesl jeho výzkum na Kozím Hrádku. V úvodu Švehla píše: *„Následující řádky podávají veřejnosti konečný výsledek desetileté práce na Kozím hradu … že tak po dlouhém a namáhavém díle málo se může o hradu říci, jest vinen jednak nedostatek pramenů, jednak hloupost a zlomyslnost nerozumných lidí, která nedovedla budoucím věkům zachovati neporušené místo, v němž žil a působil jeden z nejvnešenějších duchů lidstva. Je-li však přes to někde pověděno více, než bývá zvykem, - najmě pokud se týká starožitných nálezů – patří zásluha oněm obyvatelům hradu ze XIV. a XV. století, kteří tak mnoho věcí do studny a smetisk naházeli."*[36]

Z předchozích řádků věnovaných Josefu Švehlovi vyplývá, že jeho všestrannost prakticky neznala mezí. Nejen že provedl výzkum na Kozím Hrádku a publikoval zjištěné, ale také výtvarně zajistil prezentaci nutných půdorysných záznamů a modelu předpokládané podoby hradu. I tyto autorské počiny jsou obsaženy ve zmíněné publikaci. Na základě výzkumu byla provedena korekce doposud chybné předpokládané podoby stavby. Když o 12 let později, v roce 1927, pracoval sochař **František Bílek** (1872-1941) na památníku Jana Husa v Táboře, vyhotovil na jeden ze segmentů reliéf hradu v podobě ryze „švehlovské." Bílkův pomník Jana Husa byl odhalen roku 1928.

Jistá výtka společnosti v úvodní pasáži publikace pak poukazuje na rozhořčenost Josefa Švehly nad vztahem společnosti ke kulturnímu dědictví a národní historii všeobecně. Jako pedagog Švehla

---

Jeho časový rozsah je 1910 – 1934. pozn. Fond se dostal do SOA v Táboře před rokem 1959 bez bližších údajů.

[36] ŠVEHLA, Josef. *Kozí hrádek*. Tábor: nákladem učitelské jednoty Komenský, 1915. s. 1.

velmi často ve svých textech komentoval také stav vztahu žáků k hmotné kultuře. *„Jakých škod může natropiti lhostejnost a neinformovanost mládeže k památkám nejdražším, lze každoročně zříti po hromadných návštěvách Kozího, kde mládež z obecných ba i ze středních škol počíná si jako lidé necivilizovaní, svévolně kazíc nebo ničíc, co péče jednotlivců byla zachovala a konservovala. A jako s památkami hmotnými, tak je i s přírodou a jejími krásami.“*[37] K úplnému dokreslení Švehlova pesimismu pak stojí za přečtení inspirační báseň Jaroslava Vrchlického, která v publikaci o Kozím Hrádku také našla své místo:

„Ó zříceniny, což jste v proudu věků,
V úsměvu jara, ve vichřici jeku,
V půlnočních tmách a v blesků rudém svitu!

Sen zkamenělý dávno mezi lesy,
Čas nedbá o vás, - člověk se vás děsí,
A příroda k vám zírá bez soucitu.

Však, co by měl ve runách vašich čítat
A ve stínech den své spásy vítat
V zlé bouři žití do vašeho chladu
Jít pro myšlenku, těchu, pro poradu,
Ve stopách reků, již zde vedli boje
Své malicherné stopit sny a stesky
A z vašich skalin vykouzliti zdroje,
Z nichž nadšení by zářně šlehly blesky,
Ten člověk láme kámen po kamenu
A radost má, že rumů balvan jeden
Na chýšky jeho celou stačí stěnu…“

J. Vrchlický (Na Krakovci)

[37] ŠVEHLA, Josef. *Ochrana památek*. Tábor: vlastním nákladem, 1924. s. 46.

Z pohledu našeho tématu však nejzajímavější odkaz Švehla vydává až v roce 1924. Jedná se o publikaci, ve které autor definitivně úročí své zkušenosti pedagoga i historika-archeologa. Dílo s názvem *„Ochrana památek"*, které ve své náplni řeší komplexně otázky spojené nejen s památkovou péčí a výchovou k ní, ale také přípravu těch, kteří se na onom výchovném procesu mají podílet, tedy učitelé a rodiče. Ochrana památek s podtitulem *„Zvláštní otisk z českého jihu"* vyšla z tiskárny Milana Medvídka v Táboře.

Švehlova Ochrana památek je jednou z prvních publikací tohoto typu u nás. V širším chápání celé práce se v podstatě jedná o fundované a poměrně kritické zamyšlením nad postojem školského systému k výchově pedagogů a nad jejich působením ve prospěch zachování odkazu hmotné kultury. S ohledem na dobu vzniku práce zde autor představuje školu a její působnost na výchovu žáků k ochraně památek jako ojedinělou instituci, která má ve svých pravomocích ochranu památek více než kterýkoliv jiný element výchovy. Sám poznamenává: *„Budiž každá škola útočištěm pronásledované a zneuznané krásy a každý učitel jejím ochráncem."*[38]

Učitele vnímá Švehla jako jediného arbitra správnosti ve vztahu ke kráse světa a jako nejaprobovanější indikátor toho, co má podléhat ochraně: *„Neznám lepšího konservátora, sběratele a ochránce památek nad učitele, který studiem jsa k úkolu tomu uschopněn hledá, zkoumá, ošetřuje a zachovává od zkázy dávnou minulost. Žádný zákon nemůže tolik škody zameziti a žádný konservátor tolik krásy zachovati, jako on, když umí a chce."*[39]

Ačkoliv Švehla vkládá do učitelů mnohé naděje a velkou důvěru, neopomněl zmínit také jistou nepřipravenost aspirujících pedagogů z jejich školicích ústavů. V této kritické připomínce nedostatků vzhledem k památkové péči na učitelských ústavech přikládá svůj příběh z roku 1884, kdy coby mladý a nezkušený, leč již vyškolený pedagog nalezl na jedné ze svých procházek kosterní pozůstatky.[40] Sám vzpomíná na jistou bezradnost a neschopnost k vyhodnocení situace. Nevěděl, kam se obrátit, ani co má dělat. Nejhorší ovšem bylo, že se ani nezamyslel nad tím, jaké hodnoty se v tomto nálezu mohou skrývat. V Ochraně památek tedy nastiňuje problém, jak mohl v té době vychovávat k úctě k předkům, když sám netušil, jak s takovým nálezem naložit. V textu na tuto zkušenost a předchozí tvrzení reaguje takto: *„Přímo nutností je zařaditi do rozvrhu na učitelských ústavech novou disciplinu – archeologii, jakožto podstatnou část dějin lidské vzdělanosti. Předmět*

[38] ŠVEHLA, Josef. *Ochrana památek*. Tábor: vlastním nákladem, 1924. s. 47.
[39] ŠVEHLA, Josef. *Ochrana památek*. Tábor: vlastním nákladem, 1924. s. 47.
[40] Později se potvrdilo, že se jedná o pozůstatky pravěkého pohřebiště. Bylo nalezeno mnoho artefaktů, včetně bronzových ozdob a nádob.

tento byl a je jistě nutnější k učitelskému povolání, nežli ony, onichž se tu sice dlouze a široce vykládá, ale k jejichž zužitkování učitel za celou dobu svého působení nikdy nepřijde."[41]

V dalším pokračování textu pak autor podotýká, že si je vědom *„kolik je naloženo na bedra mladých čekatelů umění vyučovatelského"* a že dobře ví, že za pouhé čtyři roky studia snad ani není v silách člověka postihnout všechny informace vedoucí ke kompetencím učitelské profese. V resumé odkazu Josefa Švehly k jeho Ochraně památek můžeme říci jediné. Švehla považuje učitele za nejfundovanějšího nositele odkazu tradic a za člověka, jehož kompetence jsou v rámci výchovy ke kulturnímu dědictví a vztahu k hodnotám nejen v umění, ale i k životu a jeho kvalitě ničím a nikým nezastupitelné. V jeho kritice a poukazování na mezery ve vzdělávání nových učitelů můžeme i v dnešní době, tedy po téměř sto letech, najít jisté paralely. I když je Švehlův odkaž nejen pedagogicky velice široký a sdělný i pro budoucí generace, je jeho osobnost vnímána zejména ve spojení s již zmíněným Kozím Hrádkem.

Při výběru lokality, která by měla potenciál ke zkoumání, napomohla Kozímu Hrádku dozajista nejen praktická blízkost od Sezimova Ústí, stav památky na počátku 20. století, ale zejména ideová i historická spřízněnost stavby s pobytem a odkazem Mistra Jana Husa. Z dnešního pohledu není stav této památky úplně ideální, řada důležitých historických údajů otištěných ve stěnách hradu byla necitlivě zkomolena, to však významu Josefa Švehly pro kastellologii i jejímu využití ve vzdělávání neubírá pranic na vážnosti a významu. Důkazem toho je i pamětní deska s nápisem *„Zde žil a působil 1885-1925 Josef Švehla - pedagog, spisovatel, buditel"*, jež je řadu let umístěna na budově 3. ZŠ Sezimovo Ústí.

Kozí Hrádek se tak pod taktovkou dějinného vývoje stal symbolem symbolů. Díky pobytu Mistra Jana Husa je místem mysticky vlasteneckým. Kvůli svému umístění je standartou odboje. Zásluhou svého znovuobjevitele se stal symbolem houževnatosti, vytrvalosti a jedinečným dokladem tradic české archeologie. Své stavební podobě vděčí za to, že je pro kastellology zajímavým typem objektu, stojícím na nejasné hranici mezi hradem a tvrzí. Ve všech ohledech byl doceněn, snad jen dluh pedagogický zůstává nesplacen, ale to nejen vzhledem ke Kozímu Hrádku, ale zejména k všeobecnému opomíjení osobnosti Josefa Švehly. Morální povinností nás všech je poučit se z odkazu jihočeské tradice[42] a hledat inspiraci umělecko-kulturních hodnot v architektuře jako její pokračovatelé. (viz obr. 8-16, s. 154-156)

[41] ŠVEHLA, Josef. *Ochrana památek*. Tábor: vlastním nákladem, 1924. s. 50.
[42] Pod pojmem „jihočeská tradice" v kontextu kastellologie, edukace a památkové péče můžeme vnímat zvláštní příslušnost řady osobností k tomuto regionu – A.Sedláček, J.Švehla, R.Chodura.

3.1.3.3 JAN RENNER

Pokud bychom ve vývoji vzdělávání v kontextu odkazu památkových tradic hledali osobnost ekvivalentní k významu Josefa Švehly, nemohl by náš výzkum korunovat lepší výsledek než osobnost Jana Rennera. Tím, čím je Josef Švehla pro Táborsko, je Jan Renner pro Rakovnicko. Čím je prvně jmenovaný pro Kozí Hrádek, tím je ten následující pro zříceninu hradu Krakovec. Osobnosti obou pak zastřešuje celá řada společných jmenovatelů. Aspektem pro nás nejpoutavějším je příslušnost obou k učitelskému povolání a mimořádný rozsah jejich mimooborového působení, které jejich prapůvodní profesi obohatilo a jejich odkazu zajistilo význam v mnoha oborech, do kterých jejich práce zasahovala. Oproti Švehlovi byl Rennerův význam již částečně doceněn, leč ne úplně. Největším zadostiučiněním je jistě publikace Jana Černého, která mapuje život Jana Rennera[43] s archivářskou detailností. Stejně dobře je také týmž autorem uspořádán i Rennerův osobní archiv.[44] Oba prameny jsou základním zdrojem informací k sepsání následující kapitoly.

Jan Renner (15. 5. 1869 Lašovice na Křivoklátsku – 29. 6. 1959 Rakovník) byl učitelem, archivářem, muzejníkem, archeologem a historikem. Po absolvování rakovnické reálky, kde v době jeho studií vyučoval Zikmund Winter (1846-1912),[45] a jednoroční vojenské službě se Renner rozhodoval o svém budoucím povolání. Jeho žádosti o přidělení k buštěhradské dráze nebyly vyslyšeny, a tak hledal uplatnění jako písař v advokátní kanceláři. V roce 1892 dostává Renner nabídku od okresního školního inspektora Františka Maška, zda se nechce ucházet o místo pomocného učitele v Kralovicích. Místo přijímá, a tak se z Rennera stává příslušník učitelského stavu, kterému zůstane profesně věrný prakticky po celý život. Dva roky působil na nejnižším stupni, neboť neměl dostatečné vzdělání. Vyučoval zde všechny předměty včetně kreslení, na které často vzpomínal.

---

[43] ČERNÝ, Jan. *Jan Renner*. Rakovník: SOA, 1999.
[44] SOA Rakovník, *Osobní fond Jan Renner*, JAF 801, evidenční číslo 668, fond zpracoval: Černý Jan, 2003.
[45] Ačkoliv se s ním Renner samozřejmě setkal a velmi jej obdivoval, neměl na něj Winter větší vliv. Význam působení Zikmunda Wintra na Jana Rennera je často přeceňován. Nutno poznamenat, že Winter Rennera vyučoval pouze v prvním ročníku, a to český a německý jazyk, nikoli dějepis. Je symbolické, že pro Wintera byl školní rok 1883/84 posledním rokem jeho pedagogické dráhy. A tak, aniž by tušil, předal pomyslnou štafetu svému nástupci. Právě tak dnes dějiny Rennera vnímají. V roce 1906 navštívil Winter Rakovník naposledy a náhoda tomu chtěla, že se s Rennerem opět setkal. Ten pak na náhodný rozhovor velmi často vzpomínal. Zikmund Winter je pro kastellologii velmi důležitou osobností. Nejznámější je například jeho účast na restauraci hradu Kokořína pro rodinu Špačků ze Starburgu. Ačkoliv Winter, stejně jako Renner a Švehla, splňuje všechny předpoklady pro zařazení do této práce, zmiňujeme jej, pro jeho všeobecnou známost, jen v souvislosti s osobou Jana Rennera.

Roku 1894 se ale přihlásil k tzv. zkoušce dospělosti na učitelském ústavu v Příbrami, kterou úspěšně složil, a mohl tedy své povolání vykonávat bez omezení. Po zmíněném místě v Kralovicích učil Renner také v Hodyni. V září 1895 nastupuje v Mutějovicích. V průběhu působení na tomto místě si vytrvale zvyšoval svou kvalifikaci. Zúčastnil se řady vzdělávacích kurzů a jeho snažení vyvrcholilo roku 1896 v Příbrami složením další zkoušky o učitelské způsobilosti, která ho opravňovala samostatně vyučovat na obecných školách. Mutějovické období není pro Rennera a jeho další budoucnost důležité jen z hlediska profesního růstu. Okolí jeho působiště jej velice zaujalo a začal se hlouběji zabývat historií a archeologii. Pustil se velmi pilně do studia historických pramenů a věnoval se zejména místní historii. K okouzlení okolím Mutějovic napsal: „*…Jinou pobídkou mi byly nedaleké zříceniny záhadného hradu Džbánu*[46] *a hojné místní archeologické nálezy. Zde jsem začal odebírat nově založený časopis přátel starožitností českých, jímž jsem byl cele získán pro historii spolu s archeologií, jimž jsem se odtud oddal zúplna*“.[47]

Ačkoliv v Mutějovicích dlouho nepůsobil, jejich vliv Rennerovu budoucí činnost velmi poznamenal. Pedagogicky poté působil například v Panoším Újezdě či v rodných Lašovicích. Jak však jeho osobnost nabývala nových zkušeností a znalostí, začal Renner postrádat řadu materiálů k výuce. A tak se rozhodl, že nebude jen reprodukovat obsahy předepsaných učebnic a pokusí se vytvořit svůj vlastní metodický materiál. Jeho, v nejlepším slova smyslu, lokální patriotismus jej přiměl k myšlence sepsání učebnice, která měla mapovat data rakovnického okresu nutná k výuce. Renner na počátky práce vzpomíná takto: „*Začal jsem proto pilně sbírat statistická a historická data, na vycházkách po okolí jsem hledal sledy starodávného osídlení, zaznamenával topografické názvy, všímal si utváření zemského povrchu a mnoha jiných věcí*“.[48] Renner si byl vědom rozsahu práce, do které se pouští. Věděl, že pro plný záměr své práce bude potřebovat obrovské množství obtížně získatelných dat. Doufal ale v pomoc svých kolegů, a tak po poradě s již zmíněným inspektorem Františkem Maškem, který v podstatě Rennera pro učitelskou profesi získal, rozeslal v roce 1899 na všechny školy okresu dotazníky. Jimi zjišťoval zejména specifická data z obcí a také zájem učitelů o nejrůznější informace nutné k výuce. S nadsázkou tak můžeme konstatovat, že Jan Renner na samém konci devatenáctého století použil nadčasově jistou formu empirického výzkumu v pedagogické rovině. S jistou dávkou zármutku ale musíme konstatovat, že tazatel byl výsledkem

[46] Džbán - písemné prameny o hradu mlčí. Není však pochyb o tom, že se jednalo o nejsevernější hrad Přemyslovského loveckého hvozdu. Zanikl patrně díky statickým poruchám podloží již v druhé polovině 13.století. Hrad Džbán představuje jeden z nejstarších královských hradů v zemi. Původní podoba hradu se třemi okrouhlými věžemi byla jistě velmi působivá.
[47] ČERNÝ, Jan. *Jan Renner*. Rakovník: SOA, 1999. s. 18.
[48] ČERNÝ, Jan. *Jan Renner*. Rakovník: SOA, 1999. s. 20.

dotazníku zklamán. Učitelé o něj neměli přílišný zájem. Jen malá část se Rennerovi vrátila, a i ta byla velmi často chybně vyplněna. Ani tato zkušenost však Rennera neodradila od původního záměru a od spolupráce s kolegy. Oslovil tedy jen ty, jejichž zájem byl enormní, a začal na učebnici neúnavně pracovat. Po třech letech byla práce dokončena a světlo světa spatřila mimořádně obsáhlá publikace „*Popis politického a školního okresu Rakovnického*". Na titulní straně je uvedeno, že kniha vznikla za přispění učitelstva téhož okresu. V předmluvě publikace Renner zdůrazňuje její důležitost takto: „*Potřeba této knihy byla vyvolána nedostatkem týkajících se politického okresu Rakovnického. Nedostatek ten pociťoval hlavně učitel, seznamuje děti s okresem, úřady a korporace potřebovaly co chvíle různých dat, která jim byla pracně shledávati. Neznalost osudů celého okresu byla nemalou příčinou nevážnosti této půdy nám všem tak drahé. Z těchto příčin a z lásky ku drahé domovině sestavil podepsaný tuto knihu.*"[49] Popis okresu obsahuje mimo jiné geografii, geologii, kapitoly týkající se obyvatelstva a podobně. V nemalé míře se zde Renner věnuje nejstarší historii Rakovnicka, nevyjímaje feudální sídla a jiné kulturně historické památky. O významu tohoto publikačního počinu Jana Rennera svědčí i fakt, že se dodnes jedná o nejsoubornější a nejvyužívanější pramen pro získávání statistických údajů. Prací na první publikaci její autor teprve začíná vědecko-pedagogicky působit, a tak se kariéra Jana Rennera po vydání knihy začíná slibně společensky rozvíjet.

Po roce 1902 je Renner velmi publikačně činný. Začíná se vyjadřovat k řadám otázek spojených se školstvím či kulturou a v nemalé míře také k péči o hodnoty našich předků. V ruku v ruce s jeho společenským uznáním přichází i řada nabídek k účasti na nejrůznějších projektech či společenském dění. Některé z nich Renner přijímá a získává tak možnost ovlivňovat celou řadu akcí na rakovnickém území, které do té doby hojně kritizoval. V roce 1904 se natrvalo stěhuje do centra oblasti, tedy do Rakovníka. Začíná pedagogicky působit na zdejší obecné škole a ujímá se správy nad zdejším muzeem. Spolu s iniciativami v muzeu pomalu přibírá pod svá křídla i místní archiv, ve kterém, stejně jako jiných institucích, pro které pracoval, nastoluje až neuvěřitelný řád a přehlednou organizaci. Do konce prvního desetiletí dvacátého století si Renner odbyl další učitelské zkoušky a jiné nutné školní povinnosti, které jej zdržovaly od jeho mimoškolních zájmů. Poté se plně začíná věnovat nejen muzeu a archivu, ale zejména muzejnímu spolku, u jehož zrodu hrála osobnost Jana Rennera velkou roli. Nově ustavený spolek si předsevzal péči o hmotná dědictví Rakovníka a okolí, péči o muzejní fondy i archiv a také zasazení se o rozvoj badatelské činnosti. Členové spolku si rozebrali dle své inklinace nejrůznější funkce a také obory, které měli

[49] RENNER, Jan. *Popis politického a školního okresu Rakovnického*. Rakovník: vlastním nákladem, 1902.

v kompetenci. Renner byl jednatelem a zapisovatelem spolku a měl také na svých bedrech činnosti spojené s archeologií. V průběhu let tak dohlížel či inicioval řadu výkopů na významných lokalitách. Za všechny je nutné zmínit například slovanské pohřebiště Senomaty - Nouzov, naleziště v Týřovicích a Skryjích nebo výzkumný záměr na Hlavačově. Právě Hlavačov je jednou z hlavních spojnic Jana Rennera s kastellologií. Z kastellologického hlediska je totiž Hlavačov velmi zajímavým objektem a archeologickou lokalitou. V písemných pramenech se objevuje až ve 14. století a již tehdy je označován jako castellum vetus,[50] tedy starý hrad. Archeologický výzkum ze sedmdesátých let dvacátého století doložil jeho existenci již na počátku 13. století, čímž jej zařadil k nejstarším královským hradům v zemi. Rozměrný hrad zanikl po polovině téhož věku mohutným požárem, po kterém již nebyl obnoven. V následujících staletích byly zbytky hradu rozebrány na stavební materiál a v nemalé míře byly poškozeny i neodbornými výkopy. Hlavačov ve své době představoval jeden z největších královských hradů a v současnosti je nejrozměrnější ukázkou hradu tzv. přechodného typu, v jehož rámci se velmi blížil hradištím předcházející éry.[51] Hlavačov Renner i se svými kolegy zaměřil a probádal v roce 1913. V rámci kompetencí není práce na Hlavačově jedinou badatelskou činností Jana Rennera na hradní architektuře. Nejzávažnější prací v této oblasti je jednoznačně konzervace hradu Krakovec.

Hrad Krakovec[52] byl a je jednou z nejznámější a nejhodnotnější hradních staveb v bezprostředním okolí Rakovníka. Konzervace jeho trosek je nejdůležitějším a nejambicióznějším podnikem, který kdy začal spolek v čele s Rennerem zajímat. Plány na obnovu Krakovce byly poprvé řešeny již v roce 1910. Práce však nabývala reálnějších forem až o čtyři roky později. Díky jednání spolku podepsal v roce 1914 tehdejší majitel hradu princ Max de Croy povolenku k záchranným a sanačním pracem. Další pohnutkou pro urychlení nejen administrativních prací byl nesporně termín blížících se oslav pětistého výročí upálení Mistra Jana Husa, který na Krakovci pobýval před svým odjezdem do Kostnice. 8. června 1914 byl muzejním spolkem vytvořen „komitét pro vedení záchranných akcí na hradě Krakovci“, jehož jednatelem se stal právě Renner. Spolek vedl obsáhlou korespondenci se Zemským konzervátorským úřadem v Praze a s Centrální komisí pro ochranu památek ve Vídni. Vedení spolku dokázalo pro svou myšlenku získat potřebná

[50] Je ale dosti pravděpodobné, že toto označení přísluší spíše nedalekému hradu Křivoklát.
[51] [srov.] DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 2000. s. 162.
[52] Krakovec – hrad byl založen patrně roku 1381. Po dobu své existence byl několikrát přestavován, naposledy po třicetileté válce. Po požáru roku 1783 zůstal již opuštěn. Na Krakovci pobýval před odjezdem do Kostnice Mistr Jan Hus. Krakovec je velice zajímavou stavbou, která je díky své celkové koncepci i umístění považována za spojovací článek mezi hradní architekturou středověku a architekturou novověkého typu feudálního sídla - zámku.

povolení, a tak mohly být práce na Krakovci zahájeny. Do poměrně čerstvě započaté práce však zasáhla finanční krize spojená se začátkem druhé světové války, v důsledku čehož musely být sanační a konzervátorské práce na čas pozastaveny. S podporou vzdouvající se vlny nového vlastenectví byl nedostatek finančních prostředků překonán a Renner i se svými kolegy mohl na vizi uchování památky dále intenzivně pracovat. Po vzniku republiky se stal Renner konzervátorem státního památkového úřadu a byl požádán, aby pro zachování kontinuity prací i nadále pokračoval na restauraci zříceniny. V roce 1919 byl svými nadřízenými žádán o „*nadále přesné vedení záznamů o výzkumu*". Z těchto i pozdějších let je dochována Rennerem vedená dokumentace. Obsahuje náčrtky, kresby plánků, poznámky k výstavbě a informace o organizačním zajištění prací. Záchranné akce na Krakovci jsou pro běžného současníka jistě nejtransparentnějším podnikem, na kterém se Renner jako konzervátor a archeolog podílel.

Další práce nemenšího významu stojí většinou v pozadí veřejného povědomí. To, co ale činí Rennera výjimečným, je neuvěřitelný rozsah jeho profesních zájmů, které dokázal ve všech svých aktivitách skloubit a propojovat. Ať se podílel na práci v archivu, muzeu či jako historik památkář, nikdy nezanevřel na své původní poslání učitele. Nově nabyté znalosti zúročil v publikační metodické činnosti, která dodnes není plně popsána a jejíž seznam stále čeká na zkompletování. Jak již bylo řečeno, z informačního nedostatku sepsal svou první knihu Popis politického a školního okresu Rakovnického. Po poznatcích z praxe pak tuto publikaci zestručnil a vytvořil „*Stručný popis politického a školního okresu Rakovnického*". V návaznosti na tento didaktický publikační počin také vytvořil řadu pomůcek k výuce, jako například plastickou mapu okresu a okolí města, a sepsal další publikaci do školních lavic „*Rakovnicko a Křivoklátsko v pověstech*". Jako památkář v učitelském prostředí velmi propagoval vyučování o architektuře a slohu, a to ve všech předmětech, kreslení nevyjímaje. Na konferenci učitelstva prezentoval referát „*O slohu*", který v rozšířeném vydání také vyšel jako další metodický počin k výuce o památkách. Renner se svými žáky navštěvoval památná místa kraje a zaníceně vykládal o hodnotách hmotného dědictví, jehož uchování je na budoucích generacích. Jako člen Klubu českých turistů podnikal Renner jako lektor a průvodce speciální návštěvy hradů a hradišť nejen po Rakovnicku. Napsal poté také řadu popularizujících publikací.

Odkaz Jana Rennera je mimořádně závažný ve všech ohledech jeho působení. Podobně jako u Josefa Švehly byla prvotní pohnutka veskrze romantická, avšak velmi cenná, a to nejen z pohledu kastellologie. Renner i jeho souputníci z období přelomu století většinou svá kmenová poslání neopouštěli. Naopak vytěžili ze svých profesních zkušeností maximum a dokázali pozdvihnout

obory k oboustranné spokojenosti. I tak je Jan Renner vnímán více než jako pedagog jako archivář, muzejník či jeden z prvních památkářů. Bohužel. Úspěšný a dlouhý život Jana Rennera byl zejména ve vrcholné fázi poznamenán depresemi a pocitem spojeným s marností lidských snah. Snad proto odešel Renner ze světa ve svých devadesáti letech dobrovolně. Pohřben byl v rakovnickém urnovém háji a teprve v roce 2000 bylo místo jeho spočinutí radou města z úcty k jeho zásluhám osvobozeno od pohřebního poplatku. Ačkoliv Renner dosáhl jistého uznání již za svého života, největší pozornosti jeho práci věnovalo až období počátku našeho století. (viz obr. 17-20, s. 157)

3.1.3.4 SPOLKY A ORGANIZACE

Nejen osobnosti a jejich publikační odkaz dopomohou sestavit kompletní představu o zkoumané problematice. Důležitým a neméně podstatným zdrojem poučení mohou být i spolky a sdružení působící již od předminulého století na našem území. Ačkoliv se aktivity většiny spolků plně rozvinuly až ve 20. století, důvod pro jejich vznik musíme hledat v doznívání vlastenecky silných aspektů o století dříve.

Od konce 19. století sílily v Čechách v širších vrstvách národa snahy o záchranu architektonických památek a jejich zachování pro budoucí generace. Vyplývalo to jednak z pozdně romantického kultu památek, jednak z národně uvědomovací úlohy našich dějin a jejich hmotných dokladů. Pokud jde o hradní zříceniny, vzrostl počet konkrétních ochranářských akcí zejména po roce 1919. Bylo tomu tak proto, že po pozemkové reformě ztráceli dosavadní vlastníci velkostatků zájem o zříceniny hradů na svém majetku pro finanční náročnost jejich údržby, kterou jim jako majitelům ukládal zákon. Státní správa neměla možnosti k jejich převzetí a mohla poskytovat jen omezené finanční dotace. Hlavní úlohu v péči o tyto památky proto sehrály četné kulturní i památkářsky specializované spolky, sdružující širší skupiny občanů z různých sociálních vrstev.[53]

Vedle velkého množství drobných spolků, jejichž působnost bývala regionálně omezená,[54] patří do oblasti sdružování za účelem propagace, ochrany a také výchovy k památkám zejména notoricky

[53] FLEGL, Michal. Hradní zříceniny v péči klubu českých turistů. In *Zříceniny historických staveb a jejich památková ochrana*. Praha: SÚPP, 1998. s. 78.
[54] Například Spolek pro zachování památek v okresech pošumavských apod.

známý a dosud fungující spolek **Klub českých turistů** (KČT) .[55] Klub českých turistů byl založen 11. června 1888 z iniciativy vlasteneckých nadšenců v čele s doktorem Vilémem Kurzem, předsedou Národní jednoty pošumavské, doktorem Františkem Čížkem, předsedou Národní jednoty severočeské a také Vratislavem Pasovským. Prvním oficiálním předsedou klubu si ustavující sjezd nové turistické organizace zvolil známého cestovatele a veřejného činitele Vojtěcha Náprstka. Ten plnil svoji úlohu známé osobnosti v čele spolku, ale klubové práci se mnoho nevěnoval a předsednické místo již po půl roce opustil, neboť měl řadu dalších závazků, funkcí a povinností. A tak se tíha organizace brzy přenesla na skupinu osob, jež se soustředila kolem již zmíněných pánů Viléma Kurze a Vratislava Pasovského.[56]

Četné pobočky klubu začaly prakticky hned po ustavení spolku plnit úkoly spojené s péčí nejen o architektonické dědictví naší země a jeho zkrášlováním. Od roku 1889 začali členové klubu tvořit síť turistických značek, která je v současnosti nejhustší sítí značených tras v celé Evropě![57] Nejen že se jedná o velmi tradiční spolek, ale s jistotou můžeme konstatovat, že KČT je rozhodně jedno z největších sdružení v historii naší země.

Jeho rozsáhlá činnost i se zahraničním dopadem ovlivnila estetiku „našeho českého myšlení" v mimořádném rozsahu. KČT je dokonce majitelem několika památkových objektů kastellologického typu na našem území. Od dvacátých let 20. století začal KČT systematicky rozvíjet aktivity, které přímo metodicky ovlivňovaly řízení akcí na záchranu hradních zřícenin v Čechách, na Moravě a později i na Slovensku. Tato činnost byla z dnešního pohledu cenná zejména proto, že na památkářsky orientovaných akcích klubu dobrovolně participovali někteří vynikající odborníci. Za mnohé zmiňme alespoň doc. Dr. Karla Gutha, konzervátora V.V. Jeníčka, Ing. arch. Viléma Lorence a doc. Dr. Václava Mencla. I již podrobněji zmínění pánové Josef Švehla a Jan Renner tvořili odborné jádro KČT, a to nejen v oblasti památkové péče, ale také jako pedagogové dohlížející na výchovnou činnost. Klubové restaurační akce se tedy uskutečňovaly v úzké součinnosti se Státním památkovým úřadem. Konzervační práce probíhaly na téměř třiceti zříceninách hradů, které KČT postupně získal do svého majetku či je dlouhodobě smluvně

[55] KČT je občanským sdružením, které vzniklo podle zák. č. 68/1951 Sb. o dobrovolných organizacích a shromážděních registrací stanov KČT Ministerstvem vnitra ČR dne 21. 3. 1990 pod č.j. AVS/1-726/90 a provedenou přeregistrací dle zákona č. 83/1990 Sb. o sdružování občanů provedenou Ministerstvem vnitra ČR dne 2. 11. 1990 pod č.j. VSP/1-3022/90-R. Jako znovu vzniklá organizace navazuje na činnost Klubu českých turistů, založeného roku 1888, jehož právní existence byla v důsledku nedemokratického režimu po únoru 1948 znemožněna.

[56] Plaketa Vratislava Pasovského je dnes nejvyšším vyznamenáním KČT.

[57] [srov.] Správa webových stránek. Klub českých turistů - Historie. In *internetové stránky KČT* [online]. Dostupné: http://www.kct.cz/historie/zacatky-ceske-turistiky-a-kct. [cit. 28.1.2011]

spravoval.[58] Archivní materiály spojené s výzkumy a renovací některých hradů KČT ani po více jak osmdesáti letech neztratily nic na své odbornosti a jsou dodnes cenným zdrojem informací pro metodiku památkové péče a tehdejšího stavu jednotlivých objektů.[59] Ne všechny akce KČT jsou pod drobnohledem dnešních památkářů chápany kladně. Největší kritice podléhají zásahy například na východočeské Lichnici. Ale v celkovém hodnocení můžeme konstatovat, že práce KČT zejména v období první republiky byla záslužná a v kontextu tehdejších technických možností kvalitně provedená. V ohledu výchovných funkcí a vlivu KČT musíme konstatovat zejména to, že se jedná o kulturně společenský fenomén, který sehrál výraznou roli v zakotvení přístupu české společnosti k památkám všeobecně. Jeho působnost pedagogická není doposud plnohodnotně zpracována. Jisté však je, že již od svého založení měl klub v tomto ohledu jisté ambice, které došly postupem času naplnění. Vždyť hlavním posláním KČT je kromě vytváření všestranného turistického programu, podporovaného jako celoživotní aktivita, vytváření materiálních, organizačních a metodických podmínek pro bezpečný a volný pohyb v přírodě, značení a údržba sítě turistických značených tras, ochrana přírody a krajiny, péče o kulturní památky, ale také vytváření podmínek pro aktivní činnost seniorů, rodinných kolektivů, dětí a mládeže nebo zdravotně postižených a pomoc novým členům, zejména dětem a mládeži, v rozvoji turistických dovedností. Dalším všeobecným cílem KČT je šíření osvěty a rozvíjení tradic klubu v oblasti vztahu ke krásám kulturního dědictví.[60]

I když je zcela jasné, že Klub českých turistů měl přímý vliv na vývoj památkové výchovy, je ve 20. století celá řada dalších spolků, klubů a organizací, které v rámci své působnosti, a to nejen v dobrém slova smyslu, nabízejí příběhy leckdy téměř k neuvěření. V době ne právě nakloněné památkové péči, tedy v období socialistické éry naší republiky, „výchovně" působil například **Pionýr**. Nejsme kompetentní paušálně hodnotit výchovné cíle tohoto zájmového spolku, každopádně je všeobecně známo, že hybnou silou byla propagandisticko-politická pohnutka. Členové tohoto spolku se účastnili řady projektů spojených se „záchranou" památek. Jestliže jsme konstatovali, že KČT nakládal se svým programem ve prospěch dědictví našich předků, můžeme

[58] například Střekov, Bezděz, Zvířetice, Frýdštejn, Potštejn, Lipnice , Lichnice, Krakovec, Točník, Helfenburg, Kozí hrádek, Choustník, Šelmberk, Dívčí Kámen, Zásadka aj.
[59] [srov.] FLEGL, Michal. Hradní zříceniny v péči klubu českých turistů. In *Zříceniny historických staveb a jejich památková ochrana*. Praha: SÚPP, 1998. s. 78-79.
[60] [srov.] Správa webových stránek. Klub českých turistů – Stanovy KČT. In *internetové stránky KČT* [online]Dostupné: http://www.kct.cz/stanovy-kct. [cit. 28.1.2011]

uvést i méně úspěšná působení spolkových organizací. K tomuto tématu se tedy jistě plně uplatní drobný příspěvek k „destrukčním dekádám" hradních staveb v naší historii.

Je velmi zajímavé si uvědomit, že obrovské množství kastellologické architektury na našem území nabízí přímoúměrně i obrovské množství rozličných osudů jednotlivých hradů a tvrzí. Jejich dějinný vývoj je paradoxně často nelítostnější v období humanity novověku nežli v éře středověku, který vnímáme jako symbol krutých časů. Pomyslnou tečkou za vládou hradů je třicetiletá válka. Tehdy ještě epizodně vojensky využité objekty definitivně ztrácí svůj smysl. Ani jedna ze složek tak životného multifunkčního architektonického objektu, jakým hrad bezesporu je, nedokázala plně uspokojit potřeby společenské třídy, které po celý středověk sloužila. Osudy hradů jsou poté, co pomyslně odstoupily do pozadí dějin, většinou velmi rozsáhlou a mimořádně zajímavou kapitolou snad v každé obsáhlejší publikaci týkající se problematiky feudálních sídel středověku. Celá řada hradů byla přestavěna na nastupující typ novověkého feudálního sídla – zámek. Některé bylo možno díky příznivé poloze utilitárně využít. Jiné zmizely z povrchu země a další se nám do dnešních dob dochovaly ve formě fragmentální, avšak výtvarně velmi působivé. Ačkoliv z archeologického hlediska litujeme každé akce, která zapříčinila zánik sebemenšího prvku středověké situace, přece jenom respektujeme dějiny, a tak i například částečné rozebrání nějaké zříceniny na stavbu nedalekého zámku na počátku 19. století cítíme jako jasný historický akt bez náznaků odsouzení. Naprosto jiná situace však nastává, jedná-li se o znehodnocení památky již v pokročilém 20. století. Takové případy nejsou bohužel žádnou výjimkou. Za všechny jmenujme například nesmyslnou demolici velmi zajímavé, složitě rostlé tvrze v Kopistech[61] v severních Čechách. Ta byla díky postupující těžbě uhlí zbořena v roce 1979.[62] Je ale pravdou, že ve srovnání s odtěžením historického jádra nedalekého města Most se jedná o příklad netransparentní, avšak neméně tragický. Nejen těžební průmysl však uzavřel nejednu kapitolu historické stavby, nezapomínejme ani na rozličné meliorační práce na březích řek či zaplavování nově zbudovaných přehrad. Vždyť například pod hladinou Orlické přehrady zmizelo celé opevněné podhradí Zvíkova[63] i s kostelem sv. Mikuláše. Za zmínku stojí také poměrně unikátní poškození hradu

[61] Kopisty – tvrz poprvé připomínaná roku 1405.Roku 1421 zničena, ale záhy obnovena a přebudována. Od druhé poloviny 17.století do konce 19.století sloužila jako pivovar.
[62] SVOBODA, Ladislav, ÚLOVEC, Jiří, CHOTĚBOR, Petr, PROCHÁZKA, Zdeněk, FIŠERA, Zdeněk, ANDERLE, Jan, SLAVÍK, Jiří, RYKL, Michael, DURDÍK, Tomáš. *Encyklopedie českých tvrzí II*. Praha: Argo, 2000. s. 313.
[63] Zvíkov – mimořádně působivý a architektonicky hodnotný, částečně dochovaný, hrad založený na počátku 13.století. Byl několikrát výrazně přestavěn. Roku 1622 byl obležen a dobyt. Roku 1751 vyhořel. Sešlý hrad byl ve druhé polovině 19.století nákladně upraven a zrekonstruován Schwarzenbegy.

Vildštejna[64] nad Sečskou přehradou ve východních Čechách. Ten nebyl zaplaven, ale poškozen v roce 1930 razantní ražbou tunelu skrz hradní skalisko. Památky, které díky industrializaci či agresivní urbanizaci české krajiny zmizely docela, s povzdechem postrádáme a nezbývá nám než jejich hodnoty obdivovat z písemných pramenů a jiných dokumentačních materiálů. Podobná je situace u památek, které se v tristní a znehodnocené podobě dochovaly dodnes.

V tomto pohledu poněkud výjimečné postavení zaujímají skromné zbytky hradu **Věžka**, nalézající se na skalnatém návrší nad levým břehem řeky Berounky u obce Druztová, jen několik kilometrů severně od Plzně. Již zmíněná ojedinělost této stavby snad ani není v rozsahu poškození, ale rozhodně ve faktu, že nenahraditelné ztráty byly učiněny neúmyslně a v té nejlepší víře. Do psané historie hrad Věžka poprvé vstupuje roku 1351 jako majetek mocného rodu Švamberků. K tomuto datu je hrad konkrétně v držení Racka ze Švamberka, jehož synové roku 1377 objekt výměnou přenechali Otíkovi z Chrastu. Ten se však dostal do konfliktu s králem Václavem IV., a tak roku 1406 hrad oblehlo a po půlročním ležení dobylo královské vojsko. Obnovený hrad byl pak Otíkovu synu Petrovi Praseti z Chrástu roku 1422 zkonfiskován císařem Zikmundem. Všeobecně se míní, že tento patrně jen administrativní akt byl formálního charakteru, neboť pan Petr o dvanáct let později zcela právoplatně postupuje hrad Přibíkovi z Klenové. Poslední osudná vojenská akce proběhla roku 1478. Tehdy Věžku oblehla a dobyla vojska města Plzně a krále Matyáše Korvína. Hrad již nebyl nikdy obnoven a zůstal ve zříceninách. Věžce se vyhnuly také v 19. století časté romantické úpravy a změny v areálu přichystala až šedesátá léta století předminulého.[65]

Roku 1962 přichází do Druztové akademický malíř a bývalý ředitel berní správy v důchodu **Václav Uchytil**. Ještě tentýž rok byly pod jeho vedením započaty výkopové práce na hradní akropoli. Václav Uchytil byl nejen výtvarníkem, ale také vedoucím pedagogem místního historického kroužku při pionýrském sdružení ZŠ Druztová.

Uchytil se svými svěřenci upravil přístupovou cestu k hradní zřícenině a za necelých deset sezón v úplnosti odkryl půdorysné řešení celé stavby. V průběhu prací bylo nalezeno několik artefaktů, zejména kamenné střely snad z doby druhého obležení hradu.[66] Výzkum byl také veden snahou o dosažení představy o původní podobě hradu. Na základě zjištěných informací jej v roce 1981

[64] Vildštejn – hrad založen koncem 13.století. Na počátku husitských válek byl obsazen. Před polovinou 15.století ztratil sídelní funkci a byl opuštěn. Roku 1499 je připomínán jako zbořený. Při stavbě Sečské přehrady bylo výrazně poškozeno zejména předhradí. V současnosti zbytky hradu nejsou přístupné veřejnosti.

[65] [srov.] SUŠICKÝ, Viktor, DURDÍK, Tomáš. *Zříceniny hradů, tvrzí a zámků –Západní Čechy*. Praha: Pankrac, 2005. s. 242.

[66] Správa webových stránek. Historie obece. In *internetové stránky obce Druztová* [online]. Dostupné: http://www.druztova.c-r.cz/index.php?page=historie. [cit. 10.10.2008]

Václav Uchytil vlastnoručně namaloval. Ačkoliv výkopové práce probíhaly s posvěcením patřičných úřadů,[67] jejich forma byla naneštěstí zcela neodborná. Nejen samotné odkrytí, ale zejména nedostatečná dokumentace a následné nezabezpečení odhalených zdiv způsobilo nevratné poškození trosek hradu. Řada tehdy odkrytých konstrukcí podlehla jen několik málo let po výkopových pracech zkáze. Lze litovat například hodnotného hrotitého portálu, který bylo možno obdivovat ještě v osmdesátých letech. Původní odhalená zdiva byla z větší části ponechána napospas povětrnostním vlivům a naopak řada v současnosti patrných konstrukcí byla bez architektonických souvislostí doplněna.

Na lokalitě později proběhl také regulérní drobný archeologický výzkum. Ten v podstatě s konečnou platností vyvrátil existenci věže a zařadil tak Věžku do typologické souvislosti s hrady s palácem jako hlavní obranou i obytnou stavbou. Tento typ hradu patřil k poměrně častým a úspornějším stavebním typům středověkého feudálního sídla. Věžka ale rozhodně patří ke komplikovanějším reprezentantům této kategorie. Vývoj zformoval hrad do podoby dosti složité srostlice budov nejrůznějšího účelu. V současnosti se v prostorách hradu nachází základové zdivo dochované nejvýše do dvou metrů. Půdorys celé stavby je dobře patrný. Okolní krásná krajina a sympatická nedaleká obec s barokním kostelem sv. Máří Magdaleny, šestibokou barokní kaplí sv. Jana Nepomuckého a farou činí z Věžky a Druztové místo opravdu hodné navštívení.

Hrad Věžka patří z hlediska kastellologie ke stavbám, které nabízejí četné otázky spojené s podobou, funkcí a vývojem celé stavby. Jejich zodpovězení však v kontextu dějin hradu znemožnila až šedesátá léta 20. století.

Český kastellolog profesor Tomáš Durdík napsal: „*Tragický osud hradu Věžka by pro nás měl být výmluvným mementem významnějším o to, že značné vypětí a jistě dobré úmysly zde vedly k tragickým koncům představující nenahraditelnou kulturní a historickou ztrátu.*“[68]

Lhostejnost příslušných úřadů, které nedokázaly kladně korigovat z pohledu pedagogického poměrně nadčasový projekt, způsobila ztráty velké společenské hodnoty. Hrad Věžka tak nechtěně posloužil jako didaktická pomůcka na jedno jediné použití. Aby jeho hodnota nebyla tak úplně zmařena, používejme tedy příklad Věžky jako didaktickou pomůcku i nadále. Pozor, aby se již nikdy nic takového neopakovalo!

---

[67] V kronice obce Druztová stojí, že výzkum byl řádně povolen pod patronací Krajské památkové péče a oddělením archeologie Akademie věd. Je velmi překvapující, jak informačně skoupá je kronika obce k tak významné aktivitě provedené na jejím katastrálním uzemí.
Kronikáři obce. *Pamětní kniha obce Druztová*. Druztová: vlastním nákladem, s. 533-534.
[68] DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 2000. s. 592.

Dalším příkladem může být také dlouholeté působení **Spolku pro záchranu hradu Krašova** na stejnojmenném objektu. Ačkoliv je jeho práce velmi obětavá a nákladná, hrad jako výzkumný cíl naprosto znehodnotila.

Jen dvě ukázky z mnoha demonstrují nutnost spolupráce odborníků kastellologů a pedagogů. I ta nejušlechtilejší a nejčistší pohnutka může vést k nenahraditelné ztrátě zdroje důležitých informací. Současná sdružení tak mohou uvést do života již prověřený přístup KČT ze začátku 20. století, který potřebu odborného vedení ve všech ohledech zcela správně cítil jako nutnost svého působení, kterému se zavázal nejen ve stanovách, ale i v reálné činnosti. V současnosti je velmi zajímavé působení hnutí Brontosaurus.

Hnutí **Brontosaurus** bylo založeno roku 1974 a dodnes přitahuje převážně studenty středních i vysokých škol, ale i pracující, děti nebo rodiče s dětmi. Otevírá jim cestu za poznáním ochrany životního prostředí, přírodního kulturního dědictví či památek. Účastníci se s touto oblastí seznamují nejpřímější a nejpřirozenější cestou – vlastní prací. Hnutí Brontosaurus má dnes formu nevládní neziskové organizace, jejímž předmětem činnosti je práce s dětmi a mládeží. Činnost hnutí je celoroční, otevřená a regionálně neohraničená. Hlavními cílovými skupinami jsou děti a mládež do 26 let, u nichž se organizátoři zaměřují na mimoškolní výchovnou činnost.[69] Na celkové zhodnocení činnosti hnutí se pravděpodobně teprve čeká.

Spolky, kroužky, sdružení, kluby a další organizace působící ve prospěch památek mohou být dalším významným zdrojem informací a inspirace pro pedagogy hledající výchovně vzdělávací obsahy v architektuře či kastellologii konkrétně a v jejím promítání do edukace. (viz obr. 21-23, s. 158-159)

3.1.4 XX. STOLETÍ

Minulé století hraje zásadní roli v rozvoji nejen kastellologie a památkové péče, ale zejména věd spojených s výchovou a vzděláváním. Jen malé procento z ohromujícího množství publikací v této dekádě však má přímou souvislost s konceptem propojení historické architektury a výtvarné

[69] Správa webových stránek. O nás. In *internetové stránky hnutí Brontosaurus* [online]. Dostupné: http://www.brontosaurus.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=7&Itemid=15.[cit. 29.1.2011]

edukace. Jednotlivé texty téměř bezvýhradně zmiňují architekturu jako prostředek k poznání naší historie či nejvýše jako prostředek nácviku technických dovedností.

Snad první českou publikací, která vyšla hned na počátku 20. století a jejíž obsah je výhradně věnován architektuře v kreslení, jsou *„Slohy v uměnách výtvarných“* od **Josefa Kliky, Bohuslava Beneše a Leopolda Richtera** z roku 1905.[70] Útlá a velmi stručná kniha je průřezovým materiálem seznamujícím studenty s typickými prvky architektonických etap od Egypta až po „novodobou“ architektonickou produkci počátků 20. století. Po stránce metodické navazuje dílo na ornamentální tvorbu, která v tuto časovou dekádu ovládala výtvarné umění i náplň předmětu kreslení.

V prvním desetiletí 20. století vychází také například *„Základy umělecké výchovy se zvláštním zřetelem ke kreslení dle přírody“* od autorů **Johna S. Clarka**, **Mary D. Hicks** a **Waltera S. Perryho**. Originál této publikace byl vydán v Bostonu v USA a jeho českou verzi přeložili profesor Josef Patočka a L. Bílý. Ačkoliv, jak sám podtitul knihy napovídá, je věnována zejména tématům ryze přírodním, své uplatnění zde v několika kapitolách nachází vedle předmětů denní potřeby i architektura. Jakoby autoři ctili již zmiňovaný názor, že architektura v jakékoliv podobě má trvale krajinotvorný charakter, a proto jej nelze ani v této tematické linii vynechat. Velmi zajímavé a poutavě jazykově podané texty nijak dramaticky odborně neodhalují didaktickou stránku problematiky, jsou však pro dnešního čtenáře velmi atraktivní a inspirující. S ohledem na dobu vzniku této publikace musíme přivřít oči nad rozdělením jednotlivých kapitol. Například samostatná kapitola *„Klasy a stébla“* působí dnes opravdu úsměvně. Na druhou stranu architektura zde zpracovaná spadá, dle našeho názoru, k nejlepším a „nejsoučasnějším“ částem publikace. Z kapitoly *„Věže“* rozhodně stojí za ukázku úvodní odstavec: *„Věže mají ve stavitelství důležitou úlohu jako prostředky, které architektonické pevnosti dodávají rozmanitosti, půvabu a velkoleposti. Na budovách dostatečně velkých a majestátních působí věž asi stejný dojem a stejné potěšení jako mohutný strom na vysokém vrchu. Oko nalézá zálibu v liniích vzpínajících se do výše z pevného základu, jejž tvoří šíře a mohutnost budovy. Pěkná věž dodává budovám mohutného dojmu: mnozí cítí, že věž vyjadřuje vzlet, úsilí spěti, kdežto jiní spojují představu věže s pojmem bezpečného pevného útočiště…“*[71]

K motivaci této práce se přistupuje obdivuhodně básnicky a libozvučně. Metodika využití těchto motivací je velmi srozumitelná a jasně podaná. Ve zhodnocení výsledného dojmu textů spojených

[70] KLIKA, Josef, BENEŠ, Bohuslav, RICHTER, Leopold. *Slohy v uměnách výtvarných – stručná nauka o slohu*. Praha: Nakladatelství F. Šimáčka, 1905. 78 s.
[71] CLARK, S. John, HICKS, D. Mary, PERRY, S. Walter. *Základy umělecké výchovy se zvláštním zřetelem ke kreslení dle přírody*. Praha: umělecké nakladatelství B. Kočího, po roce 1900. s. 9.

s architekturou musíme konstatovat, že přístup výtvarného vzdělávání v oblasti architektury rozhodně není chladný a bez východiska pro současnost. Na příkladu výše zmíněné knihy lze zjednodušeně demonstrovat tehdejší formu didaktického využití. Hlavním východiskem přístupu v této práci je sice do jisté míry utilitarismus, neboť architektura zde působí zejména jako jedna z možných ukázek „jak a na čem pochopit perspektivu a konstrukci kresby". Není zde však její problematika řešena s absencí citu a dostatečného využití architektury jako inspiračního zdroje. Podobných, možná ještě specifičtěji zaměřených didakticko-inspiračních textů bude v budoucnu předložena ke zhodnocení jistě reprezentativnější, a tím pádem i kvantitativně objektivnější škála.

Počátek 20. let 20. století zaznamenal vliv myšlení chápajícího architekturu všech forem v jejím výrazném estetickém účinku i ve výtvarné pedagogice. Velké změny v postoji k problematice architektury z pohledu edukačních i uměleckých teorií měl všeobecně známý Bauhaus. Aspekty jeho vlivu, které ve výtvarné pedagogice trvaly nejméně do konce 30. let, vnášely architekturu zprostředkovaně i do výuky na školách. Velice často ale nebyly přístupy Bauhausu vnitřně pochopeny a nově vedené konstruování architektonických principů z metodického pohledu vyšlo naprázdno. V té době se také objevují první snahy o chápání architektury v syntéze s ostatními druhy umění, například film či scénografie, ale i v kontextu s památkovou péčí. V polemikách jsou poprvé vyslovovány i myšlenky, které chápou starou i novou architekturu jako součást širšího uměleckého vnímání.

30. léta v československé výtvarné pedagogice přinášejí začátek chápání výchovy architekturou jako nutnou součást „výchovy moderního člověka". Nesporné klady vnesené do výtvarných lekcí pojmem architektury jsou však prakticky často negovány tím, že architektonické prvky se ve výuce mnohdy redukují na pouhé prostředky k dosažení psychomotorických dovedností. Historické slohy jsou mnohdy prezentovány zcela utilitárně, a to nejen jako objekty pro vnímání jejich funkcí a estetiky, ale jako vzory pro již zaběhnuté a vžité postupy při nácviku kresebných dovedností. Ty jsou v této době velmi často také rozvíjeny studiem sádrových modelů architektonických detailů. Podobný postoj k architektuře jako náplni hodin výtvarných lekcí zaujímá i poválečný vývoj předmětu. Architektura je sice i nadále chápána jako pouhý objekt pro rozvoj kreslířských schopností, ale již také jako objekt umožňující rozvoj intelektu, obrazotvornosti a společenského postoje. Ani další následná období nevěnovala architektuře ve výtvarné pedagogice náležitou a zaslouženou pozornost. S jistou dávkou sebekritiky musíme konstatovat, že co do četnosti obsazení problematiky architektury ve výuce i nadále vítězily hodiny dějepisu. I tam byla ale

architektura chápána jako prostředek pro uplatňování poznávacího a historického hlediska, který neakcentoval estetický potenciál movitého dědictví.[72]

60. léta minulého století jako by plně pochopila nedostatky nově konstituované výtvarné výchovy, která ve svých obsazích nutně uchovávala řadu nevyhovujících předmětů „starého kreslení". Tento fakt se odrazil v počtu nových výzkumných projektů, které začaly řešit význam architektury pro výtvarnou edukaci a postoj společnosti k ní. Empirické výsledky pomohly výtvarné výchově a vzdělávacímu systému obecně uchopit nové tendence ve prospěch jejich rozvoje. A tak se do vzdělávacího systému začínají prolínat i výsledky prací osobností, které syntetizovaly své zkušenosti z mimoškolních institucí. Jednou z takových osobností je bezesporu Jaroslav Herout.

Ještě než se zaměříme na jeho práci, jistě nebude na škodu zmínit jen několik konkrétních momentů kastellologie v metodických publikacích z osmdesátých let dvacátého století. První z nich může být například publikace *„Výtvarná geometria"* z roku 1987. Ta řeší velmi konstruktivní formou nejen formální stránku tvorby, ale částečně i obsahové složky zobrazovaných objektů. Rozsáhlou kapitolou je zde řešena i problematika historické a současné architektury, a to i v ohledu detailnějších složek problematiky. Tak zde krom geometrických hmot budov a jejích částí nachází své místo i konstruování dynamičtějších kleneb, sloupů, portálů apod.[73]

Dalším konkrétním vyzněním hradu v metodice osmdesátých let je publikace *„Jak malovat krajinu"* od Josefa Hrona z roku 1989.[74] V kapitole *„Logika stavby krajiny"* autor operuje s hradem jako se základním prvkem krajiny, který nejlépe dokládá umělecko-estetický zásah člověka do její přirozenosti. *„Romantický hrad na kopci, rozhledna apod. často lákají mladého kreslíře. Ten pak začne kreslit bez rozmyslu. Nakreslí hrad, nebo dokonce jen jeho věž, protože zaměřil svůj pohled na ni, a nic jiného se mu již do formátu nevejde. Vidí při tom kdejaký detail, i když je z dálky málo zřetelný, a mnohé přidá podle toho, jak zná hrad z blízka. Výsledek je pak tento: celý záběr se vznáší, tkví ve vzduchu, není umístěn, postrádá logiku stavby krajiny a terénu, chybí mu hlavní kompoziční hledisko o vztahu země a oblohy, plynulost vazby krajinných plánů."*[75]

Uvedené příklady jen dokládají trvalou přítomnost hradních staveb nejen ve výtvarném umění, ale v součinnosti s ním i ve výtvarné metodice. Musíme sice uznat fakt, že jejich zařazení nebylo vedeno snahou o jejich primární užití, ale snahou osvětlit daný problém na něčem, co je součástí

[72] [srov.] CHODURA, Radko. *Výchova uměním se zaměřením na výchovu architekturou*. České Budějovice: PFUK Praha, 1987. s 27 – 29.
[73] CRHÁK, František, KOSTKA, Zdeněk. *Výtvarná geometria*. Bratislava: SPN, 1987. 159 s.
[74] Za pravděpodobně reálného autora tohoto počinu je někdy uváděn Jaroslav Brožek. Budeme ale respektovat tištěnou formu a citačně budeme uvádět jméno Josefa Hrona.
[75] HRON, Josef. *Jak malovat krajinu*. Praha: SPN, 1989. s. 73.

estetiky prostředí, ve kterém žijeme a pod jehož vlivem v neposlední řadě také tvoříme. V následující pasáži však bude řešeno propojení architektury s uměleckou výchovou a osobnost Jaroslava Herouta v ryze funkcionální podobě. (viz obr. 24-26, s. 159-160)

3.1.4.1 JAROSLAV HEROUT

K námi řešenému tématu se v českém prostředí publikačně vyjadřovala nemalá autorská základna, avšak jedna osobnost svým celoživotním působením na vysoké odborné úrovni zajistila pevné zakořenění architektury jako tématu v teorii i praxi oboru. Onou osobností není nikdo jiný než historik, památkář a teoretik architektury Jaroslav Herout.

Jaroslav Herout se narodil v Kutné Hoře 2.4.1928. Ve svém rodném městě absolvoval reálné gymnázium. Je nasnadě, že jeho vztah ke kulturnímu dědictví zákonitě musel být formován místem jeho dospívání. Přestože byl ovlivněn krásami a hodnotou kutnohorské architektury, nejsilnější umělecké vlivy na Jaroslava Herouta teprve čekaly, a to na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze. Tam začal studovat dějiny umění a klasickou archeologii u velkých osobností - profesora Jana Květa a docenta Václava Mencla. Heroutova inklinace k problematice architektury tak byla podporována nejlepšími odborníky tehdejší doby. Již v průběhu studií se mohl po jejich boku účastnit řady výzkumů po celém Československu. Zejména druhý ze zmíněných pedagogů, i v současnosti velice uznávaný kastellolog Václav Mencl,[76] cíleně připravoval své posluchače na práci odborníků v oblasti památkové péče. Odkazu svého pedagoga zůstal Herout profesně věrný prakticky celý život, neboť dva roky po absolvování školy doktorátem z filozofie v roce 1952 nastoupil na pardubické oddělení památkové péče odboru kultury. V roce 1961 mění své působení a odchází do Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody v Praze. V této instituci pak setrval po celý život. Jaroslav Herout, který kontinuálně s prací v již zmíněných ústavech ještě participoval ve skupině Státního seznamu na soupisu památek, odchází na zasloužený odpočinek do důchodu rok před sametovou revolucí.[77] Za 35 let památkářské práce po sobě zanechal řadu velice kvalitních odborných článků i publikací. Těžištěm Heroutovy publikační práce, která zapříčinila jeho zařazení do problematiky výchovy, je popularizace. Na rozdíl od většiny svých kolegů se Herout nezříkal

[76] Se svou ženou Dobroslavou Menclovou pracoval například na výzkumech hradů Švihova a Dražic
[77] [srov.] HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2002. s. 1.

vytvářet popularizační publikace, a to v té nejlepší kvalitě. Hodnotou jeho odkazu, a pro nás snad nejcennějším aspektem jeho práce, je vysoká odbornost, která rezistentně odolala požadavkům cílové skupiny, pro kterou byla napsána. Autor nepodceňoval širokou veřejnost a předkládal své studie s úctou nejen k vědě, ale i ke čtenářům samotným. Mezi jeho nejznámější publikace patří kniha „*Staletí kolem nás*", která se stala bestsellerem a od roku 1961, kdy spatřila světlo světa, vyšla v pěti vydáních. Naposledy vychází v nakladatelství Paseka v roce 2001, pouhý rok poté, co byla autorova celoživotní práce zcela po právu odměněna Cenou Ministerstva kultury České republiky za památkovou péči. Kniha je koncipována jako průvodce jednotlivých historicko-architektonických etap naší historie. Seznamuje čtenáře s typickými znaky slohů a stylů, které jsou doprovázeny velice srozumitelnými kresbami jednotlivých staveb, jejich konstrukčních i zdobných prvků a v neposlední řadě také rekonstrukcemi dnes fragmentálních památek, urbanistických celků apod. O využitelnosti obsahu knihy dobře vypovídá jeden z odstavců úvodního slova na str. 9, který říká: „*Kniha může doplnit školní výuku v předmětech, jako je dějepis (kde v učebnicích bývaly kapitoly Gotické výtvarné umění, Renesanční umění atd. nejen stručné a schematické, ale nejednou, zejména v názvosloví, chybné) a výtvarnou výchovu a v jejich rámci působit i na výchovu estetickou, zůstávající stále stranou (a v poslední době ještě narušovanou kýčovitými výtvory cizí provenience v ilustracích, filmech, pohlednicích aj.), dává podněty k obohacení a zpestření činnosti organizací dětí a mládeže (vždyť i v 6. bodě skautského zákona se říká, že junák ´je ochráncem přírody a cenných lidských výtvorů´, jimiž jsou z velké části zcela nepochybně právě kulturní památky), najde uplatnění v různých zájmových kroužcích zaměřených k vlastivědě, turistice, historii a památkám.*"[78]

Není bez zajímavosti, že výtvarný i koncepční rozvrh Staletí kolem nás jako by navazoval na již zmíněnou, i odborné veřejnosti nepříliš známou publikaci Slohy v uměnách výtvarných Josefa Kliky, Bohuslava Beneše a Leopolda Richtera z roku 1905.[79] Její obsahový rozsah je však s porovnáním publikace Jaroslava Herouta nesrovnatelně skromnější. Je však vzácným dokladem českých metodických tradic akcentujících esteticko-výchovné kvality architektury ve školském systému.

Další Heroutovou publikací, kterou není možné z hlediska pedagogického vynechat, je „*Slabikář návštěvníka památek*", který poprvé vyšel v roce 1978. I tato publikace zaznamenala velký úspěch a dočkala se již po dvou letech na pultech obchodů druhého vydání. Úvodního slova se ujal V.V.

[78] [tamtéž] HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2002. s. 9.
[79] KLIKA, Josef, BENEŠ, Bohuslav, RICHTER, Leopold. *Slohy v uměnách výtvarných – stručná nauka o slohu*. Praha: Nakladatelství F. Šimáčka, 1905. 78 s.

Štech. Z metodického pohledu se jedná o typologicky obdobnou publikaci předchozího přehledu stavebních slohů. Obrazově je Slabikář chudší a předkládá menší penzum informací. K doplnění byť základního seznamu publikační činnosti autora chybí například *„Prahou deseti staletí“*, *„Naše stavební památky“*, *„Poznáváme a chráníme poklady minulosti“*, *„Jak poznávat kulturní památky“* a mnoho dalších průvodců, které velice často Herout sám i ilustroval. Jednoznačně největším zásahem Herouta do českého školství bylo vyslyšení prosby nakladatelství Komenium v roce 1980, aby připravil podklady pro školní pomůcku „Tabule historických slohů“. Ty vyšly v roce 1982 a schválením MŠ ČSR byly určeny pro 2. stupeň základní školy, gymnázia, střední odborné školy stavební i výtvarné, střední odborná učiliště a dnešní základní umělecké školy. Obsahují osm tabulí slohů - od slohu románského po romantismus. Je poměrně paradoxní, že práce, která byla určena do školních lavic zcela cíleně, se snad nejméně zapsala do povědomí a do praxe oboru. Na vině není ani autor, ani forma předkládaných tabulí, ale učitelé sami. Celoplošná distribuce této didaktické pomůcky zajistila její přítomnost snad v každém školním ústavu v naší zemi, ale i tak zůstal z globálního pohledu smysl tabulí nevyužit a odsunul jejich existenci z aktivního spolutvůrce výuky do pozice vděčné dekorace do dlouhých školních chodeb. Přesto měla pasivní forma přijetí problematiky architektury v českém školství svůj smysl. Tabule historických slohů se v současnosti využívají více než v době svého vzniku, a jestliže při dlouhé přestávce zaujmou byť jednoho žáka – jejich vznik měl význam! Jaroslav Herout vynikal vyjma své vysoké odborné úrovně ještě dalším důležitým kladem, a to schopností spolupráce s jinými odborníky.

Dlouhodobě spolupracoval například s akademickým architektem Antonínem Krylem a při metodické práci na výukových tabulích neváhal konzultovat obsahové a chronologické koncepce s metodiky výtvarné výchovy a dějepisu. Současnost obou disciplín pod vlivem aktuálního názoru, že Tabulemi historických slohů byla ukončena éra „staré metodiky“, na osobnost Jaroslava Herouta poněkud zapomíná. Bez zaváhání jej ale můžeme nazvat Vitruviem českého školství. Stejně tak jako zmíněný římský architekt, učenec a autor Deseti knih o architektuře, jediného zachovalého díla tohoto druhu odborné literatury o antické architektuře, nezapomenutelně a trvale doložil široké veřejnosti podstatu, sílu a umělecko-společenskou hodnotu tvorby našich předků. Proto je velice důležité, aby dílo Jaroslava Herouta, ať už vzniklo v jakékoliv době za jakýchkoliv okolností, bylo doceněno, zejména odbornou veřejností z okruhu pedagogů na všech stupních systému. (viz obr. 27-30, s. 160-161)

3.1.4.2 RADKO CHODURA

Doposud zde podrobně zmíněné osobnosti měly zásadní vliv na postulaci architektonické tvorby do výtvarné edukace. Jejich odborné profily však v podstatě bez výjimky balancovaly na nejasné a prostupné hranici všeobecné pedagogiky a jiných humanitních kulturně estetických oborů. Teprve v osobnosti Radka Chodury nalézáme zcela zásadně vyhraněnou odbornou inklinaci v oboru výtvarné výchovy se zvláštním zřetelem k teorii architektury a památkové péči.

Radko Chodura (nar. 15. 8. 1946 v Českých Budějovicích) absolvoval středoškolské studium na výtvarném oboru Keramické školy v Bechyni v roce 1965. V témže roce nastoupil na Pedagogickou fakultu v rodných Českých Budějovicích, kde byl posluchačem studijního programu výtvarná výchova a ruský jazyk. Po absolvování studia učitelství v roce 1969 se Radko Chodura stal také posluchačem dějin architektury a umění na Českém vysokém učení technickém v Praze, které zakončil v roce 1979. O čtyři roky později získal na Pedagogické fakultě v Českých Budějovicích doktorát pedagogiky v oboru teorie výtvarné výchovy. V osmdesátých letech se začíná naplno věnovat problematice architektury a památkové péče v širším kontextu výtvarného vzdělávání. V roce 1988 získává hodnost kandidáta věd v oboru teorie výtvarné výchovy na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Jeho kandidátská práce nese název *„Výchova uměním se zaměřením na výchovu architekturou"*. V roce 1993 byl ve stejném oboru habilitován na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity, a to za studii *„Historická architektura v praktické výuce discipliny architektonika na pedagogických fakultách"*.[80]

Z hlediska všeobecného konstatování pracuje Radko Chodura zejména na specifickém projektu „interpretace architektury", který má za úkol zpřístupnit a co nejsrozumitelněji objasnit principy stavebních památek nejen žákům, ale také pedagogům. Jako fundovaný odborník v oblasti teorie výtvarné výchovy ještě v rámci svého vědeckého profilu využívá i kompetence získané v Národním památkovém ústavu v Českých Budějovicích, kde byl řadu let zaměstnán. Jako bývalý památkář má za sebou Radko Chodura velké množství projekčních památkových realizací v historické architektuře a jako výkonný výtvarník se zabývá řešením architektonického prostoru a vytvářením reliéfů, kde akcentuje architekturu a prostor jako téma všeobecně. Již za svého působení na památkovém ústavu externě spolupracoval s českobudějovickou teologickou a pedagogickou fakultou. Na druhé zmíněné již dvacet let vyučuje architekturu, architektoniku, dějiny architektury,

[80] [srov.] CHODURA, Radko. Osobní stránka. In *internetové stránky Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích* [online]. Dostupné: http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/vv/chodura. [cit. 6.1.2011]

péči o církevní památky a vede semináře stavebně historického průzkumu. V současnosti je vedoucím Katedry výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity.

Radko Chodura publikoval řadu zajímavých textů nejen pedagogických, ale i památkářsky orientovaných. Našemu bližšímu zhodnocení by však neměla uniknout již zmíněná kandidátská práce Výchova uměním se zaměřením na výchovu architekturou z roku 1987.[81]

Radko Chodura v na svou dobu rozsáhlém výzkumu sledoval předpoklady možností k vytváření estetických vazeb mladých lidí k regionálnímu architektonickému umění, a to jednak k památkové architektuře městské památkové rezervace České Budějovice, jednak k typickému architektonickému komplexu tehdy nového sídliště v Českých Budějovicích. Tyto estetické vztahy zjišťoval zkoumáním znalostí konkrétní architektury a pracoval s názorem, že informace je základním předpokladem a že ze stupně znalosti je možné zjišťovat názor a zájem o daný problém. Zkoumány byly i další předpoklady pro rozvoj estetického vnímání a estetického citu k regionální architektuře a předpoklady pro vytváření správného právního vědomí o životním prostředí. Výzkum se snažil akcentovat i podíl masmédií, rodiny a školy při získávání těchto znalostí a postojů a stav v proporcionalitě školní výuky, tedy zhodnocení současného stavu na základních a středních školách.[82]

Ve vlastním výzkumu stanovil Radko Chodura cíle zjištění:[83]

- *stupeň zájmu mládeže o architekturu v hierarchii utváření jejich estetických hodnot,*
- *názory mládeže na starou a novou architekturu,*
- *míra znalostí památkové architektury v regionu,*
- *schopnost zařazení konkrétní architektury v regionu,*
- *schopnost zařazení konkrétní českobudějovické architektury do časových souvislostí,*
- *míru právního vědomí o architektuře,*
- *místo, kde získává mládež vědomosti o architektuře,*
- *obsah školního vzdělávání, v němž mládež získává znalosti o architektuře,*
- *stupeň a míra ovlivnění údajů respondentů jejich věkem, typem vzdělání, místem bydliště, případně úplností rodiny.*

[81] CHODURA, Radko. *Výchova uměním se zaměřením na výchovu architekturou*. České Budějovice: PFUK Praha, 1987.
[82] [srov.] CHODURA, Radko. *Výchova uměním se zaměřením na výchovu architekturou*. České Budějovice: PFUK Praha, 1987. s. 58 – 59.
[83] [tamtéž] s. 62.

Výzkum byl z hlediska věkové adresnosti respondentů velmi velkorysý, neboť se v reprezentativním vzorku objevují žáci pátých tříd základních škol (11 let) i posluchači pedagogické fakulty (20 let). Chodurův výzkum z konce osmdesátých let jistě v kontextu všeobecného nazírání na architekturu určitého regionu patří možná dodnes k nejucelenějším a nejrozsáhlejším. Výsledky dlouhodobé práce sám autor shrnul takto:

„Vzhledem ke všem uvedeným zjištěním, která zařazují širokou oblast historické i současné architektury a jejich urbanistických celků do kontextu s životem společnosti, považujeme za doloženou platnost, že architektura má v životě člověka nezastupitelnou esteticko-výchovnou funkci. Výchova architekturou ve své intencionální podobě nemá dosud v naší školní výchově vlastní systém. Správně volenými mezipředmětovými vztahy lze vytvořit obsahovou základnu jako nezbytné východisko, které může naplnit soudobé esteticko-výchovné tendence v předmětu výtvarná výchova, ale může být i významným prostředkem přetváření společenského vědomí v duchu vědeckého světového názoru, pozitivně naplňující tvořivý život člověka.“[84]

Krom nastíněné rozsáhlé výzkumné práce je Radko Chodura autorem desítek dílčích článků a celé řady publikací. Ačkoliv není v jeho pracech kastellologická architektura zcela konkrétně zpracovávána, z hlediska všeobecné výtvarně památkářské inklinace se objevuje ukryta zejména v pojmosloví, tedy v odborném slovníku, který Chodura v rámci výzkumu znalostí zpracoval. Jeho bývalé působiště, zmiňovaný Národní památkový ústav, i nadále spolupracuje na projektech a akcích, jejichž organizaci docent Chodura zajišťuje. Za mnohé z nich můžeme zmínit například dlouhodobý „třeboňský“ projekt, na němž Radko Chodura spolupracuje.

Snad proto, že je jihočeská tradice v tomto ohledu tak silná, koná se každoročně v Třeboni, krásném historickém městě, reprezentujícím dokonale kulturu architektury jižních Čech i celé naší země, sympozium pořádané Národním památkovým ústavem a Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích s názvem „Kulturní dědictví a vzdělávání“. Tento tradiční projekt s mezinárodní účastí řeší právě otázky spojené s využitím památkových objektů pro kulturu a vzdělávání a přiblížení památkové péče českému školství. V roce 2005 zde například Katedra výtvarné výchovy Jihočeské univerzity prezentovala projekt připravený ve spolupráci s Národním památkovým ústavem „Staré město novýma očima“. Tento příspěvek ukázal na konkrétním příkladu možnost, jak lze netradičním způsobem přiblížit dětem historii města a zároveň se snažit podnítit jejich zájem, aby prostředí vnímaly z hlediska uměleckého a duchovního.

[84] CHODURA, Radko. *Výchova uměním se zaměřením na výchovu architekturou*. České Budějovice: PFUK Praha, 1987. s. 131.

Mezinárodní účast a zahraniční příspěvky zase většinou ukazují na hlubinnou propast mezi stavem památkové výchovy a využití památkových objektů u nás a v zahraničí. Rozhodně se máme čemu učit a odkud přebírat prověřené a dobré vzory přístupu.

Vzhledem k Chodurově příslušnosti k jihočeskému kraji je na místě opět zdůraznit podíl jižních Čech na kastellologii a pedagogické činnosti v architektuře. Námi zmíněné osobnosti totiž téměř výhradně pracovaly a bádaly na tomto území. Je příjemné vědět, že odkaz Josefa Švehly i Augusta Sedláčka má v osobnosti současného vědce, jehož práce rozhodně není uzavřená, důstojného následovníka.

3.1.4.3 TOMÁŠ DURDÍK

Mezioborovou prostupnost disciplín obsahující výchovně vzdělávací prvky dokazuje stejně tak jako osobnost výtvarného pedagoga a teoretika architektury Radka Chodury i osobnost „čistého" kastellologa Tomáše Durdíka. Ačkoliv jádro jeho práce prvky cílené výhradně pedagogickým směrem postrádá, není možno jej, nejen z důvodu častého citování a využívání jím vytvořených pramenů, vynechat. Pod drobnohledem úzkého profilu našeho zkoumání je dosti snadné obhájit názor, že pro konstituování kastellologie v českém vzdělávání Tomáš Durdík vykonal a vykonává mnoho záslužné práce.

Tomáš Durdík (nar. 24. ledna 1951 v Praze) svá studia prehistorie a historie absolvoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v roce 1974. Už o tři roky později začal pracovat v Archeologickém ústavu Akademie věd České republiky, kde působí dodnes. Zároveň vyučuje na Ústavu pro dějiny umění a Katedře kulturologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, dále na Katedře dějin architektury Českého vysokého učení technického v Praze a Katedře archeologie Západočeské univerzity v Plzni. Profesor Durdík se specializuje na českou hradní architekturu, hmotnou kulturu vrcholného a pozdního středověku i ochranu národního kulturního dědictví. V roce 2002 se stal docentem dějin architektury a ochrany památek a o pět let později byl jmenován profesorem. Na svém kontě má více než 450 publikací! Je členem řady komisí, vědeckých rad a organizací působících ve sféře ochrany památek, středověkých bádání a archeologie.[85]

Tomáš Durdík je členem Vědecké rady Národního památkového ústavu, centrální pracoviště,

[85] [srov.] Správa webových stránek. Životopis autora. In *internetové stránky databáze knih* [online]. Dostupné: http://www.databazeknih.cz/životopis/tomas-durdik-10645 [cit. 8. 1. 2011]

Ústavu ochrany památek Plzeň a Ústavu ochrany památek Pardubice, předsedou Stálé komise Ministerstva kultury České republiky pro hodnocení kulturních památek, starostou Společnosti přátel starožitností, členem Českého národního komitétu ICOMOS, předsedou Nezávislé památkové unie a členem Hlavního výboru České archeologické společnosti. Dále je členem Centra medievistických studií, předsedou redakční rady časopisu Muzejní a vlastivědná práce - Časopis Společnosti přátel starožitností, editorem sborníku Castellologica bohemica a členem více tuzemských i zahraničních organizací a spolků. Na svém kontě má také větší počet tuzemských i mezinárodních grantových projektů, kde figuruje v roli hlavního řešitele. Jak vyplývá z předchozího neúplného výčtu vědeckých závazků, které Durdík vykonává, jedná se o velmi významnou osobnost v kontextu celoevropského kastellologického bádání. Z předchozích kapitol práceje jasné, že česká tradiční kastellologie nalezla v osobnosti Tomáše Durdíka další nepostradatelný článek v nové etapě bádání v oblasti feudální architektury středověku ve všech svých složkách.

Práce profesora Durdíka, stejně jako práce již zmíněného Jaroslava Herouta, je pro pedagogickou obec podstatná zejména z pohledu popularizace, kterou vědci často vnímají záporně. Jako exponovaná osobnost má Durdík zásadní vliv na vnímaní kastellologie jako existující vědy a všeho, co obsahuje, jako subjektů hodných ochrany. Jeho mimořádně rozsáhlá publikační činnost je velice dobře členěna na práce určené výhradně odborné veřejnosti[86] a na práce, jejichž adresnost můžeme přisoudit veřejnosti široké. K úplné diferenciaci publikační a editorské práce Tomáše Durdíka je nutné zmínit jeho práce pro děti a mládež. Bohužel patří třetí označená skupina publikační tvorby k nejskromnějším.

K nejvýraznějším počinům na poli publikační činnosti v ohledu výchovně vzdělávacích cílů patří publikace *„České hrady“*, která vyšla v roce 1984 v nakladatelství pro děti a mládež Albatros v Praze.[87] Kniha vyšla v tehdy velmi populární edici Oko. Ilustrace byly svěřeny architektu Petru Chotěborovi a lektorování se ujali Josef Janáček a Dobroslav Líbal, nestoři památkové péče osmdesátých a devadesátých let minulého století. Kniha byla určena čtenářům od dvanácti let a nutno poznamenat, že Durdík jako autor své mladší čtenáře nikterak nešetřil. Po stránce obsahové je publikace velmi nosná a rozhodně nepředkládá informace zbytečně zjednodušené, či snad zbanalizované. I tak musíme ale ocenit autorovu schopnost jazykové variability, která

[86] například sborníky Castellologica Bohemica vydávané Archeologickým ústavem AVČR Praha od roku 1989.
[87] DURDÍK, Tomáš. *České hrady*. Praha: Albatros, 1984. 397 s.

z Českých hradů dodnes dělá jedinečné dílo v oblasti kastellologie pro dětského čtenáře. Jen z motivačního úvodu je patrné, jakým způsobem Durdík texty koncipoval: *„Představíme-li si typickou českou krajinu, jistě v ní nebude chybět silueta starého hradu, nebo jeho zříceniny. Naše vlast je na tyto památky velmi bohatá a každý z vás jistě mnohé navštívil a s jinými se setkal na stránkách učebnic dějepisu, nebo historických knih. Mnohdy se hradům říká němí svědkové minulosti. Ovšem tak zcela němí nejsou a tomu, kdo se umí pozorně dívat, umožní poznat mnohé o dávném životě. Porozumět jejich řeči znamená téměř detektivní práci. Z jednotlivých stop jako z drobných kaménků skládáme mozaiku původního obrazu.*“[88]

Kniha provází čtenáře od románského slohu v české hradní architektuře až po nástup renesance, kdy hlavní úloha českých hradů z dějinného hlediska skončila. Další obsahové složky samozřejmě nevynechaly kapitoly věnované životu na středověkém hradě ani nutný slovníček odborných pojmů, se kterými se čtenář v publikaci setkal. Kvalitní zpracování knihy bylo jistě důvodem k tomu, že byla publikace v reedici vydána v roce 2008 znovu. Dalším velmi důležitým počinem, snad ani ne tak z hlediska díla Tomáše Durdíka, ale z hlediska jisté odpovědnosti vydavatelů k dětským čtenářům, je odborné zrevidování překladu knihy anglického autora Richarda Platta *„Středověký hrad – neuvěřitelné pohledy“*[89] V českém vydání vyšel v roce 1996 v nakladatelství Slovart.[90]

Tato kniha je určená čtenářům od osmého roku věku. Ilustroval ji výtvarník Stephen Biesty. Jedná se o příkladné skloubení zkušeností fundovaného odborníka z oblasti úzkého profilu odbornosti a nepodcenění možného mylného zkreslení podstatných faktů v překladu, se kterými jsme se jistě všichni setkali. Krom dvou zmíněných počinů pro děti a mládež nesmíme opomenout Durdíkovy aktivity, které po sobě nezanechají hmotný produkt uchovatelný v knihovně či archivu. Tím máme na mysli jeho působení například v klubu přátel starožitností. Tam působí nad rámec svých pracovních povinností již dlouhá léta a šíří tak osvětu nutnou k pochopení hodnoty oněch „ne tak úplně němých svědků minulosti“.

Možnost kompletního a chronologicky logického sestavení historické části vývoje kastellologie v kontextu výtvarné edukace jako historicko-kulturního inspiračního zdroje je prozatím ještě otázkou dlouhého studia. Východisek a zdrojů zkoumání je ale dostatečné množství. Celkový výsledek pak bude esencí extrahovanou z celé řady textových i praktických látek. Pochopení

[88] DURDÍK, Tomáš. *České hrady*. Praha: Albatros, 1984. s. 5.
[89] V anglickém originálu PLATT, Richard. *Incredible Cross-Section*. London: DK, 1994.
[90] PLATT, Richard. *Středověký hrad – neuvěřitelné pohledy*. Praha: Slovart, 1996.

a následné poučení z dřívějších dob dopomůže k plnému využití všeho, co kastellologie pro zkvalitnění památkové a umělecké výchovy nabízí. Přeneseně pak v budoucnosti předejde tragickým následkům zanedbání této pedagogické péče i v přístupu a výzkumu kastellologie jako historické vědy samotné. (viz obr. 31, s. 161)

4 KASTELLOLOGIE A VÝTVARNÉ UMĚNÍ

Stručné a strukturované definování kastellologie jako nedílné součásti výtvarného umění není jednoduchým úkolem. Jak již bylo nastíněno v předchozích kapitolách, pozice této mezní historické disciplíny v dějinném kontextu vývoje výtvarného umění není jednoznačná a názory odborníků se značně liší. Následující text bude na základě svých obsahových ambicí akceptovat roli kastellologie v teorii výtvarného umění tak, jak jej vnímalo či vnímá ryze české prostředí. Neodmyslitelným faktorem zde také bude náš autorský názor na tuto složitou a dosud neuzavřenou kapitolu kastellologického bádání.

V dějinách výtvarného umění není oboru, který by byl tak těsně spjat s obdobím středověku jako feudální hrad. Malířství, sochařství nebo architekturu je sice možné sledovat v nejrůznějších obměnách, ale nepřetržitě od počátků výtvarných projevů člověka až po dnešek. Jen feudální hrad je něco, co je těsně spjato se středověkem a souvisí s ním tak bytostně, že zde jeho existence začíná a končí. Je to tedy výtvarný projev specificky středověký a z tohoto hlediska jedinečný. A přece se mu po stránce umělecko-historické až do sedmdesátých let 20. století věnovala minimální pozornost. Odborně se dějinám a vývojem hradů zaobírali zejména vojenští odborníci, kteří vnímali hrad jako technickou stavbu a posuzovali jej jedině z hlediska válečné taktiky. Všeobecně mínili, že hrad nemá s dějinami výtvarného umění pranic společného. Tento názor sdílela i valná většina architektů, kteří se k regulérnímu studiu hradů dostali až v období 19. století v rámci nově objevené společenské poetiky. Rekonstrukce, restaurace a puristické přestavby však jejich dosavadní názory plně zvrátily. Architekti dostávající podobné zakázky začali vnímat hrad jako předmět především výtvarný, který se pro ně stal poutavým zdrojem poznání a inspirace. Nově vytvořená platforma jejich realizací umožňovala zhmotňovat osobní a dobové představy o rytířství a středověku.[91] Právě tento dějinný fakt donutil společnost přehodnotit postoj k akceptování hradu jako objektu výtvarných kvalit, jako objektu, který je nedílnou součástí výtvarného umění.

Z hlediska kastellologického bádání bylo hledání místa feudálních staveb středověku dosti významnou a v evropském kontextu ojedinělou složkou české kastellologické školy. Rozdílnost přístupů v metodice výzkumu tak oddělila české prostředí na větev, která se na postulaci výtvarně

[91] [srov.] MENCLOVÁ, Dobroslava. *České hrady I*. Praha: Odeon. 1972. s. 5.

uměleckých hodnot hradů soustředila a jasně se tím vymezila. Již z předchozího textu je patrné, že výtvarné umění bylo v začátcích kastellologie základním prvkem. Nebýt přirozeně vnímaných estetických kvalit hradů, těžko by byl výzkum v této oblasti na úrovni, ve které jej můžeme hodnotit v současné době. Vrátíme-li se k problematice „čisté" kastellologie v kontextu hledání jejích pozic ve výtvarném umění, nemůžeme opomenout práci Dobroslavy Menclové.

Dobroslava Menclová (2. 1. 1904 - 19. 11. 1978) byla českou architektkou a historičkou umění. Dodnes ji můžeme považovat za jednu z nejvýznamnějších osobností české kastellologie vůbec. Její snaha se především soustředila právě na umístění hradu v dějinách umění. Spolu se svým manželem Václavem Menclem prováděla řadu archeologických výzkumů velkého rozsahu, kterými pozvedla české kastellologické bádání na kvalitativně vyšší úroveň. Vrcholem její vědecké práce se stala mimořádně ceněná dvoudílná syntéza *„České hrady"* z let 1972 a 1976. Jako její další významné a nadčasové publikační počiny můžeme vnímat například monografii o hradu Karlštejn, která vyšla již v roce 1946.[92]

Význam vlivu teorií Menclové dokládá i současné pojetí metodiky studia oboru. Ta plně akceptuje význam nejen architektonického tvarosloví staveb v umělecko-historickém kontextu. Význam výtvarného umění pro kastellologii je jasný a definovatelný. Výtvarné umění je podstatnou složkou kastellologie a naopak. Je tedy až neuvěřitelné, jak dlouhou dobu trvalo odborné i neodborné veřejnosti tento nezpochybnitelný fakt přijmout.

Další velmi obsáhlou problémovou otázkou spadající do kapitoly kastellologie a výtvarného umění je hrad či jiná forma kastellologické architektury jako samotný objekt, tedy jako svébytné umělecké dílo. Ze všeobecného hlediska lze připomenout, že takový objekt je součástí široké formy umělecké produkce – architektury. Aspekty, které formují vzhled i funkce architektury všeobecně, nejsou a nemohou být ani v nejzákladnějších rysech v této stati nastíněny. Jsou ale vcelku dobře popsanou problematikou v řadě studií v oblasti teorie architektonické tvorby.

Specifické pojetí hradních staveb vyplývá z mnohočetné obsažnosti funkcí. V době, kdy hrad plně uspokojoval nároky svých stavebníků a majitelů, plnil nejrůznější funkce. Zmiňme například funkci rezidenční, obrannou, provozní, správní, reprezentační, mocenskou apod.[93] Jednotlivé funkce zcela logicky zformovaly spolu se zvoleným stavebním stanovištěm, použitým stavebním materiálem, eventuelně s funkční specializací a v neposlední řadě také možnostmi stavebníků i výtvarné pojetí

[92] [srov.] DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 2000. s. 359.
[93] DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 2000. s. 11.

celé stavby. Z hlediska výtvarné pedagogiky je jistě velmi zajímavý výzkumně metodický aspekt dělení hradních staveb na tzv. typologii.

Typ hradu je základní popisnou jednotkou ke klasifikaci a jejich třídění. Původní bádání českých hradů užívalo nejprve rozdělení podle geomorfologické situace umístění. V této souvislosti jmenujme například hrady výšinné, nížinné, vodní, skalní, ostrožné apod. Další třídění vycházelo z osoby stavebníka. Tady zmiňme například hrad královský, šlechtický, biskupský apod.[94] Avšak pro nás metodicky nejvyužitelnějším dělením typologie je bezesporu to, které vychází ze shodných prvků staveb, které vytvořily několik většinou dobře diagnostikovatelných typů hradů. Například hrad s plášťovou zdí je typem bezvěžového hradu, u něhož téměř všechna tíha obrany leží na mohutné plášťové hradební zdi, za kterou jsou kryté všechny další stavby hradu (Lanšperk, Opárno). Hrad s palácem jako hlavní obrannou a obytnou stavbou je velmi úsporným hradním typem, kde je jeho hlavní jádro tvořeno obdélným palácem, k němuž je hradbou přihrazeno nádvoří (Řebřík, Vlčtejn) apod.[95]

Takové vizuální dělení je ve výtvarné výchově velmi dobře využitelné s ohledem na zpracovávání témat spojených s hradem. Vždyť seznámení s typologií by mohlo jednoznačně odbourat zažité archetypy toho, jak hrad vypadá, a navíc názvosloví typologie v základní rovině chápání poměrně dobře vystihuje užité prvky jednotlivých hmot stavby.

Typologie hradů rozhodně není jediným kastellologickým přínosem užitého vizuelně interpretovatelného slovníku, kterým badatelé přispěli k lepší orientaci v problematice hradů. Jen jejich zavedení do praktického vyústění si vynutí další konkrétnější zkoumání dané problematiky.

Je nutné si znovu uvědomit, že kastellologie izolovaně nezkoumá jen hrady jako takové, ale že komplexně řeší aspekty středověké situace a života lidí v této etapě našich dějin. Tak v kastellologii můžeme při pozorném nazírání vidět i odrazy užitého umění a jistou estetiku souladu světa lidí s přírodou a jejími hodnotami. (viz obr. 32-35, s. 162)

[94] DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 2000. s. 568.
[95] [srov.] DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 2000. s. 173-174.

4.1 KASTELLOLOGICKÁ ARCHITEKTURA JAKO TÉMA A NÁMĚT VE VÝTVARNÉM UMĚNÍ

Nejtransparentnějším odkazem kastellologických staveb ve výtvarném umění je jistě jejich užívaní v uměleckých dílech jako tematický nebo námětový objekt. Četnost zobrazování hradních staveb byla kvantitativně proměnlivá. Ale téměř v každé etapě dějin výtvarného umění od středověku můžeme naleznout hrad jako základní tematickou složku uměleckého díla. Hrad jako téma a námět se nevyhýbá žádné typologii umělecké tvorby, a tak jej nalezneme nejen v malbách a kresbách, ale také v sochařství, fotografii apod. Jistota, se kterou mohou výtvarní pedagogové přistoupit v hledání hradů v umění, zajišťuje kastellologii dobrou využitelnost ve výuce výtvarné výchovy. Navíc z hlediska stavby předmětu víme, jak podstatnou součástí pojmy téma a námět pro výtvarnou výchovu jsou. Ačkoliv tato kapitola přispívá svým obsahem k problematice hradů ve výtvarném umění, jistě nebude na škodu připomenout význam pojmu téma a námět pro výtvarnou výchovu z hlediska metodiky předmětu.

V současné době již konečně učitelé všeobecně přijímají názor, že prioritou ve výtvarných aktivitách je obsah, nikoli výtvarné techniky. Označení téma (z řeckého tithémi – kladu, položené, uložené) se využívá ve významu toho, co je základní. Jde o látku či předmět díla a často je tento pojem ztotožňován s námětem. Námět je prvek, dílčí část tématu. Jedná se tedy o stručné myšlenkové východisko budoucího díla. Náměty se společnými rysy utvářejí téma a naopak téma poskytuje řetězec námětů. Někdy se využívá také pojem motiv. Blízkost pojmu motiv k pojmu motivace je tvořena společným základem latinského základového slova. Motiv je pohnutka, podnět, princip pohybu. Podle obecné definice z estetiky je motiv vůdčí myšlenkou, která vede k rozvoji díla. V uvedených pojmech je systematicky vyjádřen proces proměn, který probíhá v realitě formováním do podoby díla. Jejich vhodné využívání by mělo být určováno rozsahem předkládaného problému.[96]

Předkládaným obsahem výtvarné lekce může být také kastellologická architektura, a proto se v následujících řádkách stručně pokusíme nabídnout možné inspirační zdroje z výtvarného umění, jejichž hlavním motivem byl hrad či obsah s ním související.

Výtvarné umění zobrazovalo hradní architekturu z nejrůznějších důvodů. Ještě než se vývoj společnosti dopracoval k důvodům symbolickým, byl hrad tematicky včleněn do děl z pohnutek

[96] [srov.] HOSMAN, Zdeněk. *Didaktický skicář- výtvarné činnosti ve výtvarné výchově*. České Budějovice: PFJU, 2007. s. 45.

čistě pragmatických. Tedy k zachycení podoby jako dokumentačně estetického prvku. Ještě než se zmíníme o dokumentační hodnotě děl spojených se zobrazováním reality, je nutné naznačit, že hrad byl nejprve zobrazován jako běžná součást tehdejšího života, a tak je zcela přirozeně velmi často vyveden v náročných iluminacích. Jednou z nejstarších dochovaných publikací obsahujících cyklus zobrazení středověké architektury včetně hradů a opevnění měst je například Velislavova bible z první poloviny 14. století, která je uložena v knihovně Univerzity Karlovy v Praze. Její rozsah i mimořádné výtvarné kvality si můžeme v reprodukcích prohlédnout například v již zmíněné dvoudílné syntéze České hrady od Dobroslavy Menclové.[97] Iluminace zobrazují stavby měst, hradů a klášterů, ale také jejich dobývaní a v neposlední řadě také jejich běžný provoz. Co se týče jisté hodnoty dokumentační, mají význam zejména z pohledu diagnostiky výtvarného názoru tehdejší doby, než aby se jednalo o faktický vzhled konkrétních staveb. Jejich podoba je totiž stylizační, tedy velmi zjednodušená, ale mimořádně výtvarně působivá.

Jiné rozměry zobrazení hradů přináší 16. století. Z této doby můžeme v českém prostředí nabídnout dobré příklady toho, jak se proměnily možnosti autorů v jejich výtvarném názoru. Díla vzniklá jako fresky na českých hradech mají nejen výtvarné kvality, ale také velkou dokumentačně rekonstrukční hodnotu. Za mnohé můžeme připomenout například zobrazení hradu Švihova v jeho kapli z druhého desetiletí 16. století. Ačkoliv je hlavním motivem nástěnné malby boj svatého Jiří s drakem, hned v druhém plánu je výmluvně vymalován hrad Švihov. Byť se na první pohled můžeme domnívat, že se jedná o ryze církevní motiv, podrobnější zkoumání nás může přesvědčit o tom, že tomu tak úplně není. O záměru oslavit nástěnnou malbou světce a zároveň také objednavatele zakázky svědčí podání krajiny, v níž se jiřský zápas odehrává. Louka se světcem a drakem je doplněna nejen vyobrazením Švihova po náročné přestavbě v 16. století, ale také dalšími hrady v okolí. Patrně se jedná o hrad Ryžemberk a Skálu, město v pozadí za nimi jsou pravděpodobně Horažďovice. Jindřich Švihovský z Ryžemberka tak zobrazil své državy, které neopomněl doplnit svým znakem a znakem své vysoce společensky postavené manželky Voršily kněžny Minsterberské. V roce 1951 byla na základě archeologického výzkumu na Švihově zpracována pravděpodobná podoba hradu po jeho přestavbě v 16. století. Její exaktní podoba se neuvěřitelně shodovala s nástěnnou malbou v hradní kapli. Jedná se tedy o důkaz, jak využitelným zdrojem může pro kastellologii výtvarná produkce nejrůznějších časových dekád být. Dalším,

[97] MENCLOVÁ, Dobroslava. *České hrady I*. Praha: Odeon, 1972. 435 s.
MENCLOVÁ, Dobroslava. *České hrady II*. Praha: Odeon, 1972. 551 s.

v zásadě srovnatelným příkladem pak mohou být nástěnné malby v komnatách hradu Houska. I ty zobrazují původní podobu hradu v 16. století, tedy ještě před záměrnými destrukcemi některých částí stavby (například velké věže).

Po následující staletí se význam hradu ve výtvarném umění v zásadě neměnil. Stále jej akcentoval jako předmět jisté pýchy vlastnictví a prezentaci toho, co hrad v dobách „své éry" znamenal, tedy moc a možnosti svých majitelů. Již několikrát jsme zmínili dokumentační hodnotu výtvarné produkce pro dnešní kastellologii, ale dosud nebyla zmíněna tato hodnota ve vztahu k adresné době vzniku děl. Z hlediska dokumentační hodnoty nelze opomenout tzv. vedutářskou tvorbu.

Veduta je malířské, grafické či kreslířské dílo zachycující pohled na město nebo krajinu, v němž je nadřazena věcnost. Někdy může být nadřazena i ostatním složkám, například perspektivě. Topologicky přesné veduty se objevují v evropském umění od 15. století. Veduty evropských měst přinesla například Schedelova Světová kronika, která spatřila světlo světa v Norimberku roku 1493. První veduta krajiny je připisována Albrechtu Dürerovi. Rozvoj vedut vyvrcholil v 17. a 18. století v osobě „našeho" **Václava Hollara** (1607-1677). Vývoj vedutářské tvorby však trval i v 19. století a v méně četných případech se objevuje i ve století 20. Vedle vedut skutečných měst a krajin vznikaly i veduty komponované, tedy založené na obraznosti odproštěné od původních normativů toho, co vlastně veduta v pravém slova smyslu pro výtvarné umění znamená.[98]

Jedním z nejvýznamnějších českých vedutářů byl bezesporu **Jan Willenberg** (1571-1613). Tento český grafik věrně zachytil na svých vedutách z přelomu 16. a 17. století podobu mnoha našich měst a hradů. Jedná se o náš nejstarší konvolut realistických vyobrazení, která představují dnes prvořadý pramen pro poznání pozdně středověké a renesanční podoby české hradní architektury, silně postižené za třicetileté války.[99]

18. a 19. století v zajetí romantických tužeb vyhouplo do tematického sedla hrady víc, než tomu bylo v kterémkoliv jiném období předtím i potom. Hrady se stávají oblíbeným námětem romantických malířů, kteří se skrze ně vrací do dob rytířské cti a slávy. O významu romantismu pro kastellologii a částečně v jejím kontextu i pro výtvarné umění již byla v předchozích pasážích řeč. Leč drobný příspěvek k několika osobnostem, pro něž byl český hrad základním uměleckým zdrojem inspirace a tématem v tvorbě, nebude jistě od věci. Hrad se zejména v malbě 18. a 19. století objevuje mimořádně často. S trochou nadsázky můžeme říci, že hrad je obsažen snad

[98][srov.] BALEKA, Jan. *Výtvarné umění-výkladový slovník*. Praha: Academia, 1997. s. 378.
[99][srov.] DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: Libri, 2000. s. 614.

v každém minimálně krajinářském díle vytyčeného období. Zejména předminulé století plně docenilo krajinotvornost hradních staveb a jejich ruin, a tak se setkáváme s fiktivními či reálnými hrady téměř na každém kroku. Z pohledu tehdejšího člověka nebyl hrad v obrazech nejen výtvarným objektem, ale zejména symbolem uctívání minulosti v duchu celospolečenského trendu. I přes kvantitu děl s hradem jako jistým doplňkem rozervaných krajin se objevuje řada autorů pracujících systematicky na cyklech, ve kterých byl hrad tématem hlavním, nikoli jen doplňujícím.

K velmi známým obrazům zachycujícím české hrady patří mimo jiné tvorba Antonína, Josefa a Quida Mánesových. Všichni pod taktovkou celonárodního obdivu k movitým svědkům naší minulosti více či méně české hrady malovali v poměrně uzavřených cyklech. Obraz Antonína Mánesa s názvem Kokořín a Křivoklát v bouři z roku 1834 patří přímo k učebnicovým příkladům romantické malířské produkce 19. století. Nese ve zcela čisté podobě všechny atributy tehdejší tendenční společenské inklinace k románové a z reality zcela vytržené popisnosti. Nejzajímavějším rysem tohoto díla je užití jisté intimizace. Vždyť Kokořín nemůže vzhledem ke své vzdálenosti být nikdy zobrazen na stejném obraze jako Křivoklát. Je tedy ukázkou umělecké obsahové licence, která využila tvůrčí svobody a zobrazila dva velmi působivé hrady u sebe, i když realita by takový pohled prostě neumožnila.

Antonín Mánes (1784-1834) takřka celý život, vyjma svých studijních a tvůrčích pobytů, prožil v Praze. Po studiích na Akademii výtvarných umění tamtéž nejprve vyučoval soukromě, poté působil až do své smrti jako profesor krajinářské školy. Odchoval celou řadu vynikajících krajinářů, kteří jeho odkaz v podobě kvalitní krajinářské tvorby nesli dále. Nejznámější je ale jeho učitelské působení ve vlastní rodině. Mánesovy již zmíněné pedagogické úspěchy totiž nejlépe dokládají práce jeho tří potomků – Josefa, Quida a Amálie. Ti jej, dle názoru některých teoretiků a historiků umění, ve výtvarné i námětové barvitosti předčili. I tak je Antonín Mánes považován za zakladatele a zásadní osobnost české krajinářské školy 19. století. Jeho dílo je na pomezí klasicismu, ze kterého vychází, a romantismu. Svůj vztah k české krajině a historii nejlépe vyjádřil v cyklech pohledů na hrady a zámky za proměn počasí. Z rozsáhlého díla lze připomenout například díla Krajina s belvederem, Pražský hrad, Kokořín, Jitřní krajina, Horské pásmo, Žebrák a Točník, Vltavské údolí atd.

Snad vůbec k nejucelenějším cyklům maleb českých hradů patří práce **Hugo Ullika** (1838–1881). K jeho nejznámějším obrazům patří samozřejmě zachycení podoby „krále českých hradů“ Karlštejna před puristickou přestavbou architekta Josefa Mockera v letech 1888 až 1897. K dalším

známým zástupcům Ullikova cyklu českých hradů patří například Pernštejn, Žebrák a Točník, Valdek, Kunětická Hora, Orlík, Křivoklát atd.[100]

Dalším neméně podstatným autorem děl, ve kterých hrají hrady hlavní roli, je **Karel Libscher** (1851-1906). Tento vynikající umělec a absolvent malířské školy profesora Lichtenfelse ve Vídni je často na úkor jiného typu své tvorby znám díky souboru českých hradů. Libscher byl také autorem většiny ilustrací v dílech Augusta Sedláčka či cestovatele Emila Holuba a jiných.

Nejen regulérní malíři zobrazovali ve svých dílech hradní stavby. K početné skupině tvůrců kreseb českých hradů v období romantismu patři i již zmínění cestovatelé, jakými byli například Karel Hynek Mácha (1810–1836), František Alexander Heber (1818–1849), Karel Kramerius (1797–1874) a další.

Velice zajímavé je pojetí hradu ve specifických složkách výtvarné produkce, tedy ve výtvarném zpracovaní jiných než standardně malířských či kreslířských formách. Takové úzce specifické pojetí hradu lze nalézt například v **heraldice**.[101]

Hrad je v heraldice symbolem obrany a bývá ve znacích znázorňován jako zubatá zeď kolem jedné či více věží. Zeď věže spojuje nebo objímá, ale často nedosahuje okraje štítu. Erb s hradem nalezneme například v Paprockého Štambuchu slezském. Jedná se o znak Kašpara Kozlovského z Kozlova, jehož rod původem ze Slezska a Polska sídlil v 17. století na Moravě ve Velkém Meziříčí. Podobně jako symbol hradu vypadá v heraldice i symbol hradby. Heraldici vysvětlují tuto obecnou figuru jako znamení statečnosti, kterou dostávali do znaků většinou ti, co při obléhání měst a hradů stanuli jako první na nepřátelských zdech, čímž je získali pro svého panovníka. Figura hradby není pouhým geometrickým prvkem dělícím štít, bývá zobrazována s vyznačenými kvádry a někdy i s branou a vraty. Svůj nezastupitelný význam má nejen v rodové, ale zejména v městské heraldice, kde je symbolem pevné obrany města. Často bývají figury hradu či hradby doplňovány jinými obecnými heraldickými figurami.[102]

Mnohem zajímavější aspekty heraldiky využívající hrad jako symbolickou figuru přicházejí v období tzv. úpadkové heraldiky v 19. a 20. století. Jistá slohovost, ke které byla do té doby

[100] KVĚT, Jan. *Má vlast – Česká krajina v díle našich malířů*. Praha: Orbis, 1940. s. 55-67.
[101] Heraldika-nauka o znacích, jejich vzniku, pravidlech užití a zvyklostech, podle nichž jsou tvořeny a používány. Znak, též erb (das Erbe- z něm. dědictví) nebo erbovní znamení je výrazně schematický obrazec. Znaky a znalost jejich soustavy jsou důležitým pramenem významových sdělení v historiografii umění, pro níž je heraldika pomocnou historickou vědou. Tvorba znaků je považována za specifický výtvarný projev. Klíčovými slovy jsou pro heraldiku pojmy symbol a stylizace.
[102] [srov.] MYSLIVEČEK, Milan. *Erbovník I*. Praha: Horizont, 1993. s. 35.

heraldika striktně resistentní, neodolala vlivům romantických forem a začala se ve své podstatě chovat jako jiné obory užitého či volného umění.

Zajímavý příběh týkající se „nového" chápání heraldiky je pevně spjat s již zmíněným hradem Kokořínem a také v zásadě s Antonínem Mánesem. Hrad Kokořín byl (nejen v opožděném romantismu) shledáván velmi působivým. Význam Kokořína byl však z hlediska romantismu a jeho opožděnému vyznění ještě umocněn rokem 1894, kdy celý statek i ruiny hradu zakoupil velkoobchodník a statkář Václav Špaček. Ten byl za své zásluhy na poli podnikání a kultury roku 1908 povýšen císařem Františkem Josefem II. do šlechtického stavu s přídomkem „ze Strarburgu". Když téhož roku, bezprostředně po Špačkově povýšení, zaměstnávala hlavy úředníků císařské kanceláře ve Vídni podoba erbu, vzešel od samotného Špačka popud k zařazení vyobrazení Kokořína do jeho znaku. Prosba byla vyslyšena a stavba chátrajícího hradu byla ve zcela neheraldické, tedy nesestylizované podobě umístěna do dolní části štítu.

V literatuře věnující se heraldice je erb Špačků většinou hodnocen kriticky. Je tak spolu se znakem lorda Nelsona považován za jakýsi erbovní úpadek.[103] Pomineme-li názory heraldiků a spojíme-li podobu erbu s interpretací Mánesovy malby, která vznikla 64 let před povýšením Špačků do šlechtického stavu, nabízí se již několikrát historiky vyřčená otázka, jaký obraz stál vzorem k reálné podobě Kokořína v erbovním znamení Špačků ze Starburgu. Vzhledem k nezměrné popularitě tvorby Antonína Mánesa na začátku 20. století je odpověď z našeho pohledu nasnadě. Syn Václava Špačka Jan nelenil a dobré finanční situování rodiny využil k nákladné renovaci hradu. Ta byla dokončena až na samém sklonku rakousko-uherské monarchie. Na obnově se podílely významné osobnosti tehdejší historické, architektonické i výtvarné obce.

Dalším velmi názorným příkladem „absolutního češství" vyžadovaného dobou a heraldického znaku vycházejícího z reality českého prostředí představuje erb svobodných pánů Troskov. Princ Rudolf Thurn-Taxis byl natolik zapáleným a skálopevným Čechem, že se názorově rozešel s rodinou a roku 1894 požádal císaře o zbavení knížecího titulu a udělení baronského stavu a jména Troskov. Císař prosbě vyhověl a na žádost nobilitovaného mu byl udělen erb s hradem, který vizuelně naprosto jasně koresponduje s podobou hradu Trosky v Českém ráji. I nově zvolené jméno bylo odvozeno od této tehdy národem velmi adorované lokality.[104]

Vzhledem k frekvenci výskytu hradů v pohádkách či příbězích by jistě nebylo možné opomenout výtvarnou produkci ilustrační tvorby. Ilustrace, která vizuelně doprovází zmíněné příběhy, velmi

[103] BUBEN, Milan. *Heraldika*. Praha: Albatros, 1986. s. 238 – 239.
[104] MAŠEK, Petr. *Modrá krev*. Praha: Mladá Fronta, 1999. s. 287-288.

často zařazovala hrad jako prostředí, kde se děj odehrával. K výčtu významných autorů, v jejichž tvorbě nejen pro děti a mládež se hrad někdy objevil, není možné pro jejich obrovské množství přistoupit. Ale zmínit alespoň jednu zásadní osobnost, pro kterou hraje nejen v tvorbě významnou roli hradní zřícenina, musíme. Řeč je o **Josefu Ladovi** (1887-1957). Rodák ze středočeských Hrusic byl vázán k místu svého rodiště více než kdo jiný. Za celý svůj život témata spojená se svou rodnou vískou neopustil. Ačkoliv se nad Hrusicemi žádný hrad nevypíná, jak Lada často zobrazoval, přeci se inspiroval realitou. V rámci romantického dokreslení představy si Josef Lada přimyslel nad svou obec hrad Zlenice, který leží nad řekou Sázavou asi 5 km od Hrusic. V celé řadě obrázků dodržel dodnes patrnou podobu Zlenic. Jeho vztah ke kraji i cit pro nutnost krajinotvorného prvku zříceniny vytvořily nezapomenutelné intimní ztvárnění české krajiny. Tak zná díky Ladovi celý svět nejen románský kostelík v Hrusicích, ale také zříceninu hradu Zlenice, který rozhodně nepatří k nejznámějším kastellologickým stavbám ani u nás v Čechách.

Jak již bylo řečeno, nejen malba a kresba využívala objekt hradu k zobrazení a výtvarné interpretaci. Kastellologickou architekturu lze nalézt, i když v mnohem menší míře, také v tvorbě sochařů. Za známé sochařské realizace snad můžeme opět připomenout pomník Mistra Jana Husa v Táboře, odhalený roku 1928, jehož autorem je **František Bílek** (1872-1941). Tam je ve vysokém reliéfu vyobrazen Kozí Hrádek, tedy hrad Kozí, jak jej Bílek nazval. Za současníky, kteří se kastellologií inspirují, můžeme jmenovat například sochaře **Jasana Zoubka** (1956), který vychází ze struktur rozpadu zdiva či z tvarových dispozic objektů v kastellologické architektuře. Konkrétním inspiračním zdrojem pro některá z děl Jasana Zoubka se stala například břitová věž hradu Zvíkova. Jejích tvarových kvalit využil autor v koncepci stélovitých plastik v 90. letech 20. století.

Ani doba nedávno minulá nevytěsnila hrad jako tematickou součást výtvarného umění. Ačkoliv pokročilé 20. století již „němé svědky minulosti" tolik neuctívalo, stále se v tvorbách českých umělců tu a tam hrad v tematické náplni objevoval. Určitý nedostatek, který širší vrstvy mohly z profesionálního umění vycítit, byl do jisté míry v lidové tvorbě kompenzován kutilstvím a tvořivými vzmachy běžných lidí zejména v padesátých až sedmdesátých letech. A tak byly modelové objekty hradů a zřícenin z nejrůznějších dostupných materiálů velmi často umisťovány na skalky či jiná okrasná místa zahrad. Tyto modely leckdy poměrně věrně vycházely z reálných tvarových dispozic skutečné existující hradní stavby. K nejoblíbenějším samozřejmě patřily hrady Karlštejn, Křivoklát a Kokořín. Někteří tvůrci však popustili uzdu své fantazie a poučeni užívanými prvky vytvářeli buď kombinace již zmíněných reálií, či volné představy hradů neexistujících. Nejen modely vytvořené z trvalých materiálů do exteriéru zaměstnávaly ruce tvůrčích lidí zejména druhé

poloviny 20. století. Velkou oblibu získaly i modely papírové, dostupné zejména díky velice populárnímu časopisu ABC. Dalším zdrojem inspirace mohou být i nepříliš vnímaná a často přehlížená obsazení tématu kastellologické stavby třeba ve filatelii nebo jejich další grafická pojetí na bankovkách.

Vše se v podstatě uzavřelo do magického kruhu. První zobrazování hradů bylo vedeno prostou snahou zachytit běžný život. I dnes je hrad součástí běžného života, jen v mnohem méně důležité roli a s ekvivalentní četností se tak stává tématem a námětem umělecké tvorby. (viz obr. 36-63, s. 163-173 a obr. 130-132, s.188)

5 TEORETICKÝ A VÝTVARNÝ POTENCIÁL KASTELLOLOGIE PRO VÝTVARNOU EDUKACI

Velmi příjemným faktem usnadňujícím zařazování tématu feudálních sídel do tvůrčích procesů výtvarné výchovy je jeho nesporná poutavost a atraktivita. A to nejen ideová, ale zejména výtvarně estetická. Jak již bylo řečeno, výtvarnost a imaginativnost „českého hradu" je stálou hodnotou přetrvávající již několik staletí. Od dob, kdy byly objekty feudální moci odsunuty do pozadí dějin, jako by se staly pozadím a často hlavní náplní dějin výtvarných. V obdobích funkčnosti a slávy byly centry vytváření hodnot kvalitní architektury a skrz své majitele tak trochu iniciátory umělecké tvorby nejrůznějšího typu.

Možná právě výtvarná výchova je tím nejlepším prostředkem k tomu, abychom hradní architektuře alespoň částečně vrátili lesk a zaslouženou pozornost. Není nutné stavět piedestal a adorovat jen několik dějinných etap, ve kterých hrály hradní stavby významnou roli, ale zařadit hrad či tvrz do vývoje naší kultury a využít je jako živoucí didaktický prostředek. Mezipředmětové vztahy zde nabízejí opravdu široké pole působnosti. V tomto ohledu můžeme nenásilně propojovat náplň výtvarné výchovy s literaturou, občanskou výchovou, dějepisem a v neposlední řadě například s přírodopisem a zeměpisem. Možnosti a schopnost plně využít kastellologii v širším kontextu jsou samozřejmě plně v kompetencích pedagoga a vzdělávacího ústavu, který jej zaštiťuje. Hrad jako téma k výtvarným řadám či dlouhodobým školním projektům není prací nijak složitou a aprobovaný pedagog s tvůrčí myslí je za své snahy jistě odměněn úspěchem.[105] Je samozřejmé, že jako inspirační zdroj pro práci v hodinách výtvarné výchovy je naprosto ideální objekt hradu nejdříve navštívit v rámci školního výletu. Exkurze, nejen školního charakteru, nabízejí prostor k didaktickým hrám a interaktivním prožitkům z místa samotného. Genia loci můžeme částečně nahradit animací atmosféry a motivací, ale místo samé je tou nejlepší přirozenou formou prožitku.

Jak doufáme, jistý teoretický a výtvarný potenciál kastellologie ve výtvarné edukaci již částečně vyplynul z předchozích kapitol. Určitá sumarizace toho, co kastellologie a její obsahy nabízí

[105] Příklad myšlenkové mapy uvádějící několik možných návrhů výtvarných řad na téma „Hrad" je umístěn v příloze II. na s. 147. Tento princip konkretizace výtvarných námětů do možných výtvarných řad rozpracovala metodička výtvarné výchovy Karla Cikánová.

školskému systému, však nebude na škodu. Nejprve je nutné si uvědomit, čeho je kastellologie součástí a jaké prvky jsou v této mezní historické disciplíně obsaženy.

Kastellologie je dílčím prvkem propojujícím snad všechny vědy napříč spektrem jejich zaměření. V jejích obsazích lze vysledovat otevřenost a nutnou spolupráci s archeologií, dějinami umění, filozofií, sociologií apod., ale také souvztažnost i s obory ryze přírodovědnými a technickými. Pro výtvarnou edukaci je snad největším pozitivem kastellologie je fakt, že pracuje s vizualizovanými

a zhmotněnými artefakty. Jedná se tedy o jakousi předmětnost. Pro valnou většinu veřejnosti je asi nejobtížnější si uvědomit, že kastellologie, obzvlášť ta česká, zkoumá hrad v jeho širším společensko-historickém kontextu a akcentuje propojení všech složek jeho utváření. Kastellologii jako takové jde zejména o vytvoření plastického obrazu nejen středověkého života a všeho, co k němu patří. Nejen výzkum určitých lokalit tak pomáhá při skládání mozaiky kastellologického bádání. Již studium kterékoliv fundované publikace o českých hradech může poskytnout pozornému čtenáři řadu inspiračních zdrojů. Výzkumy kastellologické architektury se opírají o nejrůznější informační zdroje, které ve svém výsledném vyznění poskytují klíč k zhodnocení té či oné stavby. Mezi nejstandardnější formy informačních zdrojů samozřejmě patří archivní materiály, které nám poskytují informace o historickém vývoji stavby, tedy o založení a podnětům k němu, chronologii vlastníků a jejich působení v dané lokalitě apod. Snad žádný článek či informační tabuli si tak nedovedeme představit bez těchto historických údajů. Historické souvislosti poskytují velké množství informací, které ve většině případů mohou posloužit k přirozenému mezioborovému propojení s dějepisem.

Archivní materiál však není vyčerpán jen svým sdělením. Jako popsaný kus papíru, jehož datum vzniku je přesně či alespoň přibližně známo, je také dílem své doby a může být zdrojem poznání technologie výroby papíru nebo inkoustu a poznání vývoje písma minulosti.[106] Tento drobný příklad nám může dát ucelenější představu toho, jaké inspirační konotace mohou mít na první pohled jasné součásti kastellologie. Další faktory, které jsou v podstatě vždy obsaženy ve výzkumech českých hradů, mohou posloužit podobným způsobem. Třeba již aspekt toho, jak daná stavba vypadá a proč poskytuje přímý řetězec zdrojů k zamyšlení a možnému výtvarnému interpretování.

Na to, jak hradní stavba vypadá, měl obrovsky vliv výběr staveniště. Místo, které bylo pro hrad vybráno, bylo velmi často determinujícím faktorem s rozhodujícím vlivem na rozměr i typologii

[106] HORYNA, Mojmír. O smyslu památek a péče o ně. In BRABCOVÁ, Alexandra [ed.]. *Brána muzea otevřená*. Náchod: JUKO, 2002. s. 43.

výsledné architektonické koncepce. Až na výjimečné případy byly hrady stavěny se záměrem vytvoření vojenských kvalit, a tak jsou velmi často umístěny v nejrozmanitějších místech a lokalitách. Běžné představy kladou hrad na vysoký kopec, ze kterého je výborný výhled do okolí nebo do rovinatého terénu, kde je obklopen vodním příkopem. Bližší seznámení s hradní produkcí však ukáže, jakou rozmanitost může umístění hradů přinášet. Krom již zmíněných standardů všeobecných představ byly hrady stavěny také na strmých skalních masivech. Některé z nich je plně využily jako součást své hmoty (skalní hrady), další byly vystavěny v jeskyních a krasových jevech (jeskynní hrady) apod. Zvláště hrady jeskynní jsou dalším dobrým příkladem variability kastellologické architektury, která je většině veřejnosti neznámá.

Jistě nejvýtvarnějším a nejdochovanějším jeskynním hradem Evropy je Predjamský hrad. Jedná se o pozoruhodný objekt, který je umístěn v mohutném skalním kuloáru říčky Lokvy ve stěně hory Vrchnice při vesnici Predjama v západní části Slovinska.[107]

Stejně jako místo staveniště měl na podobu hradu vliv také dostupný stavební materiál. I ten je rozhodujícím faktorem pro výtvarnou podobu stavby a další možný zdroj uměleckého nahlížení. Mezi trvalé stavební materiály patřily nejrůznější druhy kamene, cihel a jiných přírodních materiálů v nejrůznějších úpravách. A tak i obyčejný zbytek stěny může poskytnout neopakovatelnou strukturu vytvořenou nejen člověkem, ale i přírodou. Geologie a biologie je dalším mezipředmětovým vztahem plně kooperujícím na výtvarných a inspiračních kvalitách v kastellologii. Značnou roli v tomto ohledu může hrát častá fragmentace hradních staveb, tedy jejich rozličné fáze rozpadu, na nichž se podepisuje zub času a dějiny samotné. I zbytky staveb, jejichž stěny jsou zbavené líce a jejichž hmotou prorůstají náletové porosty, mají neuvěřitelný estetický potenciál.

Hradní zřícenina je příkladem nenovosti. Není jen dílem architektury vzniklým v minulosti, ale ve své dnešní podobě také dílem zasaženým procesem zániku. Jako skutečnost prezentující provázanost vzniku a zániku je zároveň často významnou dominantou krajiny. V této situaci nám tedy umožňuje prožít jinakost doby vzniku faktu, s nímž se setkáváme nyní, dějiny jako neustálý pohyb vzniku a zániku, tedy dění času v jeho nastávání a uplývání, do kterého umisťuje i naši přítomnost a dává jí jiný rozměr. Dále poukazuje na neúplnost zachování, a tím i jen částečnou čitelnost jak utvořenosti díla, tak jeho historicky pramenné hodnoty. Rysy doložené na příkladu zříceniny jsou vlastní i památkám, jež se zachovaly v mnohem větší úplnosti. Také u nich můžeme sledovat jinakost doby vzniku, zjevnou prostřednictvím forem a technologií, ale i nenovost, která se

[107] FIŠERA, Zdeněk. *Jeskynní hrady střední Evropy*. Praha: Libri, 2005. s. 196.

projevuje patinou nebo drobným poškozením a zároveň i neúplností našeho chápání obsahu a smyslu.[108]

Hradní architektonickou produkci však nemůžeme vnímat jen jako doklad dob minulých. Je nutné si uvědomit i to, že řada hradů svůj architektonický vývoj neuzavřela na prahu novověku. Jen z několika málo příkladů je patrné, že výtvarné hodnoty je možné nalézt i v moderní architektuře, která se do původních středověkých staveb infiltrovala. Hrady například v dánském Koldingu či slovinské Ljubljani jsou dobrými reprezentanty záměrného propojení staré a soudobé architektury. Jistý nepietní přístup ke zmíněným stavbám však neubral nic z jejich půvabu a historické úctyhodnosti. Nemůžeme tedy v těchto příkladech hovořit o parazitním napadení památky, můžeme jen konstatovat to, že vývoj těchto hradů se zkrátka stavebně dosud nezastavil. Příkladnou ukázkou podobné situace u nás je mimořádně povedená revitalizace soběslavského hradu v jižních Čechách. Rekonstrukce a použité konstrukce z roku 2010 upravily do té doby chátrající a nevyužitý objekt velké památkové hodnoty na moderní městskou knihovnu. Jedná se jen o další příklad, že kastellologii z pohledu výtvarné edukace nelze vnímat jen jako otázku časů minulých. Vždyť výtvarné dotváření takového objektu je možné i v dnešní době a tím poskytuje případnému využití přirozený argument současnosti.

Tematické okruhy možných aspektů kastellologie jsou velmi těžko ohraničitelné. Jistě nejvíce zdrojů možných k využití za poučením či inspirací nabízí složky obsažené v regulérních výzkumných metodách. Nejen výtvarná a dokumentační hodnota uměleckých děl, která zobrazovala hrady za nejrůznějším účelem, archivní matriály apod., ale také díla současná, vzniklá za účelem mapování aktuálního stavu památky
(například půdorysy, plány a jejich náčrty, geologická a nivelitní zaměření, řezy objektů, fotografie[109] apod.) mohou být vnímána jako velmi výtvarně poutavá. Kastellologická témata ve výchovně vzdělávacím procesu mohou také akcentovat i velmi didakticky výrazný motivační prvek, jímž je imaginace pověstí, legend, bájí a pohádek. Ty propojují reálnost existujících míst s fiktivními světy, které hrají z ontogenetického hlediska podstatnou roli v utváření tvůrčího potenciálu dětí.

[108] HORYNA, Mojmír. O smyslu památek a péče o ně. In BRABCOVÁ, Alexandra [ed.]. *Brána muzea otevřená*. Náchod: JUKO, 2002. s. 44.
[109] Zajímavostí je, že snad první dochované fotografie českého hradu pocházejí z roku 1866, kdy pruská rozvědka pořídila snímky hradu Kost. Jsou také dokladem pozdního chápání hradu jako objektu vojenských kvalit, který zaslouží špionážní dokumentaci.

I přes veškerou snahu poskytnout několik málo indicií k tématu možností kastellologie ve vzdělávacím procesu je nutné poukázat na fakt, že nejzákladnějším prvkem je stále z edukačního hlediska pojem specifické architektury. Její základní interpretace ve výtvarné edukaci může být poté rozvíjena v jejích speciálních formách, jednu z nich kastellologická architektura jistě představuje. Další možnosti aplikace budou jistou formou obsaženy i v následujících statích práce. (viz obr. 64-104, s. 173-182)

5.1 MOMENTY KASTELLOLOGIE V BÝVALÝCH OSNOVÁCH VV

Předmět výtvarné výchovy procházel a stále prochází proměnami a reformami svých obsahů a formativní působnosti. Jako dynamický obor tak reaguje na aktuální potřeby společnosti a na míru poznání v kooperujících disciplinách. Z historiografie výtvarné výchovy je patrné, možná více než u jiných předmětů, že její vývoj byl velice dlouhý a cesta k současnému stavu nesnadná. K objektivnímu zhodnocení stavu té či oné etapy našeho oboru je nejlepším prostředkem náhled do dokumentů, které určovaly obsahy, formy a cíle působení. Ačkoliv nemohou poskytnout reálný obraz předmětu, seznámí nás alespoň s tendencemi společnosti, která byla reprezentována odborníky určujícími mantinely základní orientace oboru. K takovým dokumentům, které do jisté míry utvářely předmět samotný, patří jeho osnovy. Detailní zhodnocení bývalých osnov výtvarné výchovy je nesnadným úkolem, který by vyžadoval mnohem více prostoru, než nám poskytuje tato kapitola. Ale zevrubný náhled do obsahů akcentujících kastellologii není možné z informačního hlediska vynechat.

Reformní snahy konce 50. let 20. století urychlily změny v náplni tehdejšího kreslení a vyvrcholily v konstituování vhodnějšího názvu dobře reprezentujícího nové obsahy předmětu. „Novorozená“ výtvarná výchova v roce 1960 potřebovala nejen nové obsahy, ale také jejich jasné vytyčení a kompetence jejich působení. Hledání momentů kastellologie se musí opírat o zastřešující pojem architektury či specifičtějších pojmů urbanizace, památková péče nebo hmotné dědictví. Termín kastellologie není možné již z důvodu samotného konstituování tohoto pojmu nalézt v kurikulárních dokumentech ani porevoluční etapy výtvarné výchovy. V prvních určujících formách dokumentů formujících předmět byl do jisté míry dodržen princip přetrvávající z tehdejšího kreslení. Architektura se vším, co obsahuje a nese, byla využívána zejména jako jistý

metodický vzor matematických konstrukcí s výtvarným potenciálem. Frekvence jejího citování v jakémkoli kontextu byla poměrně častá, a to z důvodu místa rekrutování prvních výtvarných pedagogů-teoretiků. Jejich domovským školicím pracovištěm bylo mimo jiné i Vysoké učení technické, kde architektonická tvorba obklopovala i ty, v jejichž studijním zaměření nehrála primární roli. Obdiv k estetickému potenciálu odkazu architektury je patrný nejen v díle Jaromíra Uždila (1915-2006), ale také v práci Igora Zhoře (1925-1997) a dalších.

První dokumenty ustavující náplň předmětu tedy operovaly s pojmy, které souvisely zejména s estetikou hmotného dědictví historických památek. Poměrně dlouhou dobu se obsah dokumentů ve vztahu k architektuře neměnil, jistý nedostatek je pociťován teprve v osmdesátých letech.

Tehdejší nové koncepce výtvarné výchovy již ve svých postulátech pro tzv. třetí okruh „Výtvarné umění a životní sloh" zahrnují jednoznačně nutnost vytvoření širšího i hlubšího vztahu mladého člověka k životnímu prostředí, tedy ke všemu, co jej utváří, včetně architektury. V základních dokumentech předmětu je jako základní předpoklad pro vytvoření citlivosti a vnímavosti při prohlubování estetických postojů již od 1. ročníku základní školy vytváření estetického vztahu k přírodě a okolnímu světu. Nástin momentů souvisejících s prostředím života je možné nalézt v ekvivalentním měřítku i v osnovách dějepisu. Největší možnost působení architektury nabízí jednoznačně již zmíněný tzv. třetí okruh, kde je doporučeno vyučování v těchto tematických okruzích:[110]

1. - 4. ročník ZŠ - *Výtvarné umění a životní sloh:*
    - vlastní řešení bytového prostoru, tedy prostoru architektonického,
    - lidová chalupa,
5. - 8. ročník ZŠ: *Výtvarné umění a životní prostředí:*
    - beseda o architektuře,
    - beseda o lidové a městské architektuře,
    - co vytváří naše životní prostředí: příroda, architektura, urbanistická řešení,
    - poznávání architektury a jejího významu: architektura městská, lidová, ochrana památek,
    - projekt a realizace stavby, vznik architektonického díla a jeho souvislost s okolím.

Druhý okruh osnov akcentuje částečně architekturu v doporučených praktických činnostech.

[110] [srov.] CHODURA, Radko. *Výchova uměním se zaměřením na výchovu architekturou*. České Budějovice: PFUK Praha, 1987. s. 33 – 34.

Devadesátá léta jsou pro výtvarnou výchovu obdobím velkých změn. Chápání výtvarné výchovy bylo do jisté míry rozmělněno individuálním přístupem jednotlivých pedagogů a jejich skupin, kteří v rámci změn společenských i privátních vycítili možnost seberealizace ve své profesi. Období charakteristické porevolučním klopýtáním ve všech aspektech českého dění vyústilo vytvořením tzv. alternativních učebních osnov výtvarné výchovy pro 1. - 9. ročník základní školy.

Alternativy byly schváleny MŠMT České republiky dne 25. 5. 2001 s platností od 1. 9. 2001. Alternativy A, B, C jsou dokladem nejen nutnosti uvolnění kurikul a důvěry v kompetence volby samotných pedagogů, ale také dobře dokládají proměny kategorií a posuny obsahů a významů pojmů, které byly do té doby pevně užívány v teorii výtvarné výchovy. Tyto posuny lze velmi dobře demonstrovat například v pojmu výtvarné činnosti: Alternativa A jej interpretuje jako vyhledávání, hra, experimenty, ověřování nebo záznamy. Alternativa B pojem výtvarné činnosti přímo neužívá, ale lze jej z části identifikovat pod pojmy manipulace, akční vyjádření, animace, rekombinace a reinterpretace a alternativa C doporučuje tři typy činností – senzibilující, tematizované a prezentace.[111] Z tohoto důvodu snad ani není možné podrobit alternativní dokumenty objektivnímu zhodnocení ve vztahu k tématu kastellologické architektury. Momenty v nich citěné budou podléhat subjektivnímu autorskému názoru. I tak se o drobné strukturované zhodnocení alternativních osnov A, B, C pokusíme.[112]

Alternativa A (Tomáš Komrska, Markéta Pastorová, Pavel Šamšula)

Autoři alternativy A již v cílech a charakteristice předmětu mimo jiné akcentují, že výtvarná výchova je založena na fenoménu výtvarné kultury, která od počátků stále výrazněji prostupuje všechny vrstvy a součásti lidské kultury. Konstatují také, že na nezastupitelnosti výtvarné kultury a umění v lidské kultuře a na jejich vzájemných vztazích je založeno specifické a nezastupitelné místo výtvarné výchovy ve výchově a vzdělání. Ve strukturovaných cílech předmětu v koncepci autorů alternativy A můžeme aspekty kastellologie cítit zejména v poznámce o rozvíjení pozitivního vztahu ke kulturním hodnotám současnosti i minulosti, zvláště k jejich výtvarně estetickým

[111] [srov.] HOSMAN, Zdeněk. Didaktický skicář- výtvarné činnosti ve výtvarné výchově. České Budějovice: PFJU, 2007. s. 17.
[112] Kolektiv autorů. Alternativní učební osnovy výtvarné výchovy. In *Portál výzkumného ústavu pedagogického v Praze*[online]. Dostupné: http://www.vuppraha.cz/5vs/Alternativy_VV_ZS/Al_uc_os_vv.htm. [cit. 5.3.2003]

aspektům. V základních prostředcích naplňování vytčených cílů je možné diagnostikovat momenty související s možnou interakcí feudálních sídel v poznámce konstatující, že mezi možné prostředky patří také objevování výtvarných kvalit a hodnot ve světě přírody, kultury a umění. Vnitřně propojený a integrovaný obsah předmětu je pro základní orientaci učitelů rozdělen do tří částí podle tří návazných ročníků. Jedná se o tzv. klíče k učivu. V nich je možné nalézt následující obsahové konotace:

První klíč: (1. - 3. ročník ZŠ)

Inspirace

- Vybavování si a vyprávění svých příběhů a příhod, vyhledávání místních pověstí, hledání inspirace a poučení v pohádkách, mýtech a bájích národů celého světa, odhalování podob a projevů smyšlených bytostí.
- Cílené pozorování lidských výtvorů v umění a technice, pozorování přírodních a umělých tvarů, struktur (např. lidová architektura apod.), navazování bezprostředního autentického kontaktu s originály uměleckých děl.

Tvoření

- Já a lidské výtvory: mapy, věže, bludiště apod.

Druhý klíč: (4. - 6. ročník ZŠ)

Inspirace

- Člověk: hledání inspirace v nejbližším okolí, ve výtvarném umění.
- Umění: architektura a její projevy, stavební prvky budov, jejích konstrukcí, materiálu a funkce.
- Od inspirace k záznamu: práce s obrazovým materiálem, encyklopediemi apod., návštěvy sbírek, muzeí, galerií, hledání výtvarných prvků v exteriérech

Tvoření

- Ve světě lidí a bytostí: život a podoby rozličných společenství, náš dům, škola, město, dávné i budoucí civilizace.
- Ve světě přírody: hmyzí společenství, přírodní labyrinty a bludiště, mapy.
- Ve světě umění a techniky: výtvarné dimenze geometrických konstrukcí, rytmus, vzor, členění v architektuře, člověk v krajině a jeho zásahy, památky.

Klíč třetí (7. - 9. ročník ZŠ)

Inspirace

- Lidé v kulturách a historických etapách: aspekty všech složek kultury člověka.
- Proměny tématu: veduty, krajina, hledání historických souvislostí.
- Proměny města a vesnice: architektura, zajímavá místa, sběr dat.
- Život a dílo pana XY: místo působení, specifika periody jeho díla, sběr dat.

Tvoření

- Lidé v prostoru a času: mýty minulé i budoucí, vznik, role, proměny, zánik, paměť místa, představy.
- Země, planeta života: usazování, eroze, proměny krajiny, planeta lidí.
- Věda, technika, design, architektura, výtvarné umění: byt, stavba, město, doupě, skrýš, obydlí, proměny vkusu, jeskyně, dům, chrám, palác, škola, architektura jako duchovní prostor člověka, vizuální komunikace a orientace ve městě, prostor pro lidi a pro umění, erb, mince, domovní znamení.

Alternativa B (Jaroslav Vančát, Lenka Kitzbergerová, Marie Fulková)

Autoři alternativy B v charakteristice a cílech předmětu krom jiného zařazují pojem architektury jako tradičně definovanou oblast výtvarného umění a považují ji za prostředek vizuální komunikace. Autoři dále akcentují mimořádné postavení výtvarného umění pro předmět a konstatují, že výtvarné umění je jedním ze základních zdrojů vzniku a experimentální inovace obrazových znaků a jejich interpretace na sociální a individuální úrovni. Hledání konkrétních příkladů vyznění druhé alternativy ve prospěch kastellologie a obsahů s ní souvisejících není z hlediska subjektivity možné. Můžeme konstatovat, že architektura je přijímána jako poutavý zdroj s velkou působností. Její podstata může za přispění pedagoga kladně rozvíjet vývoj jazyka obrazové řeči jako komplexu obrazových vizuálních prostředků, reflektovat vztah tohoto obrazového jazyka k dalším způsobům a prostředkům lidského poznání a komunikace. Konkrétní tematické celky autory navrženy nebyly. Volnost tematizace je v této alternativě odůvodněna takto: „*Navrhnout tematické celky, které by platily obecně pro všechny školy, učitelská pojetí a pro všechny žáky, je dnes nemožné. Doufáme optimisticky, že jejich rozsah nelze ani vyčerpat. Každý učitel je kompetentní určit si soubor témat a námětů sám podle svého pojetí předmětu a cílů, které určil žákům dosáhnout.*“

Alternativa C (Evžen Linaj)

Východiskem alternativy C pro individuální práci s žákem je hlubinně psychologicky zdůvodněný předpoklad existence niterních témat, jež jsou společná jak výtvarným projevům dětí, tak i tvorbě umělců, a jichž je možno výtvarně pedagogicky využít ve smyslu motivovaného rozvojového programu, který je nabízen samotným dítětem. V souladu s tímto modelem nepředstavuje tato alternativa obvyklý systém podrobně rozčleněného učiva, nýbrž pouze charakteristiku jednotlivých okruhů činností. Alternativa C tedy poukazuje tedy spíše na možný směr učitelova výtvarně pedagogického uvažování, která ovšem vyžaduje jeho výrazný tvůrčí vklad, odbornou kvalifikaci a profesní zkušenost. V kontextu naší problematiky můžeme hledat jistá propojení v těchto momentech:

- vyžití osnov C jen z části a kombinovat je s jinými platnými dokumenty (např. alternativy A,B),
- individuální přístup umožňuje větší vklad pedagoga, volba témat spojených s kastellologickou architekturou tedy závisí na osobní inklinaci pedagoga,
- činnosti senzibilující: citlivost k okolnímu světu, čas, prostor a experimentace s ním,
- činnosti tematizované: estetické vnímání okolního světa, mýty, legendy apod.

5.2 KASTELLOLOGIE V DNEŠNÍCH RVP

Rámcový vzdělávací program je reformou vstupující do základního školství v roce 2007. Předchozí schválené alternativní osnovy sice nejsou plně odsunuty do pozadí kurikul výtvarné výchovy, ale jejich působnost je považována za omezenou. Ačkoliv zejména odborná veřejnost z praxe oboru preferovala jiné alternativy pro nové konstituování platného dokumentu, byla svým způsobem zvolena varianta alternativy B autorského týmu Jaroslava Vančáta, Lenky Kitzbergerové a Marie Fulkové. Z koncepce této varianty vychází nově nastupující dokument. Jeho plošná platnost dosud nebyla plně dokončena.

Rámcový vzdělávací program respektuje již svým názvem a pojetím rámcovost poskytovaných možností vedení výuky k obsahům předmětu a jejich očekávanými výstupy. Možná interpretace

textu RVP[113] nabízí mnohá řešení a neméně možných kombinací chápání tohoto dokumentu ve prospěch kulturního dědictví, tedy i kastellologie konkrétně. Nicméně zmíníme nezpochybnitelné momenty, které poukazují na zakotvení této problematiky ve výtvarné výchově, řekněme z administrativně formálního hlediska. Pojem hmotného kulturního dědictví, či dokonce pojem architektury je v rámci dokumentu obsažen v širším termínu „umělecká výtvarná tvorba". Práce s konkrétnější formou výtvarné produkce včetně architektury není v RVP řešena v jejím užším profilu. Nejbližším zmíněním historického odkazu můžeme cítit z konstatování, že očekávaným žákovským výstupem na 2. stupni ZŠ je interpretace vizuálně obrazného uměleckého vyjádření současnosti i minulosti, vycházející přitom ze znalostí historie a osobních zkušeností. Princip RVP tak plně respektuje inspirativnost a vzdělávací hodnotu výtvarné produkce všech typů a všech etap lidské civilizace, což pro specifikum kastellologie ve výtvarné výchově není špatným konstatováním.

[113] Kolektiv autorů. Rámcový vzdělávací program pro základní školy. In *Portál Výzkumného ústavu pedagogického v Praze* [online]. Dostupné: http://www.vuppraha.cz/rámcové-vzdělávací-programy/základní vzdělávání. [cit. 5.2.2008]

6 INTERPRETAČNÍ A EDUKAČNÍ PŘÍSTUPY

Možnosti využití kastellologické architektury jako inspiračního zdroje nejen ve výtvarné edukaci, ale ve vzdělávání obecně, je celá řada. Nejdůležitější je ale tuto problematiku ve vzdělávacím procesu zmínit a co možná nejlépe využít škálu podnětů k zamyšlení a práci. Hrady a jejich zříceniny jsou samy o sobě výtvarnými objekty, které ve standardní výukové formě mohou v kombinaci s dobrou motivační částí výtvarné lekce posloužit jako obsahově nosné téma. Z hlediska výtvarných činností, které jsou základním prostředkem formativní působnosti výtvarné výchovy, patří zpracovávání témat a námětů spojených s problematikou kastellologie k výhodným hned z několika hledisek. Kromě hlubokého výchovného aspektu lze vysledovat také dostatečné množství názorných ukázek ze všech základních forem výtvarných aktivit.[114] Můžeme pracovat s plošnými aktivitami (kresba, grafika, malba, koláž, fotografie, počítačová grafika, písmo) nebo s trojrozměrnou tvorbou (modelování, tvorba objektů, materiálová a prostorová tvorba), naše eventuelní hledání reprezentativních zástupců z adresných disciplín ve výtvarném umění bude vždy korunováno úspěchem. Každá ze zmíněných forem byla v rámci historie využita k zobrazení hradu, resp. s ním spojených obsahových složek. Námi potřebné názorné ukázky jsou obsaženy v dostupné literatuře, jejíž využití pro pedagogy nemůže být organizačním problémem. Dosud nezmíněnou sekcí výtvarných aktivit jsou intermediální akce (animace, land art, instalace, performance atd.). Konkrétně pojem animace bude v kontextu muzeopedagogiky zmíněn v jedné z následujících kapitol. Vzhledem k výskytu pojmu land art v aktivitách intermediálních nelze nezmínit jisté společné aspekty kastellologie a těchto specifických výtvarných přístupů a realizaci.

Land art se jako nový proud výtvarného umění objevil v šedesátých letech 20. století. Jedná se zpravidla o výtvarné projekty a aktivity uskutečňované převážně v přírodním prostředí rituálem, hrou a prací. Nejčastěji se používají přírodní materiály, například zemina, kameny, dřevo, písek, listy apod. Průběh i výsledky prací se pak fotograficky dokumentují a poté prezentují. V českém prostředí je patrně nejznámějším autorem land artu Ivan Kafka. Nejvýznamnějším současným zahraničním autorem je zas bezesporu Angličan Andy Goldsworthy (1956). Ten ve svém filmu

[114] Rozdělení výtvarných aktivit respektuje pojetí teoretika výtvarné výchovy Zdeňka Hosmana. [srov.] HOSMAN, Zdeněk. *Didaktický skicář- výtvarné činnosti ve výtvarné výchově*. České Budějovice: PFJU, 2007. s. 17.

Rivers And Tides – Andy Goldsworthy Working With Time z roku 2000 řekl: „…*Chci se dostat pod povrch. Když pracuji s listy, skálou, pruty, není to jen pouhý materiál, je to počátek procesů uvnitř bytí i kolem něj. Když svůj výtvor opouštím, tyto procesy pokračují. Každé dílo vzniká, trvá a zaniká. Proces a zánik jsou absolutní…*“ [115]

Pokud land artové principy vztáhneme k naší problematice kastellologických staveb ve fragmentální podobě, nemůžeme než souhlasit, že jistá podobnost ve fascinaci fázemi rozpadu je jasná. Vždyť i hradní stavba je často umístěna v divoké přírodě, i ona je vytvořena člověkem z ryze přírodních materiálů a i ona je bezděčně dokumentována ve svých fázích rozpadu. Stejně jako Andy Goldsworthy mohou i učitelé se svými žáky pochopit mimořádné výtvarné kvality land artu středověku, tedy krajinotvorné zříceniny hradu.

Jiné interpretace funkcí hradu mohou být rovněž hledány v přírodě. Vždyť touha po bezpečném, krásném a pohodlném bydlení není a nebyla vlastní jen lidem. Přirovnání k „hradům“ termitů či mraveništím, úlům včel nebo hnízdům vos a vlaštovek mohou vykonat podobnou službu jako náročnější osvětlování účelnosti kastellologických staveb pro středověkého člověka. Jeden edukační přístup však nemůže být nahrazen ničím. Jedná se o přímou zkušenost žáků se stavbami samotnými. Přístup, který byl nevědomky uplatňován již na počátcích fascinace temným středověkem v 19. století. Jedná se o návštěvu hradu na vlastní kůži, s prožitkem, který se nedá přenést do žádné školní lavice ani tím nejlepším učitelem.

[115] [srov.] HOSMAN, Zdeněk. *Didaktický skicář - výtvarné činnosti ve výtvarné výchově*. České Budějovice: PFJU, 2007. s. 79.

6.1 POTENCIÁL EXKURZÍ

Jdeš cestou úvozovou v zamyšlení,
vždy sráznější a hlubší k Svojanovu.
Hrad s chmurnou věží v kraj se dívá v snění.[116]

Jaroslav Vrchlický

Pojem exkurze pochází z latinského excursionen, což je odvozenina z ex-cursus, příčestí minulého ze slovesa ex-currere. To je složeno z ex = ven, vně, venku a currere = běžet, vpád, invaze.[117] Ačkoliv lingvistické konotace cítí poslední z vyřčených pojmů zejména ve smyslu invaze vojenské, do nepřátelského teritoria, my výtvarní pedagogové musíme toto tvrzení diagnostikovat v absolutním opozitu. Pojem exkurze sice není reprezentativním termínem, který v současném smyslu oborového chápání dobře reprezentuje to, co se pod ním v kontextu naší problematiky může skrývat.

V předrevolučním období byla exkurze častou součástí vzdělávacích programů. Její význam byl však chápán zejména ve smyslu návštěvy výrobního družstva či závodu, tedy míst, kam se jinak v běžném životě nemáme možnost podívat. Z pohledu kastellologie však bychom si však měli tento výraz vykládat jako akci, která není v kompetenci nějaké instituce, tady muzea či galerie, ale jen a jen v programovém a organizačním řešení pedagoga samotného.

Výhody exkurzních akcí nejen v rámci výuky výtvarné výchovy nepopřou své výhody a dopad mají velmi často zcela přirozeně mnohem větší, než je tomu byť u sebelépe připravené „standardní výukové lekce" v prostorách učebny školy. Tradice ať vzdělávacích či rekreačních exkurzí na české hrady mají nejen v naší zemi dlouhou tradici. V podstatě lze konstatovat, že jejich etablování se do života lidí bylo jedním z prvních faktických výstupů „nového zájmu" o české tradice v období romantismu. Potenciál exkurzí z pohledu hradních staveb či jejich ruin má stejně jako jejich potenciál pro jiné cíle mnoho nesporných kladů. V první řadě se jedná o setkání s realitou ve všech jejích formách. Vždyť reálný prožitek je nenahraditelnou zkušeností. V jisté imaginární stupnici bychom mohli umístit toto reálné setkání s objektem hradu na první místo názornosti. Při takových návštěvách dochází ke korekci subjektivních představ díky orientaci v reálném terénu a prostoru se

[116] BŘEZOVSKÝ, Bohuslav. *Tajemný hrad Svojanov*. Praha: Československý spisovatel, 1989. s. 8.
[117] Správa webových stránek. Excurse. In *Italský etymologický slovník*[online]. Dostupné: http://www.etimo.it/?term=excursionen&find=Cerca. [cit. 30. 1. 2011]

specifickým geniem loci. Přímý kontakt s kastellologickou architekturou, kterou musíme v současné době vnímat jako neodmyslitelnou součást krajiny, má podobné aspekty jako utváření vztahu k ní.

V lidském setkávání s přírodou, krajinou a prvky v ní je pro výtvarnou tvorbu a výchovu nedocenitelné pole působnosti. Pro lidskou bytost se smyslem pro krásu a tajemství je estetický kontakt s přírodou geneticky nejstarší a fundamentální. Vztah člověka ke krajině vychází vždy z konkrétního místa a zároveň z vědomí toho, co patří k univerzu. Ovšem nutným předpokladem pro vybudování si vztahu ke krajině je pobývání v ní. Například chůze krajinou a kontakt s jejími nezcizitelnými součástmi, včetně hradních staveb, umožňuje uvolnění, multisenzorické vnímání a prožívání okamžiku. Zastavení na cestě střídají optiku v rozsahu od horizontu krajiny až do chodcovy blízkosti a naopak.[118] „Čtení krajiny" může být specifickým postupem při budování vztahu mládeže nejen k přírodě ve smyslu generálním, ale také v konkrétním zaměření na její ojedinělou složku, kterou hrad ve svých formálních i obsahových formách je. Kognitivní poznávání a rozvoj vnímání ve všech aspektech reálného prožívání může být nejlepším přístupem k zakotvení feudálních sídel středověku do teorií spojených s výtvarnou edukací.

Pokud chce pedagog využít potenciálu, který hrad jako součást krajiny nabízí, je na něj jistě kladen velký odborný nárok, a to nejen v oblasti teoretických znalostí, na které se dá připravit, ale také na jeho niterní osobnostní kvality, které v oblasti estetiky krajinotvorby znamenají senzibilitu, která se v rámci jedné lekce naučit nedá.

Návštěva reálné památky klade nemalé nároky také na učitelovu schopnost organizační přípravy. Tento aspekt je bohužel velice často klíčovým faktorem, který odsouvá možnosti reálných prožitků jen na stránky odborných periodik.

6.2 INTERAKTIVNÍ PROHLÍDKY A MUZEOPEDAGOGIKA V ČESKÉ REPUBLICE

Možným přístupem k praktickému a přirozenému zakotvení problematiky kastellologie do výtvarné edukace vybízí svým celkovým obsahem muzeopedagogika. Termín, který v teorii výtvarné výchovy rozhodně není cizím pojmem. Tím, co nabízí, a formu, se kterou na poli

[118] [srov.] HOSMAN, Zdeněk. *Didaktický skicář- výtvarné činnosti ve výtvarné výchově*. České Budějovice: PFJU, 2007. s. 77.

vzdělávání operuje, jako by předurčovala využití odkazu pedagogů, kteří otázky spojené s využitím muzejní edukace řešili.

Jedním z často diskutovaných problémů výtvarné výchovy je otázka spojení výtvarné edukace s autentickým uměleckým dílem - s jeho vnímáním, interpretací, hledáním formálních kvalit i významů. V případě kastellologické architektury můžeme chápat pod pojmem „autentické umělecké dílo" samotnou budovu, nikoliv „jen" dílčí umělecká díla, jejichž působnost muzeopedagogika řeší v základu své náplně. Během historie výtvarné výchovy byla sice idea výchovy uměním, či byla opakovaně zdůrazňována, avšak nikoliv plně uchopena a naplňována. Jedním z důvodů byla dřívější malá dostupnost originálních uměleckých děl. Ta byla umístěna většinou ve sbírkách soukromých sběratelů, v muzeích či na jiných veřejných místech. S tím kontrastuje nedostatečná kvalita děl reprodukovaných. To platilo prakticky až do poloviny 20. století, kdy se postupně uplatňuje a ve výuce využívá kvalitnější barevná reprodukce. Pokud učitelé usilovali o zprostředkovávání světa uměleckých děl svým žákům,[119] využívali přirozeně možností, které jim nabízela regionální či významnější muzea a galerie. Při sledování historických peripetií výtvarné výchovy je proto zajímavé zaměřit se i na historii muzejní edukace, provozované na půdě muzeí a galerií buď samotnými učiteli, nebo muzejními pracovníky. Výtvarná i muzejní edukace se tu setkávají ve své snaze o zpřístupnění uměleckého díla žákům a o výchovný efekt interpretace tohoto specifického typu muzejního exponátu.[120]

Využití galerijních a muzejních institucí pro výchovné účely je mnohem tradičnější, než si uvědomujeme. Vladimír Jůva ve své publikaci „*Dětské muzeum*" z roku 1994 uvádí, že první úvahy ve smyslu využití muzea a jeho sbírkových aparátů připomněl již Jan Ámos Komenský (1592–1670) ve své Obecné poradě o nápravě věcí lidských.[121]

Naplnění „Komenského principu názornosti" je tím, co učitele na muzeu z mnoha možných výchovně vzdělávacích potencí nejvíce láká.

Snaha využít veřejných muzeí a galerií pro edukační účely se přirozeně objevuje hned s jejich vznikem. Muzea od počátku spolupracují zvláště s univerzitami. Jejich sbírky využívají ke studiu hlavně budoucí umělci či adepti přírodních věd. Přirozeně se však objevuje požadavek zaměřit se

[119] Přímé zakotvení v osnovách nacházíme u nás až díky školskému zákonu z r. 1954, který do osnov výtvarné výchovy začleňuje tzv. besedy o umění.
[120] [srov.] ŠOBÁŇOVÁ, Petra. Historie muzejní edukace v kontextu výchovy uměním. In *Kapitoly z historiografie výtvarné výchovy v mezioborovém kontextu*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2011. s. 4.
[121] JŮVA, Vladimír. *Dětské muzeum : Edukační fenomén pro 21. století*. Brno: Paido, 2004. 264 s.

také na osvětu širších vrstev, zvláště proto, že vzdělávacích příležitostí pro „běžný lid" bylo v 18. a 19. století pomálu.[122]

Až na drobné výjimky se působnost muzeí dlouhou dobu neměnila. Pronikavější změny přicházejí v době, která přináší transformaci snad ve všech aspektech společnosti, tedy v pokročilejším 19. století.

Přestože je obecně přijímána myšlenka, že lid je nutno prostřednictvím muzea povznášet a vzdělávat, a muzea si kladla obecné osvětové cíle, byly to z dnešního pohledu spíše pouhé deklarace výchovných snah, za nimiž nenásledovaly praktické kroky, které by vycházely vstříc reálným vzdělávacím potřebám návštěvníků. Ve skutečnosti je muzeum po celé 19. století spíše národně politickým symbolem a vědeckým ústavem než skutečně výchovnou institucí. Teprve 20. století přináší pozvolné změny a posilování edukační úlohy muzea ve společnosti. Pokračuje dál tradice využívání sbírek pro výukové účely, takže muzea většinou umožňují na svou půdu vstup školním třídám a rozvíjí se také edukační aktivita samotných muzeí směrem k běžným návštěvníkům. Je třeba zde ovšem rozlišit všeobecné výchovné působení veřejného muzea, tj. působení samotnou jeho existencí „pouze" prostřednictvím expozic, a konkrétní edukační aktivity, které muzeum pro veřejnost pořádá jako doplněk své základní činnosti, za kterou se všeobecně považuje sbírání, ochrana sbírek, jejich dokumentace, studium a vystavování.[123]

Nyní je důležité pojmenovat společné i rozdílné aspekty muzea jako instituce a hradu jako formy kastellologické architektury s v podstatě ekvivalentní náplní. Pokud budeme vycházet z příkladu zachované památky, tedy hradního objektu, ve kterém je standardně umístěna expozice, společných jmenovatelů s muzeem jako takovým bude více než dost. Ve zhodnocení sbírkových aparátů těchto objektů je nutné podotknout to, že hrady jsou ve formě obsahu úzkoprofilovější a monotematičtější. Jistou výhodou však je bezesporu fakt, že ve většině případů jsou exponáty v expozici feudálního sídla vystaveny ve svém původním a přirozeném prostředí. Stejně tak jsou vždy umístěny ve stavbě, jejíž hmota a členění interiéru je ojedinělé a neřídí se „modelovými pravidly" většiny muzejních budov v naší vlasti. Využití hradu jako muzea není ojedinělou záležitostí. Budování více či méně naučných expozic na českých hradech má společné vývojové

[122] [srov.] ŠOBÁŇOVÁ, Petra. Historie muzejní edukace v kontextu výchovy uměním. In *Kapitoly z historiografie výtvarné výchovy v mezioborovém kontextu*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2011. s. 5.

[123] ŠOBÁŇOVÁ, Petra. Historie muzejní edukace v kontextu výchovy uměním. In *Kapitoly z historiografie výtvarné výchovy v mezioborovém kontextu*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2011. s. 6.

tendence jako u muzeí. Historicky vzato byly expozice a sbírky zakládány za podobných okolností i za podobným účelem.

Nejstarší „hradní" muzeum, které je zároveň jedním z nejstarších muzeí v Čechách vůbec, bylo založeno a pro veřejnost otevřeno v polovině 19. století na jihočeském Rožmberku. Jeho zakladatelem byl hrabě Jan Jiří Buguoy, tehdejší majitel tamního panství. Jím iniciovaná expozice vyzdvihovala historii a zásluhy rodiny Buguoyů, ale také kladla důraz na starou rožmberskou tradici jižních Čech. Druhým důležitým příkladem je lesnické muzeum na moravském hradě Úsově. Rozsáhlé lesy v okolí Úsova byly již ve středověku oblíbeným loveckým revírem, jehož význam přetrval až do minulého století. Nakonec se „lovecký život" soustředil do obrazu, který je dnes veřejnosti předložen v podobě expozice založené knížetem Janem II. z Lichtensteina v 19. století a zpřístupněné na jeho sklonku. Kooperace vzdělávání a muzejních tradic je v Úsově konkrétně doložena také existencí první lesnické školy na Moravě založené již roku 1852.[124]

Otevřením otázky návštěvy kastellologického objektu nás přivede k jisté kritice stavu českého muzejnictví a zpřístupněním památkových objektů vůbec. V zahraničí již zcela běžně užívané interaktivní prohlídky u nás zatím, snad z finančních či personálních důvodů, nenacházejí uplatnění. Je pravdou, že tento problém chce asi čas. „Noví" majitelé našich hradů a zámků řeší, prozatím jiné problémy, a to s financováním a rekonstrukcemi zanedbaných staveb, jejichž stav zapříčinila čtyřicetiletá „doba temna", jež se neblaze podepsala na celé řadě objektů různých kulturně historických etap.

Ojedinělým a podle našeho názoru co do rozsahu dosud nepřekonaným projektem, který vyústil vydáním rozsáhlé publikace poskytující velké množství možných přístupů v teorii i praxi, je projekt „Brána muzea otevřená" s podtitulem „Průvodce na cestě do muzea k lidem a lidí do muzea" vzniknuvší pod dohledem editorky Alexandry Brabcové. 150 projektů je rozděleno do čtyř oddílů – výchova uměním, oživená historie, objektové učení a komunitní projekty. Mezi nimi lze ve výsledné publikaci dohledat i ty, které mají určitou souvztažnost i s aspekty kastellologie. Můžeme zmínit například pracoviště oddělení starších českých dějin Historického muzea ve Vrchotových Janovicích. Místem konání projektu byl zámek Vrchotovy Janovice[125] a park, který jej obklopuje. Jeho cílem pak bylo dát jejich prohlídce další rozměry a nabídnout aktivní spoluúčast

[124] DAVID, Petr. SOUKUP, Vladimír. THOMA, Zdeněk. *Skvosty hradů*. Praha: Knižní klub, 2007. s. 152,184.
[125] Vrchotovy Janovice – hrad přestavěný na zámek, založený v blatné poloze nejspíše okolo roku 1350. Hrad byl přestavěn renesančně a v 19. století do dnešní pseudogotické podoby. Hrad je nejmenší ukázkou tzv. blokové dispozice v Čechách. Vrchotovy Janovice jsou spojené zejména s osobností baronky Sidonie Nádherné z Borutína, která na svém panství hostila významné kulturní osobnosti 19. a 20. století.

návštěvníků na procesu poznávání nových znalostí.[126] Projekt „Brána muzea otevřená" byl zpracováván v letech 1997-2002 za podpory Nadace Open Society Fund Praha. Prospěšnost tohoto programu nelze v žádném případě zpochybňovat. Leč bohužel, co publikace nedokázala a ani nemohla zprostředkovat, je dosažená míra úspěšnosti realizace toho kterého programu, jeho dopad, kvalitativní různorodost, obsahovou plnost. Přesto zůstává nepopiratelně cenným orientačním materiálem pro ty, kdo se o danou problematiku zajímají, a v neposlední řadě také cenným svědectvím o podobě a stavu muzejní pedagogiky 90. let 20. století a začátku 21. století v českých zemích.[127]

Na českých hradech není bohužel co do faktických a stálých projektů příliš interaktivních prohlídek, jak tomu je u vzorů zahraničních. V posledních letech sice existují určité akce typu „rytířských dnů" apod., ale jejich dlouhodobé a stálé vedení k větším edukačním cílům je prozatím nevyslyšeno. Pedagogové dramatické výchovy se dočkali stálé interaktivní expozice „Labyrint" divadla Drak v Hradci Králové, jež vznikla v roce 2010. Ekvivalent pro výtvarné pedagogy, kteří hledají inspirační zdroje a užitek v poučení z památkových objektů, je zatím nedostižným snem.

6.3 ZAHRANIČNÍ ZKUŠENOSTI

Z mnohých zahraničních příkladů lze uvést třeba interaktivní část prohlídky hradu Alnwick na severu Velké Británie.

Alnwick Castle byl postaven roku 1307, takže letos oslavil 700 let od svého založení. Tato rozlehlá stavba středověkého hradu, jejíž současnou tvář značně zformovaly mladší novověké přestavby, nabízí ekvivalentně rozsáhlou interaktivní část prohlídky pro dětské návštěvníky.[128] Knight's Quest, jak tuto část nazývají, nabízí velice zajímavou a hravě vytvořenou expozici, která návštěvníka provede životem na středověkém hradě. Chronologie postupu prohlídky je obdivuhodná. Hrad nejdříve postavíme, pak se na něm naučíme žít, bránit jej a bavit se na něm. Pakliže návštěvník projde celou prohlídkovou trasou a splní všechny úkoly, je pasován na rytíře. Poté se, již jako pravý rytíř, vydá na dobrodružnou cestu plnou strašidelných zákoutí a mýtických postav. Ani „tradičnější" část prohlídky není pojata zcela pasivně. Dětský návštěvník u vchodu obdrží list

[126] BRABCOVÁ, Alexandra [ed.]. *Brána muzea otevřená*. Náchod: JUKO, 2002. s. 505-506.
[127] FERENCOVÁ, Yvona. *Apozice obrazu – metoda kruhové oscilace, její uplatnění při přípravě a realizaci edukačních programů pro školní skupiny a dětské návštěvníky v galerijní praxi*. Brno: MU, 2009. s. 17.
[128] LANNG, Marilynne (ed). *Castles – England, Scotland, Wales, Ireland*. London: DC book, UK, 2005. s. 97.

papíru a v průběhu prohlídky plní úkoly, ve kterých využije nově nabyté zkušenosti a vědomosti z předcházejícího okruhu. Na konci celé trasy samozřejmě obdrží malou odměnu. Je dobré, že po návštěvě takto koncipované prohlídky si školní skupina či rodina s dětmi jistě neodnáší jen vzpomínku na to, že navštívili hrad, který se stal významnou kulisou pro tolik populární filmové zpracování příběhu o kouzelnickém učni Harrym Potterovi od anglické spisovatelky J. K. Rowlingové, nýbrž i individuální zkušenost, která je pro formující se osobnost mnohem přínosnější.

Není bez zajímavosti, že hrad Alnwick je v soukromém vlastnictví hrabat a vévodů z Northumberlandu. Realizace prohlídkových tras jsou tedy projektem privátním, a o to snad hodnotnějším. Ve Velké Británii ale nezahálejí ani organizace státní, a tak pod hlavičkou National Trust či English Heritage můžeme nalézt řadu velmi zajímavě provedených interaktivních prohlídek památkových objektů.[129] Jako příklady za mnohé lze uvést třeba Lullingstone Roman Villa v Eynsfordu nedaleko Londýna nebo ojedinělou projekci ve stylu naší Laterny magiky na Hastings Castle na jihovýchodním pobřeží Velké Británie. Naprostými přeborníky v hravosti prohlídky jsou ale i samotná muzea v Londýně. Kupříkladu Science Muzeum London se může stát vzorem nejen pro české pojetí expozicí. Jednu z částí návštěvnické trasy lze přirovnat k alchymistické dílně. Chemické reakce a fyzikální zákony jsou zde dokazovány na jednoduchých pokusech. To vše je navíc provedeno s naprostým vkusem. Abychom se zcela nevzdálili tématu kastellologické architektury, uvedeme ze Science Muzea jeden z mnoha příkladů. Dětský návštěvník zde má možnost postavit v duchu středověkého stavitelství několik typů kleneb a jejich odolnost pak sám vlastní vahou otestovat. Tolik jen drobný střípek z mozaiky propojení tématu staré architektury a soudobé vědy, kterou prezentuje právě zmíněný muzejní subjekt.

Velká Británie nabízí přímo vzorové přístupy v popularizaci a využití hradů ve výchově i na těch památkách, kde není nebo nemůže být připravena prohlídka v duchu předchozích příkladů. I na památkách, které jsou volně přístupné ve značně fragmentálním stavu, je možné najít výtvarně hodnotné a obsahově sdělné informační tabule, které nás neseznámí jen s historií objektu, ale upozorní nás leckdy i na mimořádně drobné a nevýrazné zajímavosti. Pokud jsme rodičem či pedagogem aktivním, je možné na základě metodických rad na takových informačních tabulích improvizovaně interakci v průběhu návštěvy objektu zrealizovat. Jednotná výtvarná forma

[129] ENDRES, Günter, HOBSTER, Graham. *Castle ruins of medieval England and Wales*. Ramsbury: Airlife, 2003. 128 s.

informačních desek je také často rozčleněna na části určené pro jednotlivé věkové kategorie. Nejpodstatnější však je, že akcentuje velice často výtvarně umělecké a estetické hodnoty jednotlivých detailů či celků v lokaci. Britské pojetí kastellologie a jejího prezentování jako výchovného zdroje je a patrně ještě dlouho bude nedostižným vzorem většiny evropských zemí včetně České republiky.

Období teoretických příprav má tato země již za sebou a ve vzorné kooperaci státních institucí a odborníků nejen z řad pedagogů udržují jisté prvenství v přístupu k hradní architektuře a její interpretace pro širokou veřejnost. (viz obr. 105-129, s. 182-187)

6.4 PUBLIKAČNÍ ZÁKLADNA LITERTURY PRO DĚTI A MLÁDEŽ

V jedné rovině jsme za posledních deset let srovnali se zahraničím krok, a to v množství a kvalitě literatury pro děti a mládež o dějinách a památkách, či dokonce hradech konkrétně.

Literatura pro děti a mládež, někdy také označována méně správně pouze jako literatura dětská, zahrnuje literaturu (prózu, poezii i drama), která je přímo určená pro děti a mládež (intencionální četba) i literární texty, které jako svou četbu přejímají z literatury pro dospělé (neintencionální četba). Je to literatura určená čtenářům zhruba od 3 do 16 let. Jednotlivým věkovým kategoriím je přizpůsobena obsahem, použitými vyprávěcími prostředky i žánrově. Jejím hlavním cílem je probouzet v dětech zdravý vztah k jazyku, četbě, čtení, knihám a potažmo i k lidem a celé společnosti, nenásilně je vést k novým poznatkům, podněcovat jejich fantazii, rozvíjet jejich schopnosti a zprostředkovat jim mravní i estetické hodnoty.

Tento žánr se dále dělí na podskupiny podle věkové adresnosti, a to na literaturu pro děti a mládež předškolního věku (do 6 let), mladšího školního věku (6-11 let), středního školního věku (11-14 let) a staršího školního věku (14-16 let).[130]

Zmíněná intencionalita literatury může hrát v hodnocení tohoto zdroje zakotvování kastellologie do všeobecného povědomí a vzdělávání značnou roli. Intencionální literatura pro děti, tedy ta, která je psaná pro dětského čtenáře záměrně, může (a také tak činí) prostupovat neintencionální literaturou pro děti, která byla psaná původně pro dospělé, ale dnes ji děti čtou. Za příklady takové literatury můžeme označit například tvorbu Julese Verna, bratří Grimmů, Hanse Christiana

[130] [srov.] Správa webových stránek. Literatura pro děti a mládež. In *Čte si rád - čtenářův sympatická rádce*[online]. Dostupné:http://www.ctesyrad.cz/nejctivejsi/literatura-pro-deti-mladez. [cit. 10. 2. 2011]

Andersena, Waltra Scotta a dalších. Z literatury domácí jmenujme alespoň díla Boženy Němcové a Karla Jaromíra Erbena. Proces ovšem může probíhat i opačným směrem. To dokládají původně výhradně dětem určené Jiráskovy Staré pověsti české, které byly značně oblíbené i mezi dospělými. Tímto tvrzením je jen nastíněno to, že striktní dělení literatury na její „vhodnost či nevhodnost" pro tu kterou skupinu není možné, zejména s ohledem na naše téma.

Většina kastellologické literatury bez ohledu na její cílovou skupinu, až na ryze vědecké publikace, patří k těm, jejichž míra poutavosti a vizuální atraktivity může oslovit prakticky komplexní věkové spektrum čtenářů. Vždy obsahuje historická fakta, která mohou být interpretována jako historický příběh či jako pohádka. V drtivé většině působí velmi efektně doplnění výtvarně působivou obrazovou přílohou. Práce s knihou jako možný pedagogický přístup za účasti rodiče či pedagoga může literární zdroje určené původně starším čtenářům transformovat i k mladším věkovým skupinám.

Nyní se pokusíme v rámci zmíněného dělení tohoto specifického literárního žánru zhodnotit, v jakých kategoriích hrají obsahy hradní architektury své kompetence s přihlédnutím ke kontextu.

Texty a knížky pro děti **předškolního věku** (do 6 let) jsou pro tuto kategorii koncipovány zejména jako leporela, omalovánky, říkadla, hádanky, krátké jednoduché příběhy ze života, loutkové hry a podobně. Jejich obsahy jsou velmi zjednodušené, avšak nabízejí nemálo možností k infiltraci hradních staveb jako možné veličině, která může probouzet a katalyticky působit na rozvoj imaginace prostoru. Praxe již několikrát dokázala, že literatura generovaná právě pro tuto skupinu čtenářů nemusí své obsahy zbytečně redukovat a banalizovat předkládané zdroje. Publikací, které se alespoň okrajově věnují problematice feudálních sídel, je poměrně velké množství. Vždy jej ale akcentují zejména jako místo odehrávání děje či v interpretační rovině jako příměr k přírodě.

Hledisku četnosti a reálným ukázkám využití hradu jako tématu publikace se věnuje druhá kategorie zaměřená na **mladší školní věk** (6-11 let). Pro tuto věkovou skupinu jsou vhodné pohádky, rytmické verše, krátké povídky ze života dětí či z přírody, dějin i současnosti. Jak již výčet možných žánrů napovídá, právě tato kategorie patří k těm nejreprezentativnějším z hlediska doložitelných ukázek. Valná většina literatury pro děti a mládež, jejímž obsahem je hrad či obsahy s ním spojené, spadají právě do této kategorie. V českém prostředí je k dohledání velké množství takto zaměřené literatury, i když se ve většině případů jedná o překlady z anglických či francouzských originálů. Z jasného důvodu se jedná o produkci datovanou nejdříve do začátku 90. let 20. století. Z cizojazyčných a dosud nepřeložených publikací můžeme namátkou zmínit

povedené publikace z Francie, a to například „*Les Chateaux Forts – Encyclopedies Gisserot Jeunesse*“ z roku 1988 nebo „*Les Chateaux Forts – Historie Juniors*“ z roku 1991.[131] Tyto dvě knihy představují „standardní“ model majoritního podílu obdobné produkce zakoupitelné na našem trhu. Z onoho velkého množství knih přeložených ze zahraničních originálů, které se více či méně zaobírají středověkým životem na hradech, jmenujme jen několik, jejichž kvalita či jména renomovaných autorů je nadřazují ostatním.

Obsahově velmi vydařenou publikací se vzdělávacími ambicemi je „*Velká kniha o hradech*“ od Philipa Steela z roku 1995, která byla z anglického originálu přeložena Petrem Hejným a v Praze vydána v roce 1998.[132] Jen náhled do jejího obsahu dobře prozrazuje, jaké tematické okruhy mohou být v podobně koncipovaných textech publikovány:

Věk hradů: Lidé a moc, Stavba hradu, Klíče k minulosti.
Město v podhradí: Brány a hradby, Trh.
Hradní opevnění: Válečníci a zbraně, Stát se rytířem, Brnění.
Život na hradě: Jídlo a pití, Kuchyně, Velký hradní sál, Bydlení, Čistota a zdraví, Jít s módou, Kaple, Lov, Turnaj, Heraldika.
V obležení: Nepřítel útočí, Konec obléhání.
Informační část: Z dějin hradů, Slovníček.

Ačkoliv jistě není možný obsahový potenciál vyčerpán, můžeme ze zmíněných prvků zkoumaných kastellologií konstatovat, že ekvivalentně poskládané publikace komplexně řeší právě to podstatné: „*Že kastellologie zkoumá feudální sídlo jako součást společnosti, nikoliv jako vytržený prvek z kontextu a že zejména „česká kastellologická škola“ usiluje o plastický obraz středověkého života v jeho reálných intencích.*“

Další publikací, kterou jsme již zmínili v souvislosti s osobností Tomáše Durdíka, je kniha „*Středověký hrad – neuvěřitelné pohledy*“ od Richarda Platta.[133] Její jedinečnost spočívá zejména v oslovení českého odborníka, který revidoval vydání překladu z roku 1996. V tomto ohledu se jedná o jedinečný a chvályhodný počin.

[131] DAG-NAUD, Alain. *Les Chateux Forts*. Paris: Gisserot, 1988. 31 s.
DE JÉROME FAUCHEUX, Maguette. *Les Chateux Forts – historie juniors*. Hachette: Envergure, 1991.36 s.
[132] STEELE, Philip. *Velká kniha o hradech*. Praha: Knižní klub / Balios, 1998.
[133] PLATT, Richard. *Středověký hrad – neuvěřitelné pohledy*. Praha: Slovart, 1996.

Publikací zaměřených k užšímu profilu kastellologie je více, než se na první pohled zdá.[134] Naštěstí jejich obsažnost přebírá prověřené zahraniční hodnoty a i vcelku kvalitní výtvarné zpracování. Je jen velkou škodou, že prozatím nebyla vydána podobná publikace v ryze české produkci. Zahraniční vzory jistě plní stejnou službu po stránce všeobecného náhledu, ale například většinou obrazem uváděné stavby reprezentují typy hradů, které na našem území nikdy nebyly v dané podobě budovány. A tak dětské setkání s vizualitou hradu zprostředkovává anglický Tower namísto našeho Křivoklátu. Drobné záblesky českých snah můžeme vysledovat například v publikaci „*České země za Jiřího z Poděbrad a Jagellonců – dějiny v obrazech*" od Petra Klučiny z roku 1994. Tam je problematice hradů věnována kapitola „*Za hradbami měst a hradů*".[135]

Pro kategorii **středního školního věku** (11-14 let) je vhodná zejména literatura dobrodružná, dívčí romány, fantasy, sci-fi, populárně naučná literatura a encyklopedie. Výčet možných forem literatury doporučené této věkové skupině usnadňuje možné hledání vhodných literárních pramenů. Konkrétní počiny, které řeší pozici hradů v textech literatury pro děti a mládež, zde více než dobře reprezentuje také již akcentovaná publikace „*České hrady*" od Tomáše Durdíka z roku 1984.[136] Podobně jako konkrétně tematicky ohraničené Durdíkovo dílo nesmíme opomenout ani širší kontext publikační tvorby podrobně zmíněného Jaroslava Herouta, jehož tvorba byla z velké části určena právě pro skupinu středního školního věku.

Starší školní věk (14-16 let) je specifický zejména vyhraněním zájmu čtenáře. Literatura adresovaná právě této kategorii začíná nejasně splývat s běžnou literaturou pro dospělé, která je v publikační základně kastellologie na vysoké odborné i estetické úrovni.

Závěrem kapitoly věnované základnímu rastru užívání témat hradů v literatuře pro děti a mládež lze jen dodat, že akcentovala více než jasně publikace a vlivy exaktně spjaté s kastellologií. Ačkoliv vynechala četnost účasti hradu v pohádkách, bájích, ale také ve fantasy a sci-fi literatuře, nebylo úmyslem tento fakt vytěsnit. Částečné nastínění hradů (například ve tvorbě Josefa Lady v kapitole o námětech a tématech ve výtvarném umění) jasně naznačilo, jak alespoň doufáme, plný respekt ke vlivu těchto nezcizitelných kvalit české produkce právě pro děti a mládež. Rozložení vzdělávacího potenciálu hradů a kastellologických obsahů obecně je v naší publikační produkci poměrně vyvážené. Největší nedostatky můžeme cítit zejména v tvorbě pro nejmenší čtenáře. Další věkové kategorie mohou nalézt v kombinaci regulérní literatury a metodických materiálů pro základní

[134] Soupis některých publikací je uveden v seznamu použité literatury ve speciálním oddělení.
[135] KLUČINA, Petr. *České země za Jiřího z Poděbrad a Jagellonců – dějiny v obrazech*. Praha: Albatros, 1994. s 30-31.
[136] DURDÍK, Tomáš. *České hrady*. Praha: Albatros, 1984.

i střední školy reprezentativní inspirační i informační zdroje. I tak je nejlépe zastoupenou čtenářskou skupinou ta, která do obsahu této kapitoly paradoxně nespadá, tedy čtenáři dospělí. Kdyby ekvivalentní podíl této produkce byl obsažen i v literatuře pro děti a mládež, patřili bychom možná k nejlepším v kontextu celé Evropy.

7 FILOZOFICKÉ POJETÍ PROSTORU

„Prostor znamená volnost pohybu.“ [137]

Bruno Zevi

Kapitolu týkající se problematiky „prostoru“ jsme zařadili do této práce jako jednu z možností, jak přistupovat k interpretaci architektonického dědictví obecně.[138] Filozofický přístup, konkrétně fenomenologický, umožňuje otevřít nové pohledy na stavby nejrůznějších charakterů. V kulturně filozofické rovině je společným prvkem vnímání prostoru. Problematika tohoto pojmu je velice složitá. Námi předložený příspěvek neřeší prostor ve všech jeho filozofických aspektech, je jen formou inspirace a nastíněním toho, kolik možností nese podstata architektury, kterou předkládáme jako součást esteticky a ideově hodnotného života. Vzhledem k tomu, že jsme nebyli v prvotním zadání nijak úzce determinováni, můžeme „své pojetí prostoru“ interpretovat s jednoznačnou inklinací k hlavní náplni této disertační práce, tedy k prostoru z hlediska architektury a urbanizace.

7.1 FENOMENOLOGICKÝ PŘÍSTUP V MYŠLENÍ O ARCHITEKTUŘE

Název kapitoly naznačuje, že se budeme zabývat fenomenologickým přístupem v myšlení o architektuře. V literatuře, která je dostupná v českém jazyce, tento přístup dobře reprezentuje studie **Christiana Norberga-Schulze** *„Genius Loci“*, která vyšla v anglickém originále v Academy Editions roku 1979, v českém překladu Petra Kratochvíla a Pavla Halíka v nakladatelství Odeon roku 1994.[139]

Fenomenologický přístup je alternativou k přístupu objektivistickému, který vnímáme jako tradiční. Z pohledu objektivistického přístupu se architektura jeví jako stavitelské umění zabývající

[137] HAVEL, Ivan, MITÁŠOVÁ, Monika. Prostor prožívaný jako prostor k jednání. In *Prostor a jeho člověk*. Praha: Vesmír – CTS UK a AV ČR, 2004. s. 153.

[138] Ke zpracování této kapitoly byly prostudovány a použity tyto tištěné zdroje:
AJVAZ, Michal, HAVEL, Ivan, MITÁŠOVÁ, Monika. *Prostor a jeho člověk*. Praha: Vesmír – CTS UK a AV ČR, 2004. 327 s.
NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius Loci*. Praha: Odeon, 1994. 218 s.
ORTOVÁ, Jitka. *Kapitoly z kulturní ekologie*. Praha: Karolinum, 1999. 141 s.

[139] NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius Loci*. Praha: Odeon, 1994. 218 s.

se tvorbou architektonických objektů. Tyto objekty se vyskytují uvnitř reálného prostoru, představují ohraničení určité jeho části. Tedy to, co je u nich důležité, je fakt, že jsou to reálné věci vyskytující se v prostoru a že mají různé tvary a velikosti, tedy rozličné objektivní prostorové vlastnosti.

Naproti tomu fenomenologický přístup vychází z ohledu na to, jak se architektonický objekt člověku jeví. Architektura není jenom praktická činnost budování, ale její záležitostí je v první řadě přemýšlení o kořenech lidských potřeb organizovat prostor.

Zatímco nejčastěji používanými pojmy objektivistického přístupu by byly nejspíše „forma", „velikost" a „vzájemné prostorové vztahy", ve fenomenologickém přístupu by se nejspíše pracovalo s pojmy jako „prostorová obyvatelnost" a polárními kategoriemi „domov – cizota", „blízkost – vzdálenost", „útulnost – nehostinnost" apod.

V prapůvodních začátcích práce byl inspiračním zdrojem termín s architekturou úzce spjat. Přestože není v silách námi vytyčeného tématu postihnout ani malý zlomek jeho problematiky, s ohledem na osobní vývoj by nebylo etické jej z práce vytěsnit úplně.

Pojem prostoru ve většině případů nalézáme v encyklopedické literatuře spojen s pojmem času. Prostor a čas tedy tvoří z filozofického hlediska jednotu, nebo jsou oba samostatné termíny spojeny silnou významovou vazbou. Jsou považovány za základní formy existence hmoty. Filozofii především zajímá, zda jsou čas a prostor reálné, nebo zda jsou to čisté abstrakce existující jen ve vědomí člověka. Názory na samostatné či spojené vykládání obou zmíněných termínů se samozřejmě liší. Jinak vnímá otázku prostoru a času materialismus a jinak filozofičtí idealisté.

Do jisté míry lze konstatovat, že neutrálním komponentem v otázce času a prostoru je fyzika. Nejdůležitějším závěrem Einsteinovy teorie relativity je idea, že čas a prostor neexistují samy o sobě, odtržené od hmoty, nýbrž že existují v takovém univerzálním vzájemném spojení, že ztrácejí svou samostatnost a vstupují jako relativní stránky jediného nedělitelného časoprostoru.

Na základě často i nesourodých tezí lze paušálně konstatovat, že prostor je jednou ze dvou základních vlastností světa, tou druhou je samozřejmě čas. Moderní přírodověda totiž představuje svět jako časoprostorové kontinuum, v němž se prostor a čas nedá zkoumat odděleně.

Samostatný pojem prostoru nese úděl řady termínů, jež jsou nám zdánlivě zcela významově jasné. Slyšíme-li je, často se ani nezamýšlíme nad jejich složitostí a mnohoznačností. Prostor je podstatné jméno a ze subjektivního pohledu musíme konstatovat, že vyvolává pocit existence.

PROSTOR = PROSTÍRAT SE = PROSTÝ

- nemá žádnou jinou vlastnost, než že jest. To je přeci nutná podmínka existence! Abychom mohli konstatovat holý fakt, že něco je, musí být někde. Fyzické věci se „prostírají", zaplňují prostor, jsou. Prostor tak musíme chápat jako společný jmenovatel jakékoliv existence.

Problematika prostoru je stále živým a ne zcela uzavřeným tématem. Přirozené i vědecké postoje se prostoru věnovaly a věnují velmi často. Současné pojetí této problematiky je mozaikou složenou z názorů řad myslitelů a vědců zvučných jmen. Za ty nejcitovanější je třeba zmínit například německého filozofa **Martina Heideggera** (1889-1976) a norského teoretika architektury **Christiana Norberga-Schulze**. Aktuálnost a palčivost otázky prostoru dokazuje také pracovní seminář Centra pro teoretická studia při UK a AV ČR, který proběhl v roce 2003. Hlavními iniciátory semináře byli **Ivan M. Havel** a **Monika Mitášová**.

7.2 URBANIZACE A ARCHITEKTURA

„Z vývojového hlediska vzato, lidé mohou, ale také nemusejí být obklopeni uměleckými díly, avšak nemohou nebydlet. Potřeba střechy nad hlavou byla zřejmě jedním z hlavních stimulů vzniku a rozvoje lidských, tedy kulturních činností, jejichž smyslem a cílem bylo vytváření obyvatelného prostředí. Prostředí se stává člověku domovem tehdy, je-li schopen jej spontánně přijímat jako místo, v němž se přirozeně orientuje a které je mu určitým zázemím, prostorem stabilních hodnot." [140]

Jitka Ortová

Jistá prázdnota a nevýmluvnost termínu „prostor" získává na rozměru, je-li spojen se slovem domov. Ačkoliv i „domov" lze velmi obtížně definovat, cítíme určitou blízkost a citový potenciál vyřčeného. Kombinací a dostatečným ekvivalentem obou slov /prostor, domov/ je termín „genius loci", v původním významu „duch místa". Můžeme tak označit prostor s neopakovatelnou atmosférou, která je samozřejmě výsledkem dlouhodobé kulturně historické geneze. Formující vlivy tak činí z určitého prostoru prostor naprosto jedinečný, ničím nenahraditelný. Lidské vnímání a citové pohnutky onu neopakovatelnost mohou subjektivně umocnit.

[140] ORTOVÁ, Jitka. *Kapitoly z kulturní ekologie*. Praha: Karolinum, 1999. s. 110.

S termínem genius loci se dnes pracuje zejména jako s pojmem vyjadřujícím pozitivní hodnoty, nejčastěji ve spojení s architektonickou a urbanistickou tvorbou určitých typů lidských sídel, především těch, která vznikala pomalým evolučním procesem. Je tedy velmi zajímavé, jakou roli hraje v cítění prostoru jeho tradice.

Tradici můžeme vnímat z historického hlediska v krátkodobém horizontu. Například právě v otázce toho, kde jsme doma. Tam kde jsme ovládáni vnitřním subjektivním pocitem příslušnosti k určitému místu, můžeme za tradici vnímat rituální, tedy tradiční úkony běžného života, aniž bychom se byli nuceni vracet do hluboké minulosti. Naopak u prostorů, míst s historickým významem a dlouhou vývojovou tradicí není naše fyzická příslušnost nutná. A i tak jsme schopni implantovat cit, který dáváme jen místům, kterým říkáme „doma", do lokací, kde doopravdy nebydlíme. V těchto případech si buď jednoduše vážíme hodnoty architektury jako uměleckého díla, nebo vnímáme jeho hodnotu skrze svoji příslušnost k národu, kraji, městu či dokonce k celému lidskému pokolení. Domníváme se, že tento fakt je vlastně základním principem uchování kulturně uměleckých hodnot všeobecně.

Problematika prostoru z pohledu architektury a urbanizace je spojena s teorií architektury. S ní související již zmíněný pojem genius loci je v této otázce používán jako hodnoticí prvek. Může se samozřejmě vztahovat k samotné architektonické tvorbě i k urbanizačním projektům.

„Architektura" je pojem užívaný pro označení stavitelského umu prakticky dva tisíce let. Z pohledu filozofie prostoru můžeme architektonický objekt vnímat jako ohraničení určité jeho dílčí části, resp. jako objekt, který jej vyplňuje. Zde samozřejmě také hraje nezanedbatelnou roli úhel pohledu. To znamená, zda architekturu hodnotíme zvenčí, nebo zevnitř. Formovat a přizpůsobovat si prostor je přirozeností člověka, tím se určitá stavba stává z historického kontextu střípkem a důkazem schopností lidí využít a uvědomovat si prostor.

Na rozdíl od architektury se s termínem „urbanizace" začalo pracovat až v 19. století. To souviselo s potřebou regulace živelného, ničím neomezeného růstu městských aglomerací. Podle Jitky Ortové se prazáklad urbanizace do jisté míry objevil ještě dříve, než se zrodila lidská sídla vyznačující se architektonickým řádem. Existovala jistá prostorová organizace životních procesů, která je dnes některými autory považována za začátek urbanizační činnosti. Samozřejmě že urbanismus a urbanizace v původním slova smyslu se vztahují k zakládání a rozvoji měst, ale existují také přístupy rozšiřující toto téma na všechny procesy vyjadřující vzájemné vztahy mezi

společností a prostorem. Urbanizaci lze tedy studovat jako prostorovou organizaci životních procesů.[141]

Komplexní pohled na urbanizaci nabízí jistou definici. Urbanizace je přisvojení prostoru. Během procesu přisvojení je přírodní prostor přeměněn na prostor kulturní, vyjadřující lidský řád věcí a vztahů.

Urbanizaci lze také definovat jako atribut půdorysu životního stylu, kterému architektonický řád poskytuje jistý konkrétní individualizovaný výraz. V pohledu na vývoj bydlení v minulosti i současnosti je patrné, že lidé na celém světě prakticky obývají stejné, či velmi podobné urbanistické celky. Architekturu mají ale zcela jinou, osobitou.

Pokusím-li se najít ještě nějaký společný rys urbanizačních procesů a architektury, rozhodně nemohu opomenout ten primární. Jejich společný původ a geneze totiž souvisí s elementární antropologickou potřebou obytnosti prostředí.

7.3 OBYTNOST PROSTORU

„Svůj obývatelný prostor si člověk začal vytvářet ještě dříve, nežli začal stavět“.[142]

Karel Honzík

Téma obytnosti či obyvatelnosti prostředí je pevně spjaté s problematikou architektury jako umělecké činnosti, stavebního umění a problematikou nejrůznějších teorií mimouměleckých.

Nejznámější teorií, která charakterizovala architekturu a její funkce prostřednictvím kategorií domova a obyvatelnosti, je teorie Christiana Norberga-Schulze. Ten definuje architekturu jako „konkretizaci existencionálního prostoru“.

Částečně s odvoláním na názory M. Heideggera pak konstatuje, že bydlení a obytnost prostoru jsou základním účelem a smyslem architektury.

[141] ORTOVÁ, Jitka. *Kapitoly z kulturní ekologie*. Praha: Karolinum, 1999. s. 111.
[142] ORTOVÁ, Jitka. *Kapitoly z kulturní ekologie*. Praha: Karolinum, 1999. s. 115.

„Člověk bydlí, pokud se může orientovat ve svém prostředí a identifikovat se s ním, či, krátce řečeno, jestliže zakouší své prostředí jako významuplné“.[143]

Christian Norberg-Schulz

Fenomenologický přístup Christiana Norberga-Schulze je velmi zajímavý. Do jisté míry lze ale říci, že podobným způsobem o smyslu architektonického prostoru uvažovali i představitelé české meziválečné avantgardy. Tento přístup pracuje s charakterizací architektury pomocí termínů „obývaný, obyvatelný prostor“. Je prakticky naprostým paradoxem, že generace architektů i teoretiků, která nejvíce řešila výše zmíněnou problematiku pomocí primárních utilitárních lidských požadavků, velmi brzy dospěla ke kontroverznímu názoru. Podle nich prostředky konstruktivismu a funkcionalismu nesplnily očekávání a díky striktním dodržováním jen hygienicko-technických zásad, bez zřetele k celistvosti prostoru, se stává z moderní architektury „architektura bez domova“.

Mnoho kritiků kladlo tento stav architektury za vinu právě těm, jež udávali tón a směr stavební umělecké činnosti. Tak například Vít Obrtel (1901-1988) řekl: *„Architekti přestali klást důraz na člověka a odložili tvořivou intuici, která odlišuje kulturu od tuposti civilizace, jako nadbytečný zdobný dekor.“*[144]

Myslíme, že jisté společné rysy vývoje této problematiky jsou patrné i v dnešní době. Jakési odosobnění prostoru pro bydlení, pro pohyb je významným prvkem dnešní tvorby na celém světě. Změna trendu bude možná jen tehdy, bude-li člověk opět dosazen do role určujícího článku a bude mírou všech věcí. Je velmi zvláštní, jak se periodicky opakují chyby společností již překonané. Vždyť podobná situace byla vyřešena přirozenou cestou na rozhraní gotiky a renesance.

Gotické katedrály a sály pohlcovaly člověka a neustále mu připomínaly jeho malost a vyčleněnost z velkého a tajemného běhu světa řízeného Bohem. Renesanční architektura se ale již dokázala sklonit a přijmout v rámci myšlenek humanismu člověka za rovnocenného partnera. Nabídla mu prostor, ve kterém se dá bydlet, pohybovat, žít, tvořit…[145]

Nalezení jisté rovnováhy a opětný návrat člověka do prostoru architektonického je záležitostí společnosti a její názorové geneze.

---

[143] NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius Loci*. Praha: Odeon, 1994. s. 5.
[144] ORTOVÁ, Jitka. *Kapitoly z kulturní ekologie*. Praha: Karolinum, 1999. s. 114.
[145] [cit.] dle přednášky DU I. historičky umění Věry Klimešové, KVV PFJU v Českých Budějovicích. [19.10. 2004]

Ono hledání rovnováhy, ovšem v kontextu člověka, jeho prostoru a přírody, řešil například český teoretik **Karel Honzík** (1900-1966). Jemu je také přisuzováno zavedení pojmu „obývatelnost". Podobné názory sdílel také například český funkcionalista **Ladislav Žák** (1900-1973). Ten spojoval obytnost s nalezením rovnováhy mezi umělým prostředím a přírodní přirozeností.

„Obývatelnost vyjadřuje širší – urbanistické, nebo krajinné - vztahy člověkem obývaného prostoru."[146]

Karel Honzík

V uvedených příkladech jednotlivých názorových linií včetně dnes tak kritizovaných konstruktivístů a funkcionalistů je při úvahách nad domovem či kvalitou obývatelných prostorů zdůrazňována jejich pocitová, existenciální a „nepraktická" stránka, bez které se žádné místo domovem v plném slova smyslu nestává.

Usazení se člověka někde, přetvoření si prostředí, úprava stávajícího stavu místa podle svých potřeb a následně citové zakořenění je jakousi adaptivní strategií lidského tvora. Místo takto přetvořené si sice většinou uchovává své charakteristické znaky, ale v prvotní úpravě se stává stabilním prostředím pro nutné stereotypy.

Je nepochybné, že propojení lidských sídel a prostorů k obývání s možnostmi lidské adaptability patří k nejsložitějším projektům lidské činnosti. Jejich vývoj trval tisíciletí. Funkčnost společenských zkušeností bude účinná jedině tehdy, budeme-li schopni se poučit z předchozích chyb.

Pojetí prostoru je dozajista jedním z nejrozsáhlejších tematických okruhů humanitních, ale i přírodních věd. Jeho provázanost s jednotkami existence nemá fikčních hranic. Můžeme jej řešit z pohledu jeho existence, z pohledu toho, co nám umožňuje (prostor k jednání, ke hře, k bydlení, k volnosti, k tvorbě…), nebo jej můžeme všeobecně chápat jako prostor k přetváření. V tomto ohledu je architektura a urbanizace rozhodně tím nejvýraznějším prostředkem.

[146] ORTOVÁ, Jitka. *Kapitoly z kulturní ekologie*. Praha: Karolinum, 1999. s. 115.

7.4 INTERPRETACE PROSTORU VE VÝTVARNÉM UMĚNÍ

Zdánlivě nesouvisející tematický okruh zařazujeme jak z důvodu našeho profesního zařazení, tak z důvodu subjektivního. Považujeme výtvarně uměleckou stránku věci za nepostradatelnou součást architektury. Ať již architektonické objekty doplňují, dokumentují či v přípravné fázi navrhují.

Vrátíme-li se k otázce architektury v pravém slova smyslu, jedná se bez pochyb o významnou složku výtvarného umění. Pokud budeme částečně opomíjet výše naznačenou mnohoznačnost pojmu z pohledu filozofického, estetického a sociokulturního, hlavním principem architektonické produkce je respektování estetickouměleckých forem. Řada architektů pracovala se stavbou jako s plastikou velkých rozměrů. Za mnohé musíme zmínit zejména **Oscara Niemayera** (nar. 1907) nebo jeho současníka **Le Courbisiera** (1887-1965). Oba tvůrci ve své celoživotní práci do jisté míry spojovali funkci architektonického prostoru jak z pohledu přirozeného, tak z pohledu čistě výtvarného.

Fyzické otázky prostoru ve výtvarném umění jsou „jednodušší" u plastické tvorby. Sochařství i architektura prostě prostor zaplňují a primárně s ním pracují již na bázi toho, že jsou. Mnohem složitější, a do jisté míry i zajímavější, je pojetí prostoru v tvorbě plošné.

Malba, grafika a jiné plošné, tedy „neprostorové" umělecké složky pracují s prostorem úplně stejně a plnohodnotně jako složky „plastické". Pokud abstrahujeme od existence podložky (papír, plátno, deska…), je malířská a grafická práce prakticky prostorově nehmotná.

Jejich prostorovost je „pouze" vizuelní. O to více je na interpretaci prostoru například v malbě kladen obrovský význam. Vždyť zvládnutí, nadneseně řečeno, fikčního prostoru je základním barometrem schopností každého výtvarníka. To, co plastické práce nabízejí samy o sobě, musí dílo plošné opticky dohnat umělým navozením prostorové atmosféry. Potencionální výčet umělců, kteří prostor v malbě a grafice zpracovávali, by nebyl s to obsáhnout všechna důležitá jména. Popis prostoru se v plošné tvorbě vyvíjel stejně jako jiné složky produkce společnosti. Empirické pojetí a interpretace ztvárnění prostoru je výsledkem velmi složitého vývoje. Na základě pozorování a zkoumání lidstvo dospělo k neuvěřitelným výsledkům v ohledu jisté „pravdivosti". Můžeme tedy do seznamu pohledů na problematiku prostoru přidat další úhel – prostor zobrazovaný, prostor k zobrazení, prostor zdokumentovaný, prostor reprodukovaný.

Bravurnost, se kterou člověk v zobrazování prostoru operuje, je dědictvím generací, které nahlížely na nutnost navození atmosferického prostoru ze všech možných poloh. Zde se kompiluje

schopnost přírodních věd teoreticky inspirovat umělecké ambice společnosti. Matematika, fyzika a filozofie tak zrodily praktickou teorii, která ovlivnila vývoj ryze humanitních složek lidských schopností.

Dodržíme-li ideové rozvržení kapitoly, která jednoznačně operuje se subjektivizací všech nastíněných témat, jsme nuceni v závěru shrnout přínosnost studia literatury a vyvození našich osobních názorů vztažených bezprostředně k tématu této disertační práce. Úzká profilace tématu není samozřejmě náhodnou volbou. Vždyť hlavní objektem kastellologického bádání je architektura určitého typu, její geneze, působnost v kontextu dějin a společenská hodnota. K tomuto neúplnému výčtu je zajisté třeba dodat ještě současné snahy kastellologie o komplexnost a kvalitu památkové péče. Centrem zkoumání této mezní historické disciplíny je architektura s dlouhým historickým vývojem, architektura, která vzhledem ke své původní funkci a charakteru doby, ve které vznikala, vládne nezpochybnitelně několikráte zmíněným pojmem genius loci, tedy duchem místa.

V průběhu přípravných fází této práce jsem nalezl v literatuře čistě filozofické řadu společných metodických přístupů s literaturou kastellologického typu. Porovnám-li například systém popisnosti textu Christiana Norberga-Schulze v publikaci Genius loci, můžeme konstatovat, že se velmi blíží textové metodice popisu lokalit autorů zabývajících se českou kastellologickou architekturou již v polovině 19. století a na začátku století dvacátého. Tento níže nastíněný systém je pak zcela určitě funkční i v literatuře současných autorů.

Christian Norberg-Schulz ve své triádě popisující tři městské aglomerace používá společné formy rozdělení pohledů na ně. V popisech pocitových i odborně hodnotících, kde se věnuje Římu, Praze a Chartúmu, vychází ze společného modelu:

1. OBRAZ
2. PROSTOR
3. CHARAKTER
4. GENIUS LOCI

Na rozdíl od publikujících kastellologů předminulého století tento systém využívá transparentně a staví na něm strukturu celé práce. Například již zmíněný František Alexander Heber, jedna z nejvýznamnějších osobností české a evropské kastellologie, své opticky monolitické výzkumné texty dělí prakticky stejným způsobem. Nejprve v duchu doby (tady 19. století) popíše jím viděný

objekt komplexně. Tím plní jakýsi obraz místa. Poté se věnuje prostorové kompozici stavby v širokém tematickém rozložení od historických kontextů po charakterové vlastnosti objektu. Celé jím vytvořené písemné prameny jsou prakticky založeny na působnosti a hodnotě duchu místa, prostoru vyplněného hradním „novotvarem". Podobné shody bychom mohli odhalit i v textech řady dalších autorů. Některé inklinují spíše k odbornosti teoreticko-architektonické, jiné staví spíše na přirozené působnosti hradů a tvrzí jako na krajinném prvku stálé hodnoty. Christian Norberg-Schulz našel podle našeho názoru to nejlepší řešení, které oba přístupy sympaticky kombinuje a z obou přejímá to nejlepší.

Jeho odkaz a přístup k architektuře všeobecně je dokonalou inspirací pro to, jakým způsobem přemýšlet o stavitelském umu a kulturním dědictví a jak jej co nejpřitažlivěji didakticky interpretovat.

„Hrady a jejich zříceniny patří vedle zámků k našim nejatraktivnějším, a tudíž i nejnavštěvovanějším historickým památkám. Několik staletí už sice neplní své původní funkce, ale mají nepopiratelnou krajinotvornou úlohu , a především jsou odkazem generací našich předků, produkty a svědky historie. Oné historie, jíž bychom se neměli jen kochat, nýbrž usilovat o pochopení souvislostí a zákonitostí jejího vývoje."[147]

Miroslav Plaček

7.5 RESUMÉ PROBLEMATIKY PROSTORU Z POHLEDU ARCHITEKTURY

V dodatku kapitoly o fenomenologickém nazírání na prostor z pohledu architektury se pokusíme vystavět jasně a jednoduše strukturované resumé k této problematice.

Význam prostoru z pohledu filozofie je velmi složitý a mnohoznačný. Pojetí architektonického a urbanistického prostoru je jen jednou z forem využití prostorových možností. Zato však tou nejexponovanější a pro oko člověka nejviditelnější, možná i „nejprožívanější". Architektura a přetvořené prostředí je podle našeho názoru jedním z nejsofistikovanějších počinů lidí. Zásadní význam má pro lidské bytosti zejména proto, že architekturu spojujeme s pojmy bydlení, obývatelnost, domov apod.

[147] PLAČEK, Miroslav. *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha: Libri, 2001. s.7.

Tyto termíny je také možné návazně spojit s pojmy prožívání a rituály. Tím, že považujeme „domov“ za jakýsi středobod našeho akčního pohybu, skrze něj, tedy alespoň částečně, nazíráme na svět jako takový. Máme odkud odcházet a kam se vracet. Možnost zpětné, citové i fyzické vazby na určité místo je pro podstatnou část obyvatel planety zcela zásadní.

Je architektura pro lidi, nebo lidi pro architekturu? Jsme sice tvůrci tohoto vymezení prostoru, ale podstatným kvalitativním měřítkem je přeci člověk. Pokud například pozorujeme krajinu, ať je jakákoliv, vždy ji vidíme jako krajinu lidí, krajinu a prostředí pro lidi. Naše schopnost měnit, utvářet a ztvárňovat prostor je zakořeněna hluboko v nás, stejně jako schopnost adaptability.

Každý prostor na nás nějak působí a do jisté míry zpětně ovlivňuje náš životní běh.
Řadu otázek spojených s prostorem není možné zásadně a jasně vymezit. Duch místa, tedy genius loci, není prvkem, který se dá synteticky vytvořit. Je to výsledek dlouhodobé a „iracionální“ geneze prostoru. Cítíme jej, často ale nejsme schopni jej nijak postihnout a verbalizovat. Buď je přirozený, nebo není vůbec. Vnímání genia loci je samozřejmě věcí subjektivní. Síla dojmu a prožitku není měřitelná, není srovnavatelná s pocity jiných lidí.

Snahy architektury o určitou dokonalost při práci s prostorem nebyly příliš úspěšné. Pouhým dodržováním numerických kvót a doporučených poměrů se architektura „pro člověka“ vytvořit nedá. Pokud je nějaká stavba vnímána již od prvopočátku jako věc čistě estetická, výtvarná, jsou její limity z pohledu člověka pouze vizuální. Je-li ale architektura určena opravdu k obývaní, není její kvalita jednoduše zhodnotitelná. Duch místa totiž netvoří jen prvek stavby samotné, ale také přítomnost a sounáležitost člověka s určitým prostorem. Stejně jako domov je genius loci kombinací nepostihnutelných a neuchopitelných částí, které vytvářejí neopakovatelnost v pravém slova smyslu.

Aby si architektura uchovala svou „obývatelnost“, nesmí přestat vnímat člověka jako určující faktor. „Architektura bez domova“, jak napsal Christian Norberg-Schulz, není architekturou pro lidi.

Filozofie pojímala a pojímá architektonicko-urbanistický prostor různě. Pro nás nejpřitažlivěji jej interpretuje fenomenologie v čele s již zmíněným norským teoretikem architektury Christianem Norbergem-Schulzem. V jeho textech se rozhodně nevytrácí citovost a intuice. Odbornost přístupu po stránce teoretickoarchitektonické i lidské je přímo receptem na pochopení zákonitostí lidského prostoru v kontextu architektury a urbanizace.

Jistý poetický přístup k bydlení, stavebním památkám a architektuře jako takové je jedinou možnou cestou k navrácení lidí k přirozenosti. Nepřirozené a „pokroucené“ požadavky v ohledu

stavebních činností současnosti nejsou tou správnou cestou. Je sice pravdou, že do jisté míry je prokázání jednoznačných kvalit lidmi přetvořeného prostoru otázkou dlouhodobou, ale prvoplánový systém výstaveb v současnosti spíše napovídá, že se nikdy ona očekávaná „kvalita" neprokáže.

Urbanizace a architektura jako její součást jsou často přirovnávány k mapě lidské kultury. Urbanizace jako celkový vývojový plán společnosti a architektura jako důkaz nutnosti originality každého lidského tvora. Pod vahou tohoto námi interpretovaného názoru vlastně docházíme k přesvědčení, že obavy o osudy architektonických prostorů jsou zbytečné. Celkový vývoj společnosti v podobě urbanizace je založen na správných základech. Člověk si hodnoty prostoru tradičně váží a uvědomuje si ji. Důkaz originality v podobě architektury je v kontextu dějin jen otázkou krátkého časového úseku. Ač si to neuvědomujeme, přirozeně cítíme, co pro nás prostor (například domova) znamená, a na základě epizodické módní vlny si jej rozhodně nenecháme vzít.

II. EMPIRICKÁ ČÁST

8 EMPIRICKÝ VÝZKUM

Empirická část předkládané disertační práce je nedílnou součástí práce jako celku. Je však nutné poukázat na jistý aspekt podpory, kterou vytváří pro teoretickou část historicko- srovnávací studie v předchozích kapitolách. Výzkum je veden snahou o uzavření geneze obsahu práce, který má ve svém vyznění odrážet současný stav tématu, jemuž byla věnována. Sestavení formy výzkumu vychází ze zjištěných informací teoretické části disertační práce.

8.1 VÝZKUMNÝ PROBLÉM

V průběhu zpracovávání teoretické části práce, která svou náplní sledovala v otevřeném horizontu společenské vlivy formující kastellologii a následný vliv jejích obsahů na kulturně společenské prostředí na našem území, byla jednoznačně vysledována převaha postulace kastellologie ve výtvarném umění i výtvarné edukaci veskrze obsahy témat a námětů. Druhou rovinou, která nepřímo ovlivnila výzkumný problém, je zhodnocení několika význačných osobností z řad pedagogů, jejichž vliv byl pro vývoj kastellologie zásadní. Tyto osobnosti nebyly totiž motivovány jinými aspekty než svou osobní inklinací k dané problemtice. Je samozřejmé, že zmíněnou osobní inklinaci jistým způsobem ovlivňovaly módní trendy tehdejší společnosti, ale i tak jsme nuceni vycházet z názoru, že učitelé kastellologové propojovali ve své profesi zejména ty zájmy, které je samé mimořádně přitahovaly, a tím intencionálně ovlivňovaly formy i obsahy jejich výuky a mimoškolních aktivit. Výzkumný problém empirické části je tedy složen z pojmů jako osobnost učitele, téma a námět ve výtvarné lekci, inspirační zdroje nebo formy a metody výuky. Výzkumný problém byl definován takto: *Jakým způsobem využívají učitelé na 2. stupni základní školy témata a náměty související s kastellologií při výuce předmětu výtvarná výchova?*

8.2 POUŽITÁ VÝZKUMNÁ METODA

Pro realizaci samotného výzkumu byla vybrána a použita explorativní metoda dotazníku, a to pro své nesporné výhody. Mezi kladné vlastnosti dané metody lze uvést její schopnost oslovit velké množství respondentů a získat tak v návaznosti na řečené i větší množství odpovědí na písemné otázky. Sesbírané dotazníky lze také velmi dobře kvantifikovat. Mezi zápory metody patří rozhodně jisté užití subjektivity ze strany respondentů, která může ovlivnit výsledný náhled na zjišťovaný výzkumný problém.[148]

Subjektivita výpovědí respondentů se může projevit tak, že vlastní výpovědi respondentů nemusí osahovat jejich skutečné názory a postoje. Respondenti mohou odpovídat podle toho, co si myslí, že je správně.[149]

Před realizací samotného výzkumu byl proveden ověřovací pilotní předvýzkum, který prověřil validitu a srozumitelnost dotazníku pro respondenty. Dotazník předložený respondentům byl anonymní a obsahoval 15 otázek. V dotazníku byly použity otázky uzavřené a polozavřené. Tyto otázky sice omezují volnost výpovědí respondentů, jejich předností je ale možnost statistického zpracování.[150]

Kromě těchto otázek bylo záhlaví dotazníku vybaveno ještě částí určenou ke kategorizaci respondenta, tedy částí, která zjišťovala pohlaví, věk, délku pedagogické praxe, lokalitu pedagogického působení a nejvyšší dokončené vzdělání.[151]

8.3 VÝZKUMNÉ HYPOTÉZY

Níže uvedené hypotézy zkoumají některé vlivy na způsob využívání námětů a témat ve výtvarné výchově na 2. stupni ZŠ.

[148] [srov.]VÁŇOVÁ, Hana, SKOPAL, Jiří. *Metodologie a logika výzkumu v hudební pedagogice*. Praha: Karolinum, 2002. s. 52.
[149] [srov.]PELIKÁN, Jiří. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum, 1998. s. 104.
[150] [srov.]PELIKÁN, Jiří. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum, 1998. s. 108.
[151] Dotazník je ,v podobě předkládané respondentům, umístěn v příloze I. na s. 143.

Hypotézy výzkumu byly vymezeny následovně:

H1: Vzdělání učitele má vliv na znalost kastellologie.

H2: Vzdělání učitele má vliv na zařazení kastellologie do vyučovacích předmětů.

H3: Vzdělání učitele má vliv na vnímání a zařazení kastellologické architektury.

H4: Preference volnočasových činností má vliv na preferenci inspiračních zdrojů.

H5: Délka pedagogické praxe má vliv na používané metody a formy výuky.

8.4 VÝBĚR A CHARAKTERISTIKA VÝZKUMNÉHO VZORKU

Pro výzkum byl zvolen tzv. záměrný výběr. Původní ideou, se kterou byl výzkum zahájen, bylo užití tzv. náhodného výběru, ten se ale v průběhu sběru dat ukázal jako nerealizovatelný. Návratnost dotazníku rozesílaného z emailové schránky (vytv.vychova-vyzkum@seznam.cz) vytvořené čistě pro účel sběru dat byl minimální a nedovolil by získání reprezentativního vzorku k zhodnocení. Z tohoto důvodu byl výběr respondentů přehodnocen a byl použit tzv. dostupný výběr.[152]

Osloveni byli učitelé, kteří vyučují výtvarnou výchovu na 2. stupni základní školy, a to i v případě, že nejsou na daný předmět aprobovaní. Tento fakt respektuje názor, že každý učitel, bez ohledu na svou studijní přípravu, formuje podobu oboru, v jehož rámci předmět vyučuje. Respondenti oslovení k účasti na výzkumu působí ve Středočeském kraji, Jihočeském kraji a v Praze, a to v různých lokalitách, které mohou ovlivnit celkové zaměření a atmosféru školy (viz tab. č. 1).

Tab. č. 1 Kategorizace lokalit působení respondentů

Lokalita	**Místo působení respondentů v absolutních četnostech**	**Místo působení respondentů v relativních četnostech**
venkov	12	23,6 %
město	28	54,9 %
město – sídlištní škola	11	21,5 %

[152] GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2000. s. 64.

Věkové rozložení vzorku respondentů (viz tab. č. 2) mohlo být do jisté míry ovlivněno nutným užitím záměrného výběru a v návaznosti na to zcela logicky i délku jejich pedagogické praxe (viz tab. č. 3).

Tab. č. 2 Kategorizace věkových skupin respondentů

Věkové kategorie respondentů	**Věkové rozložení respondentů v absolutních četnostech**
21-30	26
31-40	14
41-50	7
51 a více	4

Tab. č. 3 Kategorizace délky praxe respondentů

Kategorie délky praxe respondentů	**Odpovědi respondentů v absolutních četnostech**
do 10	39
do 20	7
do 30	3
do 40	2

Celkový vzorek získaný v průběhu zadávání výzkumu tvořilo 62 učitelů výtvarné výchovy na 2. stupni základní školy. Z toho 11 dotazníků bylo nutné v rámci vyhodnocování získaných dat vyřadit pro jejich chybné či neúplné vyplnění. Celkový počet pedagogů, jejichž odpovědi jsou zahrnuty do vyhodnocení a interpretace výzkumu, je 51. Vzhledem k velice úzké profilaci cílové skupiny respondentů a ambicím této části disertační práce můžeme považovat finální počty dat k zhodnocení i tak za velmi zajímavé. Výsledky výzkumu jsou z důvodu provedení záměrného výběru platné pouze pro tento vzorek.

8.4.1 VYHODNOCENÍ A INTERPRETACE VÝZKUMU

V následující kapitole a jejích součástech bude věnován prostor vyhodnocení a interpretaci samotného výzkumu. Podkapitoly jsou členěny na jednotlivé otázky v jejich širším vyznění a chronologie je vedena v podstatě vzato posloupností dotazníkové formy výzkumu. Některé

respondentům pokládané otázky jsou navzájem propojeny s otázkami jinými, nebo se navzájem potvrzují či vyvracejí. Z tohoto důvodu bude v některých částech kapitoly transparentně poukázáno na jejich obsahový vztah či příslušnost k jednotlivým hypotézám základního výzkumného záměru.

8.4.1.1 ZNALOST KASTELLOLOGIE U UČITELŮ VÝTVARNÉ VÝCHOVY PŮSOBÍCÍCH NA 2. STUPNI ZŠ

V této podkapitole bude vyhodnocena hypotéza 1: *Vzdělání učitele má vliv na znalost kastellologie*. Zároveň budou vyhodnoceny otázky č. 1, 2, 5, které budou ilustrovat téma týkající se znalosti kastellologie.

Základním poznatkem, se kterým musel výzkum v prvotních záměrech zjištění pracovat, je faktická znalost pojmu kastellologie jako takového. Již v úvodu teoretické části bylo konstatováno, že ačkoliv hraje naše země ve formování této mezní historické disciplíny nezanedbatelnou historickou úlohu, pojem a jeho obsahy zůstávají veřejnosti velice často neznámé. Jinak tomu není ani u veřejnosti humanitně orientované či té, kterou můžeme považovat za veřejnost oborově spřízněnou, tedy z hlediska vnitřního rozsahu kastellologie za odbornou. Otázka, která byla v rámci dotazníku umístěna pod č. 1, zněla: *Setkal/a jste se s pojmem kastellologie v rámci své studijní přípravy na povolání učitele VV?*

Z důvodu záměrného zúžení profilu dotazovaných byla tato otázka určena pouze pedagogům aprobovaným, tedy těm, kteří prošli studijní přípravou na povolání učitele výtvarné výchovy. Výsledné hodnoty vypovídají nejen o připravenosti a znalosti učitelů výtvarné výchovy, ale do jisté míry také o konstituování kastellologie jako mezioborové součásti do studijních disciplín v rámci kateder na pedagogických fakultách.

Z celkového počtu 31 aprobovaných učitelů se s pojmem kastellologie v rámci studijní přípravy na povolání učitele setkalo 11 pedagogů, tedy více jak jedna třetina dotázaných. (viz tab. č. 4)

Tab. č. 4 Znalost pojmu kastellologie v rámci studijní přípravy

Znalost pojmu kastellologie v rámci studijní přípravy	**Odpovědi respondentů v absolutních četnostech**	**Odpovědi respondentů v relativních četnostech**
ano	11	35,5 %
ne	20	64,5 %

Tito pedagogové odpovídali zároveň na doplňující otázku č. 2, která měla zjistit, *v rámci jakého předmětu se uvedení pedagogové s pojmem setkali*. Respondenti mohli v dané otázce označit více odpovědí, proto uvedené hodnoty v absolutních četnostech nemohou odpovídat počtu učitelů, kteří kastellologii jako termín znali ze svého studia. (viz tab. č. 5)

Tab. č. 5 Zdroj povědomí o pojmu kastellologie v rámci studijní přípravy

Předmět	**Počet odpovědí v absolutních četnostech**
dějiny umění	11
oborová metodika	2
společenské vědy	4
jiné*	3

(* stavebně historický průzkum, české dějiny, architektonika, teorie architektury)

Všichni respondenti se s pojmem setkali v rámci dějin umění, což je, vzhledem k historickým nejasnostem příslušnosti kastellologie k výtvarnému umění, zjištění více jak potěšující. Dále se s pojmem setkali 4 učitelé ve společenských vědách a 2 učitelé v rámci oborové metodiky. U druhého jmenovaného předmětu je zajímavé, že kastellologie nenašla větší podporu u momentálně velice populární a frekventované architektury, její interpretace a celkového četného užívání a řešení ve výtvarné edukaci.

Poslední možnou nabídkou, která všeobecně poskytovala respondentům nejvíce možností, byla položka „jiný předmět". V odpovědích se objevovaly krom běžně akreditovaných předmětů, jakými jsou například české dějiny nebo předměty, které nejsou běžnou součástí každého profilu kateder výtvarné výchovy. Takovými obory se některé katedry vymezují a uplatňují jistou specializaci, proto se v této položce objevuje například předmět stavebně historický průzkum, architektonika či teorie architektury. Takové odpovědi byly k nalezení zejména v dotaznících absolventů Katedry výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, kde jsou tyto předměty akreditovány a vyučovány dlouhá desetiletí. V tomto ohledu zde můžeme opět nalézat silné propojení s teoretickou částí práce, kde je zmíněn pojem „jihočeské tradice" v kontextu architektury a zvláště té, jež spadá pod pojem kastellologie.

Poslední otázka, která zjišťovala určitou připravenost učitelů v tematickém okruhu architektury nebo jejího specifického odvětví, byla umístěna v dotazníku pod č. 5 a zněla: *Byla v rámci vašeho studia akcentována nutnost vedení výchovy k ochraně kulturního dědictví a výchovy k památkám?*

Tato otázka byla v rámci dotazníku určena pro všechny respondenty, tzn. pro učitele aprobované i neaprobované. Důvodem toho, proč nebyla i tato otázka určena jen pro pedagogy aprobované, je možnost komparativního vyhodnocení vlivu studia výtvarné výchovy na pozdější působení právě v oblasti jisté osvěty ve všeobecném horizontu výchovných cílů v obsazích naplněných architektonickým dědictvím, ochranou památek apod., kastellologickou architekturu jako jejich součást nevyjímaje.

Vzhledem k počtu respondentů vzdělaných přímo v oboru výtvarná výchova, kterých bylo z celkového počtu 51 vyhodnocených dotazníků 31 (zbylých 20 bylo neaprobovaných), jsou v poměrném náhledu čísla téměř alarmující. V podstatě můžeme konstatovat, že rozdíly v obou kategoriích nejsou téměř žádné. (viz tab. č. 6)

Tab. č. 6 Akcentování ochrany kulturního dědictví v rámci studijní přípravy

Akcentování ochrany → / **Učitelé ↓**	**dostatečně**	**okrajově**	**nebyla**
Aprobovaní učitelé	9	14	8
Neaprobovaní učitelé	6	11	3

Studium, které má vést „k úctě a ochraně krásy a lidských výtvorů“, se tak v otázce akcentu těchto položek neliší od studií jiných oborů. Jistou omluvou může v daném konstatování být fakt, že 16 z 20 oslovených neaprobovaných pedagogů má dosažené jiné vysokoškolské vzdělání, a to v oborech majoritně souvisejících s humanitou v širším kontextu významu tohoto termínu. Mezi uvedené absolvované obory neaprobovaných učitelů s vysokoškolským vzděláním patří například dějiny umění a estetika na Filosofické fakultě Karlovy univerzity, konceptuální ateliér na Vysoké škole umělecko-průmyslové v Praze nebo arteterapie a pedagogika volného času na Fakultě pedagogické a teologické v Českých Budějovicích. Můžeme konstatovat, že studium připravující posluchače na povolání učitele výtvarné výchovy nemá vliv na znalost pojmu kastellologie. Hypotéza 1: *Vzdělání učitele má vliv na znalost kastellologie* nebyla potvrzena.

8.4.1.2 VNÍMANÍ KASTELLOLOGIE A JEJÍ ZAŘAZENÍ V RÁMCI VÝUKY

V této podkapitole budou vyhodnoceny otázky č. 3, 4, hypotéza 2: *Vzdělání učitele má vliv na zařazení kastellologie do vyučovacích předmětů* a hypotéza 3: *Vzdělání učitele má vliv na vnímání a zařazení kastellologické architektury.*

Kastellologii lze vzhledem k její uváděné povaze mezní historické disciplíny zcela striktně zařadit tematicky právě do pomyslných kolonek historie či dějiny. Z předchozích teoretických statí víme, že kastellologie svou prostupností a mezioborovostí může rezistentně odolat tvrzení, že je pouze součástí zmíněných vědních kategorií. Několikrát uvedená i doložená nejednoznačnost příslušnosti kastellologie v jednotlivých etapách jejího vývoje či názorových vln a pojetí jejích obsahů z různých pohledů dala vzniknout existenci následujících otázek v našem výzkumném projektu. Inspiračních zdrojů, v nichž je možné z pohledu výtvarného pedagoga hledat možné momenty kastellologie, bylo uvedeno jistě dost. Kde je nacházejí či subjektivně cítí učitelé výtvarné výchovy z praxe, poodhalí několik otázek položených respondentům v dotazníku.

Otázka zařazená v chronologii dotazníku pod č. 3 zněla: *Poznatky mezní historické disciplíny zabývající se studiem feudálních sídel středověku – kastellologie byste zařadili do vyučovacího předmětu na ZŠ…* Respondenti si mohli vybrat z předmětů: občanská výchova, dějepis, výtvarná výchova, český jazyk a jiný předmět.

Z výsledků je jednoznačně patrné, že z celkového počtu 51 vyhodnocených odpovědí považuje 49 z nich kastellologii jako problematiku, která je součástí dějepisu. Zároveň se ale 36 respondentů domnívá, že kastellologie je oborem zařaditelným také do výtvarné výchovy. Občanská výchova byla vybrána učiteli sedmkrát a na zařazení kastellologie do českého jazyka reflektovali pouze 2 respondenti. Výsledky jako takové u této otázky v podstatě potvrdily předchozí historickou genezi námi řešené disciplíny. Kastellologie byla dlouhou dobu považována za součást historických věd a poté, zejména v českém pojetí, za součást výtvarného umění. Ostatní obory ji reflektují ve všeobecném pohledu okrajově, stejně tak jako ji okrajově vnímají pedagogové výtvarné výchovy, kteří se zúčastnili tohoto výzkumu. K jiným volbám pak, i když v minimální míře, patří také zeměpis, který v doplňujících dodatcích zmínili dva pedagogové. Aprobovaní učitelé by zařadili kastellologii v těchto absolutních hodnotách: do dějepisu by ji zařadilo 31 respondentů, do výtvarné výchovy 22 respondentů, do občanské výchovy 5 respondentů a do českého jazyka pouze 1 respondent. Možnost „jiný“ aprobovaní učitelé nereflektovali. Odpovědi neaprobovaných pedagogů byly vyhodnoceny takto: do dějepisu by ji zařadilo 18 respondentů, do výtvarné výchovy

14 respondentů, do občanské výchovy respondenti 2 a do českého jazyka shodně s aprobovanými respondenty jen 1 dotazovaný. V možnosti „jiný“ byly nalezeny dvě odpovědi, které zmiňovaly zeměpis a pracovní činnosti. Rozložení zařazení kastellologie do jednotlivých předmětů podle aprobovanosti pedagogů je uvedeno níže. (viz tab. č. 7)

Tab. č. 7 Příslušnost kastellologie v předmětech na ZŠ podle respondentů

Aprobovanost → **Předmět ↓**	**Aprobovaní učitelé**	**Neaprobovaní učitelé**	**Celkový počet odpovědí v absolutních četnostech**
občanská výchova	5	2	7
dějepis	31	18	49
výtvarná výchova	22	14	36
český jazyk	1	1	2
jiný*	0	2	2

(*zeměpis, pracovní činnosti)

Při podrobnější analýze výsledků dle odpovědí aprobovaných a neaprobovaných učitelů bylo zjištěno, že rozdíly v odpovědích aprobovaných a neaprobovaných učitelů jsou minimální. Kastellologii by do výtvarné výchovy zařadilo 22 z 31 aprobovaných učitelů, což činí 71 %, a 14 z 20 neaprobovaných, což činí 70 %. Naprosto minimální rozdíly zjištěných hodnot lze vysledovat i v dějepise.

Hypotéza 2: *Vzdělání učitele má vliv na zařazení kastellologie do vyučovacích předmětů* se nepotvrdila.

K sumarizování základního poznatku je tedy třeba dodat, že kastellologii by zařadilo do výuky výtvarné výchovy 70,6 % z celkového počtu dotázaných. Jen 29,4 % učitelů nevnímá kastellologii jako součást výtvarné výchovy. (viz tab. č. 8)

Tab. č. 8 Kastellologie ve výtvarné výchově

Kastellologie ve VV	**Odpovědi respondentů v absolutních četnostech**	**Odpovědi respondentů v relativních četnostech**
ano	36	70,6 %
ne	15	29,4 %

Všeobecnější zařazování kastellologie do dvou základních oborových diferenciací odpovídá otázka č. 4: *Vnímáte kastellologickou architekturu spíše jako součást historických věd, nebo výtvarného umění?*

Na tuto otázku odpovědělo 23 respondentů, že ji vnímají jako součást výtvarného umění. 28 respondentů ji vnímá jako součást historických věd. V odpovědích prakticky nenalézáme rozdíly mezi aprobovanými a neaprobovanými učiteli.[153] (viz tab. č. 9)

Tab. č. 9 Zařazení kastellologie podle respondentů

Zařazení kastellologie	**Aprobovaní učitelé**	**Neaprobovaní učitelé**	**Celkový počet odpovědí v absolutních četnostech**
výtvarné umění	14	9	23
historické vědy	17	11	28

Na základě statistického vyhodnocení nebyla potvrzena ani hypotéza 3: *Vzdělání učitele má vliv na vnímání a zařazení kastellologické architektury*.

8.4.1.3 OSOBNOST PEDAGOGA, JEHO VOLNOČASOVÉ AKTIVITY A JEJICH MOŽNÝ VLIV NA REALIZACI VÝUKY

Následující podkapitola bude věnována vyhodnocení hypotézy 4: *Preference volnočasových aktivit má vliv na preferenci inspiračních zdrojů* a otázkám č. 6, 7, 8, 9, které budou ilustrovat téma možného vlivu na realizaci výuky. V této podkapitole měla být dle původního záměru vyhodnocena i hypotéza 5: *Délka pedagogické praxe má vliv na používané metody a formy výuky*. Důvodem jejího vynechání byl již zmíněný odklon od původního záměru sběru dat. Nutné přehodnocení výběru respondentů (a tím pádem i získávání dat) znemožnilo validní vyhodnocení této hypotézy, která tedy nakonec vyhodnocena vůbec nebyla.

Následující interpretace bude ve stručnosti věnována velmi složité a v rámci výzkumu ne příliš jednoduše popsatelné kategorii otázek, která ve svém základu měla zhodnotit vliv volnočasových aktivit pedagoga a jejich možné vyústění v preference volby témat a námětů v hodinách výtvarné výchovy. Otázka č. 6 zněla: *Ve volném čase preferujete nejvíce činnosti z oblasti:* přírodovědné,

[153] K ověření souvislostí mezi tím, jak odpovídají aprobovaní a neaprobovaní učitelé, byl použit statistický test Chí-kvadrát. Byla formulována nulová alternativní hypotéza H_0: Zařazení kastellologické architektury nezávisí na vzdělání učitele a H_A: Zařazení kastellologické architektury závisí na vzdělání učitele. Hodnota testového kriteria Chí-kvadrát vyšla téměř nulová, proto se nulová hypotéza nedá vyvrátit. Z toho vyplývá, že mezi tím, jak odpověděli aprobovaní a neaprobovaní učitelé, nejsou rozdíly.

společenskovědné, pracovně technické, kulturně estetické, sportovní, turistické a jiné, otázka č. 7: *Jaké preferujete inspirační zdroje pro svou výuku?* Varianty odpovědí byly: příroda, historie, věda a technika, umění, reálie z nejbližšího okolí a jiné.

Kombinace dvou výše popsaných otázek umístěných v dotazníku v podstatě potvrzuje domněnku, že osobní zájmy pedagoga logicky ovlivňují témata jím vybraná pro výuku předmětu. Většinu kombinací nelze ve výsledcích, které rozmělnil menší počet respondentů, transparentně postihnout. Respondenti měli možnost volby pouze jedné z variant odpovědí. Velké množství dotazníků muselo být bohužel pro chybné vyplnění této otázky vyřazeno z procesu vyhodnocování.

U dvou otázek a jejich propojení je přímý vztah vlivu volnočasových aktivit na obsahy výuky patrný. Jedná se o vztah preference kulturně estetických volnočasových aktivit a umění jako inspiračního zdroje. Tyto volby ve vzájemném souladu zvolilo 14 respondentů. Pouze 3 respondenti preferující kulturně estetické aktivity v rámci svého osobního volna vybrali jiné inspirační zdroje pro výuku, a to po jedné volbě z aktivit společenskovědných, sportovních a turistických. Druhou kombinací potvrzující vztah osobní inklinace k volnočasovým aktivitám a volbou inspiračních zdrojů je preference turistiky na straně jedné a přírody jako zdroje pro výuku na straně druhé. Obě tyto varianty byly ve vzájemné kombinaci zvoleny 6 respondenty. Ostatní hodnoty jsou uvedeny pod textem. (viz tab. č. 10)

Tab. č. 10 Preference volnočasových aktivit a inspiračních zdrojů ve výuce

Otázka č. 7→ **Otázka č. 6↓**	**příroda**	**historie**	**věda a technika**	**umění**	**reálie z nejbližšího okolí**	**jiné****	**celkem**
přírodovědné	4	0	0	0	0	0	4
společenskovědné	2	1	0	1	0	1	5
pracovně technické	0	0	1	0	0	0	1
kulturně estetické	4	2	1	14	2	1	24
sportovní	0	0	0	1	2	0	3
turistické	6	3	0	1	1	2	13
jiné*	0	0	0	0	0	1	1
celkem	16	6	2	17	5	5	51

(* hudba; ** kombinace nabízených, zájmy žáků, obsahy související s ročním obdobím a aktuálností témat)

Vyhodnocení otázek č. 6, 7 by bylo velmi zajímavé v případě většího počtu respondentů. Chybným úsudkem při přípravě dotazníku bylo také již zmíněné determinování respondentů jen jednou variantou odpovědi.

Hypotéza 4: *Preference volnočasových aktivit má vliv na preferenci inspiračních zdrojů* byla na základě zjištěných informací potvrzena ve výše zmíněných oblastech.

Další otázkou zjišťující průběh výuky byla otázka označená č. 8, která zněla: *Jaké z těchto metod a forem výuky využíváte?* Ještě dříve, než přistoupíme k její interpretaci, je nutné nastínit užité termíny, které na první pohled neodpovídají standardnímu pojmosloví. Základní užité pojmy byly vygenerovány na základě pilotního výzkumu, který odhalil srozumitelnost a vnímání užitých termínů, a proto byly zjištěné informace respektovány a zapracovány do dotazníku. Otázka zjišťovala, zda pedagogové se svými žáky vůbec opouštějí běžné prostředí učebny či školního pozemku a zda v rámci školních akcí pracují v rámci výtvarné výchovy i mimo školní prostředí. Teoretické části disertační práce nám nastínily, že kastellologická témata mohou být a také jsou zpracovávána ve všech formách a metodách výuky, proto vycházíme z předpokladu, že práce v plenéru, setkání s památkou samotnou či jiné „nestandardní" průběhy výuky dovolují užití témat spojených s problematikou feudálních sídel užívat častěji a z metodického hlediska i s větším výchovně vzdělávacím výsledkem.

Praktické činnosti zvolilo 46 respondentů, metodu výkladu učitelů 39, exkurzi a návštěvu muzea či galerie 33, plenér 28, animaci 20, výlet 19 a školu v přírodě 8 respondentů. V nemalé míře byly voleny i exkurze a návštěvy muzeí či galerií, což poskytuje do budoucna poměrně velký prostor k užití témat souvisejících s naší problematikou. Překvapivě nebyla příliš často volena animace, a to i přes to, že je v posledních dvaceti letech vývoje výtvarné výchovy velmi transparentně propagována, zkoumána a v neposlední řadě také doporučována autoritami oboru s velkým vlivem na odbornou veřejnost. (viz tab. č. 11, graf č. 1)

Tab. č. 11 Využívání metod a forem výuky

Metody a formy výuky	Odpovědi v absolutních četnostech
výklad	39
exkurze	33
výlet	19
plenér	28
muzea, galerie	33
škola v přírodě	8
animace	20
praktická činnost žáků	46

Graf č. 1 Využívání metod a forem výuky

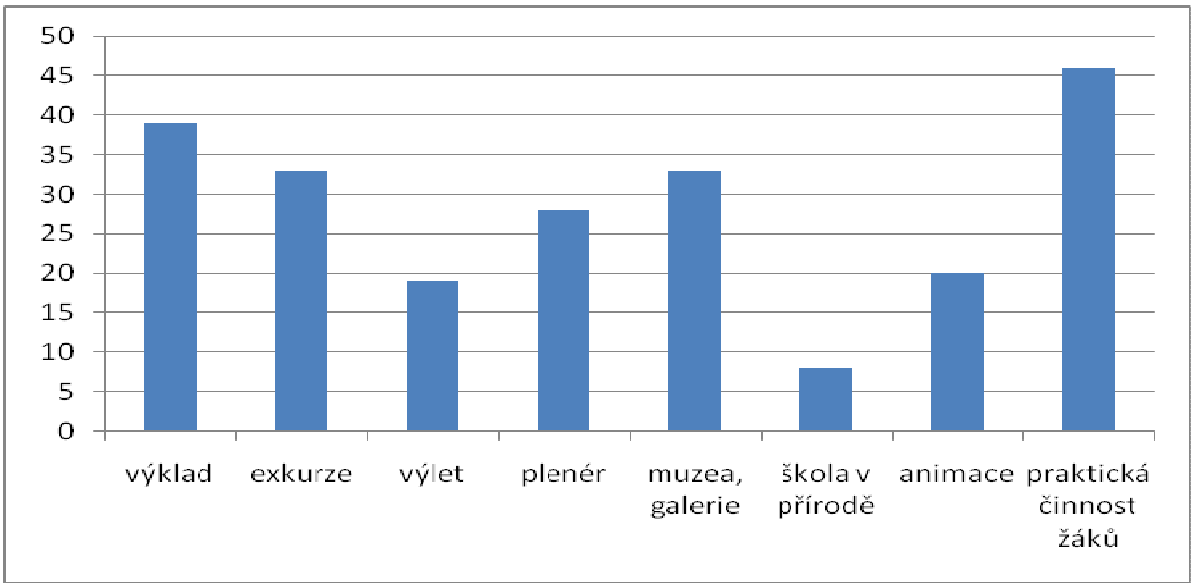

Významnými aspekty, které mohou evokovat některé obsahy hodin výtvarné výchovy, jsou mnohokráte popsané mezipředmětové vztahy. V rámci jejich respektování hraje kastellologie jistě velkou roli. Otázka č. 9: *Navazujete tematicky na obsah souběžně vyučovaných předmětů vašich kolegů, kteří vyučují:* dějepis, občanskou výchovu, český jazyk a literaturu či jiný předmět? Tato otázka poukázala na majoritní podíl návaznosti na hodiny dějepisu, který z popsaného vzorku zvolilo 30 učitelů. Na český jazyk a literaturu navazuje ve svých lekcích 24 učitelů a na občanskou výchovu 18 vyučujících. O položku jiné předměty se ve vzácné shodě podělily předměty přírodopis, zeměpis, informatika, matematika a dramatická výchova. (viz tab. č. 12, graf č. 2)

Tab. č. 12 Mezioborová prostupnost předmětů ve výuce

Předmět	Odpovědi v absolutních četnostech
dějepis	30
občanská výchova	18
český jazyk a literatura	24
jiný*	26

(* přírodopis, zeměpis, dramatická výchova, matematika, informatika)

Graf č. 2 Mezioborová prostupnost předmětů ve výuce

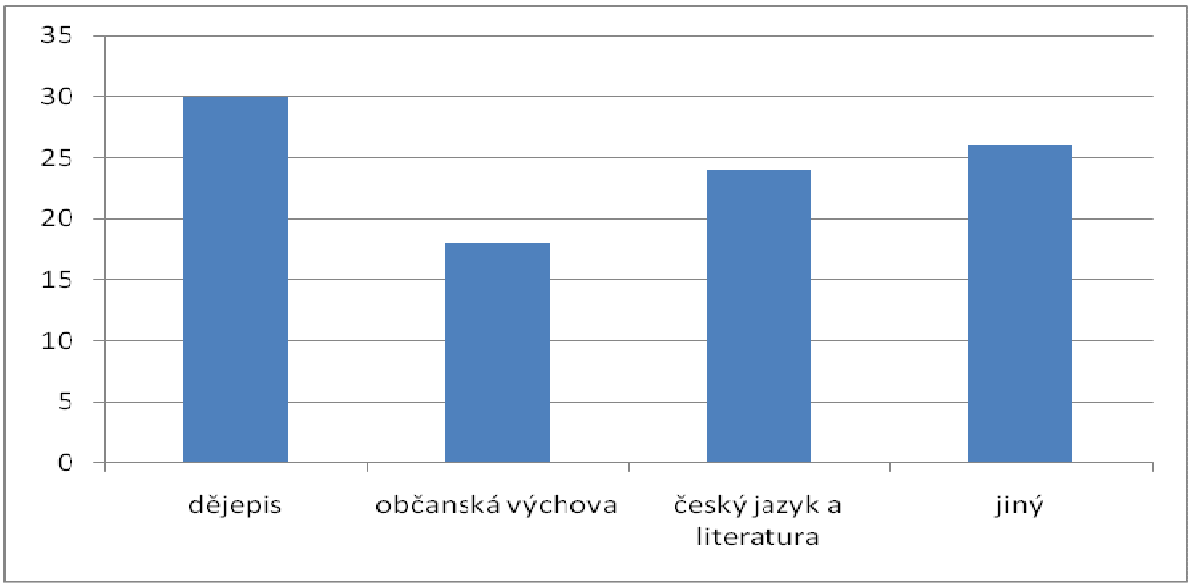

Silná převaha dějepisu jako kooperujícího předmětu prokazuje možné důvody, proč jsou kastellologická témata tolik obsazovaná ve výtvarné výchově. K této problematice se budeme interpretačně věnovat až v následující podkapitole.

8.4.1.4 KASTELLOLOGIE A JEJÍ OBSAHY V TÉMATECH A NÁMĚTECH HODIN VV

V této podkapitole budeme popisně interpretovat otázky č. 10, 11, 12, 13, 15, které budou ilustrovat téma kastellologie v obsazích výuky výtvarné výchovy.

V otázce č. 10, která zněla: *Pracujete s problematikou architektonických památek v hodinách VV?* Většina, tedy 38 z dotazovaných respondentů, odpověděla kladně. To znamená, že pouhých 13 dotazovaných pedagogů s problematikou architektonických památek nepracuje. Takto všeobecně

položený dotaz musel být zkonkretizován s ambicí k užšímu specifikování, které pracovalo s domněnkou, že ne každá forma architektonického dědictví má souvislost s kastellologií jako takovou. K tomuto tvrzení však musíme dodat, že vzhledem k rozmanitosti dědictví našich předků i k nejrůznějším typologiím sídel feudality jsou všechny nabízené možnosti spojitelné s obsahy v rámci kastellologie.[154]

Pro respondenty, kteří pracují v hodinách výtvarné výchovy s problematikou architektonických památek, byla určena otázka č. 11: *Kterou formu architektonického dědictví tematicky preferujete v hodinách výtvarné výchovy?*

Nejvíce učitelů, tedy 39,5 % dotázaných, preferuje inspirační zdroje v městských památkových zónách. Následně 31,5 % preferuje církevní stavby a feudální sídla konkrétně jsou zdrojem inspirace pro 18,5 % dotázaných. Nejmenší působnost má v rámci inspiračních zdrojů z řad forem nabízeného architektinického dědictví venkovská lidová architektura, kterou využívá jen 10,5 % učitelů výtvarné výchovy. (viz tab. č. 13, graf č. 3)

Tab. č. 13 Preference formy architektonického dědictví v tématech výtvarné výchovy

Forma architektonického dědictví	**Odpovědi v absolutních četnostech**	**Odpovědi v relativních četnostech**
církevní stavby	12	31,5 %
feudální sídla	7	18,5 %
městské památkové zóny	15	39,5 %
venkovská lidová architektura	4	10,5 %

[154] V každém z nabízených forem architektonického dědictví je možné nalézt jisté konotace s kastellologií a jejími obsahy. Pro upřesnění nabízíme možné příklady: Církevní stavby - podle jedné z mnoha typologií tvoří jednu skupinu hradní architektury hrady církevních hodnostářů, velmi často také hrady obsahovaly kaple či dokonce samostatné kostely, některé hrady byly v průběhu staletí přestavěny na kláštery (Choustníkovo Hradiště) a v ojedinělých případech i na kostely (Žulová) apod. Městské památkové zóny - velké množství hradů se nachází v historické parcelaci měst, jednu z typologických skupin hradů tvoří i hrady městské (Kadaň) apod. Venkovská lidová architektura - zde je možné poukázat zejména na protiklad feudální architektonická produkce a architektury lidových vrstev, existuje též řada hradů, jejichž plochu pohltila pozdější vesnická parazitní zástavba (Jenštejn, Myšenec) apod. Pro příklad u poslední jmenované skupiny můžeme uvést konkrétní inspirační příklady: Žumberk (opevněná vesnice s tvrzí, kde je umístěno muzeum lidového nábytku), Přerov nad Labem (tvrz přestavěná na zámek je součástí skanzenu lidové architektury) apod.

Graf č. 3 Preference formy architektonického dědictví v tématech výtvarné výchovy

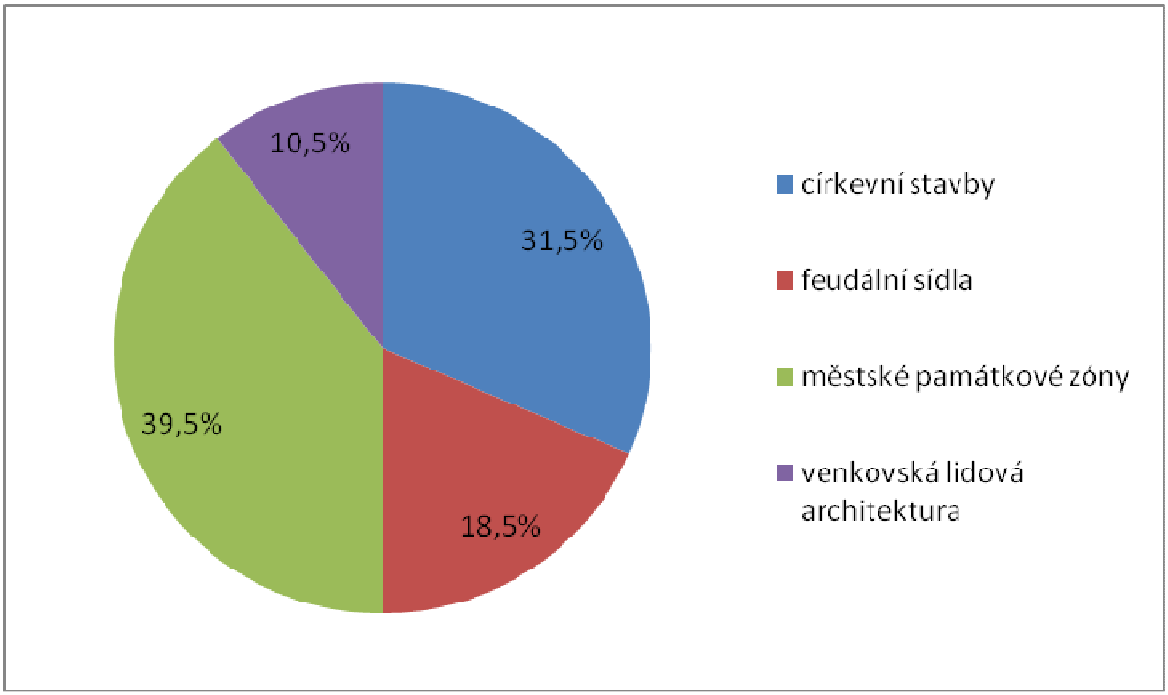

Vzhledem k nastíněným subjektivním nejasnostem zařazení kastellologických obsahů do určité formy architektonického dědictví byla položena i otázka č. 12 znějící takto: *Používáte hrad jako tematickou náplň vyučovacích hodin?* Konkrétně položený dotaz přinesl adekvátně konkrétní kvantifikace, které bez nutného interpretování ukazují na užívanost hradů jako nejtrasparentnější součásti kastellologie v hodinách výtvarné výchovy. Relativní četnosti ukazují, že 71,1 % učitelů používá v rámci svých hodin hrad jako téma lekce. (viz tab. č. 14)

Tab. č. 14 Použití hradu jako tématu ve vyučovací hodině výtvarné výchovy

Hrad jako téma hodin ve VV	**Odpovědi v absolutních četnostech**	**Odpovědi v relativních četnostech**
ano	27	71,1 %
ne	11	28,9 %

Otázka č. 13, která doplňuje předchozí otázku, byla formulována takto: *Z kterých zdrojů vycházíte při přípravě na vyučování, obsahující téma hradu?* Mezi nabízenými variantami byly uvedeny možné zdroje, ze kterých mohou učitelé při přípravě na vyučovací hodinu, jejímž tématem je „hrad“, vycházet: publikace o výtvarném umění, metodické materiály, praktické zkušenosti s návštěvou památky, internet a položka „jiné“, dávající respondentům volnost výběru.

Nejvíce respondentů čerpá zdroje informací k přípravě na takovou lekci výtvarné výchovy z publikací o výtvarném umění. Tuto variantu odpovědi vybralo 25 respondentů. Praktickou zkušenost s návštěvou památky vybralo 19 respondentů a z internetových zdrojů čerpá informace k přípravě 17 učitelů, kteří se zúčastnili výzkumu. Položka „jiné" byla vyplněna 2 respondenty a její specifikaci reprezentují informace od přátel a z hlediska interpretace nejasný termín historické publikace. Nejmenší podíl na zdrojích používaných k přípravě na hodinu, která je věnována feudálnímu sídlu středověku, zaujímají metodické materiály. Tato možná varianta odpovědi byla vybrána pouze jedním učitelem, který by na takovou hodinu využil v teoretické části podrobněji zmíněné Tabule historických slohů od Jaroslava Herouta. Musí být však brána v potaz i možnost, že v malém obsazení konkrétních metodických materiálů může hrát svou roli nechuť respondentů dodatkové textové pole v dotazníku vyplňovat. (viz tab. č. 15)

Tab. č. 15 Zdroje informací pro přípravu hodiny obsahující téma hradu

Zdroje přípravy	**Odpovědi v absolutních četnostech**
publikace o výtvarném umění	25
metodické materiály	1
praktické zkušenosti s návštěvou památky	19
internet	17
jiné*	2

(* historické publikace, informace od přátel)

Další položená otázka respektovala nadřazenost tématu vůči jeho dílčí části, tedy námětu. Zohledňovala tedy fakt, že kastellologické téma nemusí být vždy hlavním obsahem vyučovací lekce a může se v hodinách objevit i v rámci jiných tematických celků. Otázka č. 14 byla formulována takto: *V jakých tématech se objevuje námět hradu ve vašich hodinách?* Tato otázka zjišťovala, ve kterých tématech hodin se hrad ve formě námětu může objevovat. V této otázce mohli respondenti zvolit více variant odpovědí.

V nabídce, která byla vytvořena na základě předvýzkumu, byly uvedeny tyto obsahy hodin výtvarné výchovy: krajinářská tvorba, ilustrace k příběhům a pohádkám, volná tvorba a položka „jiné".

Námět hradu se podle našeho výzkumného vzorku v hodinách výtvarné výchovy objevuje v ilustraci k příběhům a pohádkám. Tuto variantu odpovědi si vybralo 25 dotázaných respondentů. Krajinářská tvorba byla volena 16 respondenty, volná tvorba 14 respondenty a položka jiné 5 respondenty. V poslední jmenované položce učitelé nabídli tato témata: naše město, plastika,

osídlení a interiérová tvorba. V tabulce pod textem jsou uvedeny i hodnoty v relativních četnostech. (viz tab. č. 16, graf č. 4)

První nejčastěji volená položka dobře vypovídá o silné pozici hradů v příbězích, pověstech i pohádkách, kde hrají velkou roli z hlediska specifikace časové i prostorové. Jejich potenciál je v tomto ohledu zcela logicky nejsilnější a můžeme tedy usuzovat, že imaginativní narace je prostředkem, který je možný v kontextu kastellologie a výtvarné edukace užít. Druhá respondenty nejexponovanější možnost obsahu lekce, kde se námět hradu objevuje, je krajinářská tvorba. Její velké preference můžeme přičíst jisté umělecko-historické tradici a v nemalé míře také výsledným hodnotám předchozí otázky. Jestliže patří mezi nejužívanější zdroje informací pro přípravu hodiny výtvarné výchovy publikace o výtvarném umění, není překvapivé, že se námět hradu objevuje právě v krajinářské tvorbě. V teoretické části studie byla exponovanost českého hradu v tvorbě krajinářů zmíněna několikrát, stejně tak jako nepopiratelná krajinotvorná úloha hradů a jejich zřícenin nejen pro české prostředí.

Tab. č. 16 Témata obsahující námět hradu v hodině výtvarné výchovy

Námět hradu v tématech VV	**Odpovědi v absolutních četnostech**	**Odpovědi v % z celkového počtu respondentů**
krajinářská tvorba	16	59,2 %
ilustrace k příběhům a pohádkám	25	92,5 %
volná tvorba	14	51,8 %
jiné*	5	18,5 %

(*naše město, plastika, osídlení, interiéry)

Graf č. 4 Témata obsahující námět hradu v hodině výtvarné výchovy

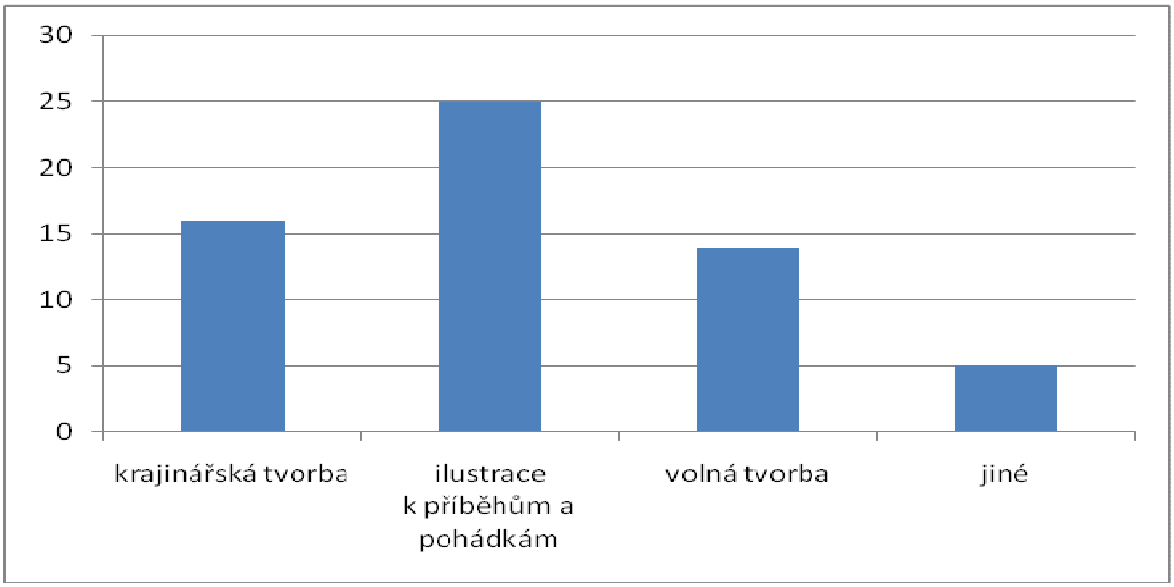

Neméně zajímavým a podstatným faktorem, který ovlivňuje tematické kotvení kastellologie nejen do výtvarné výchovy, je možné spojení jejích obsahů s příbuznými či teoreticky spojitelnými tématy, které na první pohled nenesou problematiku feudálních sídel ve svých náplních. Takovému zjišťovacímu cíli byla věnována poslední respondentům pokládaná otázka č. 15: *Když zpracováváte téma hradu v lekci výtvarné výchovy, spojujete dané téma i s tématy…*

Respondentům předložená nabídka možností byla sestavena nejen na základě předvýzkumu, ale v nemalé míře také na základě teoretických zjištění v průběhu zpracovávání tématu. Tyto možnosti volby v sobě zahrnovaly následující základní témata spojitelná s kastellologií: památková péče, dějiny českých zemí, vlastenectví, válečné konflikty, teorie architektury a standardně nabízenou položku „jiná témata". V této otázce mohli respondenti zvolit více variant odpovědí.

Nejvíce respondentů, konkrétně 24, propojuje s tématem hradu dějiny českých zemí. S teorií architektury propojuje téma hradu 22 respondentů, s památkovou péčí 11 respondentů, vlastenectví zvolilo 8 respondentů a válečné konflikty 4 respondenti. Poslední z nabízených možností, položku jiných témat, označili v dotazníku 3 respondenti s uvedením těchto témat: prostředí, fantazie, krajina. V tabulce sumarizující zmíněné hodnoty jsou uvedeny i odpovědi v relativních četnostech. (viz tab. č. 17, graf č. 5)

Tab. č. 17 Propojení příbuzných témat s tématem hradu v hodinách výtvarné výchovy

Propojení tématu	Odpovědi v absolutních četnostech	Odpovědi v relativních četnostech
památková péče	11	40,7 %
dějiny českých zemí	24	88,8 %
vlastenectví	8	29,6 %
válečné konflikty	4	14,8 %
teorie architektury	22	81,4 %
jiná témata*	3	11,1 %

(*prostředí, fantasie, krajina)

Graf č. 5 Propojení příbuzných témat s tématem hradu v hodinách výtvarné výchovy

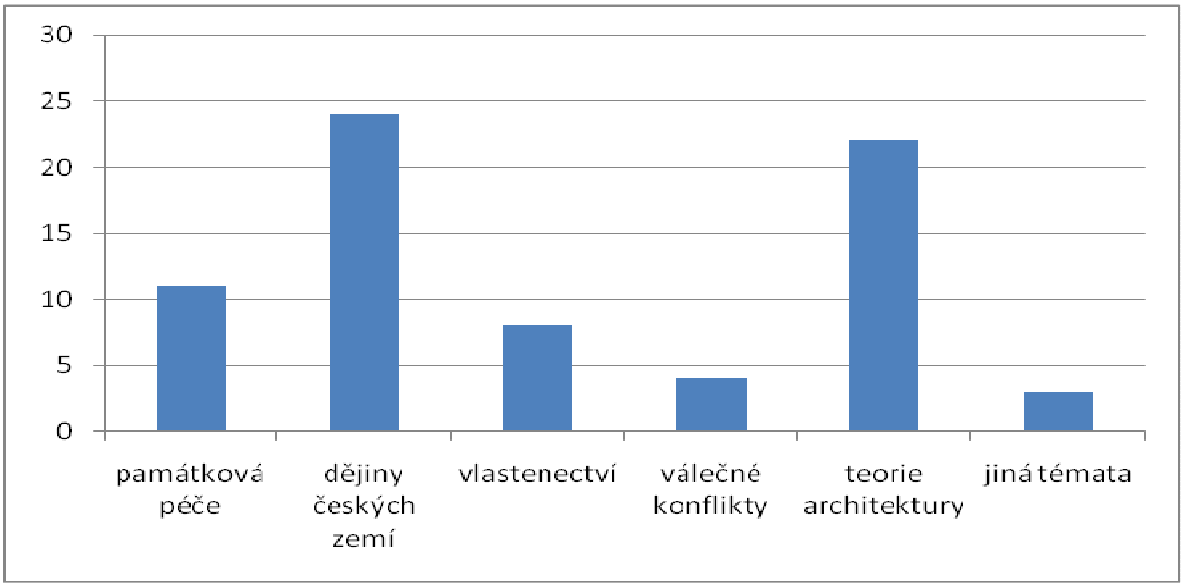

8.5 SHRNUTÍ EMPIRICKÉHO VÝZKUMU

Zjištěné výsledky, které byly znázorněny a interpretovány výše, budou stručně zrekapitulovány v následující stati.

První hypotéza, která operovala s tvrzením, že vzdělání učitele má vliv na znalost kastellologie, potvrzena nebyla. Výsledky otázek, které měly vazbu na potvrzení či vyvrácení této hypotézy, jasně ukázaly, že proces studijní přípravy učitele výtvarné výchovy na výkon jeho povolání nemá zásadní vliv na znalost pojmu kastellologie a jeho obsahů.

Záporným konstatováním můžeme uzavřít i výsledky hypotézy druhé a třetí. Hypotéza druhá, která konstatovala, že vzdělání učitele má vliv na zařazení kastellologie do vyučovacích předmětů, potvrzena nebyla. Volby aprobovaných a neaprobovaných učitelů se v podstatě nelišily. Poměry zařazení kastellologie do předmětů na základní škole byly vyhodnoceny u obou skupin jako srovnatelné.

Hypotéza třetí, která tvrdila, že vzdělání učitele má vliv na vnímání a zařazení kastellologické architektury, také potvrzena nebyla. Zařazení kastellologie k nabízeným oborovým příslušnostem bylo srovnatelné a bez rozdílu mezi učiteli aprobovanými a neaprobovanými.

Hypotéza čtvrtá, která konstatovala, že preference volnočasových činností mají vliv na preferenci inspiračních zdrojů užívaných pro výuku výtvarné výchovy, byla potvrzena v některých oblastech. Použitý výzkumný vzorek i forma zjišťování dovolila potvrdit tuto hypotézu s ohledem na vazby preference turistiky vůči využívání inspiračních zdrojů z přírody a kulturně estetické volnočasové aktivity vůči inspiraci z umění. V otázkách směřujících k vyhodnocení této hypotézy byly nalezeny shody, které dokládají, že preference volnočasových aktivit má vliv na výběr inspiračních zdrojů pro výuku. Zároveň je nutné podotknout, že je v tomto ohledu velkou škodou nabízené možnosti eliminovat jen jednou variantou odpovědi. Výpovědihodnost tak byla tímto aspektem poněkud omezena.

Hypotéza pátá tvrdila, že délka pedagogické praxe má vliv na používané metody a formy výuky. Ta nebyla vzhledem k několika okolnostem vyhodnocena vůbec. Důvody znemožnění jejího validního zhodnocení byly jistým způsobem nastíněny již v úvodu empirického výzkumu. Původní záměr sběru dat nemohl být realizován a v návaznosti na nutné změny ve formě získání dat nebyl sesbírán dostatečně velký a rozmanitý vzorek k vyhodnocení této hypotézy.

Nejen striktní vyhodnocení stanovených hypotéz mělo být zamýšleným vyústěním výzkumné části této práce. V nemalé míře bylo počítáno i s výpovědihodností otázek, které vedly formální interpretaci problematiky kastellologie ve výtvarné výchově. Celá řada z nich velmi jasně poukázala na propojení historického vývoje kastellologie a jejího současného vnímání nebo dokázala, že problematika feudálních sídel není v lavicích základního školství mrtvým tématem. A to i přes to, že kastellologie jako pojem je pro většinu učitelů cizím a neznámým termínem s neosobním a nejasným obsahem.

9 ZÁVĚR

Následující text bude věnován shrnutí výsledků, kterých bylo v disertační práci dosaženo, a to velmi stručně a strukturovaně. Ačkoliv obě části práce, tedy teoretická i empirická, tvoří nedělitelný celek, v závěru bude jejich výpovědní hodnota sumarizována odděleně.

Teoretická část disertační práce byla od samého počátku koncipována jako historicko-komparativní studie. Ve své hlavní náplni hledala vztah mezní historické disciplíny kastellologie ke vzdělávání všeobecnému i k jeho užšímu specifiku - vzdělávání výtvarnému. Možné spojnice a momenty kastellologie ve vzdělávání byly odhalovány ve velmi širokém horizontu kultury a společnosti daných dějinných etap. Předem stanovený úkol byl podle našeho názoru splněn, i když byla původní idea z důvodů velkého rozsahu práce zestručněna.

Teoretická část ve své chronologii seznamuje čtenáře se základní problematikou kastellologie jako takové, samozřejmě neponechává bez povšimnutí vztah této disciplíny k výtvarnému umění. Propojení kastellologie a vzdělávání ve všech jeho podobách a modifikacích je další podstatným přínosem této části disertační práce. Akcentuje v tomto ohledu několik významných osobností, které spoluutvářely postulaci kastellologie v české společnosti, stejně tak jako intencionálně a leckdy i funkcionálně formovaly české školství. Hlavním kritériem zařazení takových osobností do teoretické části byla jejich zdánlivá anonymita pro širokou veřejnost a samozřejmě jejich mimořádný přínos. Z hlediska faktického nalezení „nových" informací je třeba zvýraznit podíl archivních materiálů na sestavení některých pasáží teoretické části práce. Z hlediska výpovědní hodnoty práce jako celku nesmíme opomenout její ryze tuzemský charakter, tedy akcentování a zpracování dané problematiky téměř výhradně pro české prostředí.

Dále je v práci nastíněn teoretický a výtvarný potenciál kastellologie pro výtvarnou edukaci, a to včetně rozboru kurikulárních dokumentů formujících výtvarnou výchovu jako předmět. Práce je také věnována v jedné z částí možným zdrojům výuky, tedy literatuře pro děti a mládež, která podrobila zevrubnému náhledu publikace, které pracují s daným tématem. V rámci hledání možných zdrojů pro výuku či možnosti interpretace dané problematiky nebylo vynecháno ani hledisko filozofické. Jedna z částí práce je věnována fenomenologickému pojetí prostoru a architektury, jelikož je kastellologie její nedílnou součástí.

Z hlediska celkového hodnocení dodržuje práce plně obsah patrný z jejího názvu, tedy pracuje s kastellologií jako se zdrojem inspirace, a to ve velkém množství možných úhlů pohledu. Shrnutí přínosu teoretických prací je téměř vždy těžší než souhrn přínosů exaktně empirických. I tak lze celkové zhodnocení přínosu teoretické práce ve stručnosti formulovat takto:

- *kastellologie má v českých zemích velmi silné kořeny, a to nejen z pohledu geneze jí samotné jako mezní historické disciplíny, ale také z hlediska jejího vlivu na utváření společensko kulturních hodnot;*
- *české pojetí kastellologie je velmi specifické, v kontextu Evropy hraje v českém prostředí větší podíl vnímaní kastellologie jako součásti výtvarného umění, což do jisté míry ovlivňuje její formativní účast na poli výtvarného vzdělávání;*
- *u zrodu zájmu o feudální sídla středověku stála celá řada významných osobností, jejichž působnost v sobě zahrnovala často výtvarné umění a v nemálo případech také učitelské povolání;*
- *učitelé hráli v postulaci kastellologie do české společnosti velkou a dosud nedoceněnou roli;*
- *kastellologii a jejímu vyznění ve výtvarném vzdělávání nebyla dosud věnována žádná pozornost;*
- *nedávná minulost i současnost zrodila v českém prostředí několik mimořádných osobností, jejichž význam je patrný i v kontextu celé Evropy;*
- *ačkoliv je současné akcentování architektury ve výtvarném vzdělávání velmi transparentní, kastellologie jako specifikum nenašlo dosud pevné zázemí ve vzdělávání;*
- *obsahy kastellologie společnost přirozeně přijímá, ale neuvědomuje si jejich možnou příslušnost k oborům, v jejichž rámci se zmíněné obsahy dozvídá;*
- *kastellologie a její význam ve vzdělání je neuzavřeným tématem, které poskytuje rozsáhlou badatelskou platformu dalšího zpracovávání.*

Empirická část práce byla věnována částečnému zmapování současnému stavu kastellologie ve výuce výtvarné výchovy na 2. stupni ZŠ skrze témata a náměty lekcí. Výsledky empirického výzkumu byly již sumarizovány v rámci shrnutí jeho výsledků. Následující výčet tedy zjištěné informace nebude opakovat, ale bude jejich obsah formálně ještě všeobecněji interpretovat. Můžeme tedy konstatovat, že:

- *pedagogové vyučující výtvarnou výchovu na 2. stupni ZŠ se s pojmem kastellologie spíše nesetkali;*

- *proces studijní přípravy učitele výtvarné výchovy na výkon jeho povolání nemá zásadní vliv na znalost pojmu kastellologie a jejích obsahů;*
- *vzdělání učitele nemá vliv na zařazení kastellologie do vyučovacích předmětů, a to bez ohledu na obor a typ jeho vzdělání;*
- *vzdělání učitele nemá vliv na vnímání a zařazení kastellologické architektury;*
- *preference volnočasových aktivit má vliv na výběr inspiračních zdrojů pro výuku;*
- *propojení historického vývoje kastellologie a jejího současného vnímání má v rámci její postulace ve výtvarné výchově neuvědomovaný přirozený a logický vývoj;*
- *problematika feudálních sídel je v rámci základního školství často užívaným tématem;*
- *učitelé chápou mezioborovou prostupnost kastellologie a dokáží její obsahy vnímat jako hodnotné inspirační zdroje.*

Není v silách ani ambicích závěru práce plně poukázat na všechny dílčí přínosy práce. Zejména v historiografické části teoretické práce bylo zveřejněno velké množství dosud nepublikovaných a neznámých informací. Z hlediska všeobecného přínosu obou částí práce lze jen dodat, že informace v nich obsažené nejsou a nemohou být považovány za vyčerpávající a plně zachycující stav dané problematiky. Můžeme jej tedy považovat za výchozí konvolut zdrojů, který v budoucím výzkumu poskytne dostatek možných informací pro formování dalších studií k našemu tématu.

10 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Zápis použitých informačních zdrojů je generován dle normy ČSN ISO 690 pro tištěné zdroje a normy ČSN ISO 690-2 pro elektronické informační zdroje. V závěru je uveden seznam literatury pro děti a mládež, která byla podrobena studiu ke zhodnocení současného stavu knižních pramenů ve vztahu k tématu disertační práce pro tuto čtenářskou skupinu.

10.1 TIŠTĚNÉ ZDROJE

1. AJVAZ, Michal, HAVEL, Ivan, MITÁŠOVÁ, Monika. *Prostor a jeho člověk*. Praha: Vesmír – CTS UK a AV ČR, 2004. 327 s. ISBN 80-85977-60-5.

2. BALEKA, Jan. *Výtvarné umění-výkladový slovník*. Praha: Academia, 1997. 429 s. ISBN 80-200-0609-5.

3. BRABCOVÁ, Alexandra [ed.]. *Brána muzea otevřená*. Náchod: JUKO, 2002. ISBN 80-86213-28-5.

4. BUBEN, Milan. *Heraldika*. Praha: Albatros, 1986. 317 s. 13-721-86.

5. CLARK, S. John, HICKS, D. Mary, PERRY, S. Walter. *Základy umělecké výchovy se zvláštním zřetelem ke kreslení dle přírody*. Praha: umělecké nakladatelství B. Kočího, po roce 1900.

6. CRHÁK, František, KOSTKA, Zdeněk. *Výtvarná geometria*. Bratislava: SPN, 1987. 159 s. 067-284-87.

7. ČERNÝ, Jan. *Jan Renner*. Rakovník: SOA Rakovník, 1999. 163 s. ISBN 80-85868-29-6.

8. DAVID, Petr. SOUKUP, Vladimír. THOMA, Zdeněk. *Skvosty hradů*. Praha: Knižní klub, 2007. 208 s. ISBN 978-80-242-1831-1.

9. DOLEŽAL, Lubomír. *Heterocosmica – Fikce a možné světy*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0735-2.

10. DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: LIBRI, 2000. 733 s. ISBN 80-7277-003-9.

11. DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů – dodatky 3.* Praha: LIBRI, 2008. ISBN 978-80-7277-358-9.

12. DURDÍK, Tomáš. *Hrady kastelového typu 13.století ve střední Evropě*. Praha: Academia, 1998. 309 s. ISBN 80-200-0624-9.

13. DURDÍK, Tomáš. *České hrady*. /Edice Oko-svazek 61/ Praha: Albatros, 1984. 397 s. 14/66.

14. DURDÍK, Tomáš (ed.). *Sborník Castellologica bohemica I*.Praha: Archeologický ústav, 1989. 380 s.

15. DURDÍK, Tomáš (ed.). *Sborník Castellologica bohemica II*. Praha: Archeologický ústav, 1993. 396 s.

16. DURDÍK, Tomáš (ed.). *Sborník Castellologica bohemica III*. Praha: Archeologický ústav, 2001. 396 s. ISBN 80-901026-6-2.

17. ENDRES, Günter, HOBSTER, Graham. *Castle ruins of medieval England and Wales*. Ramsbury: Airlife, 2003. 128 s. ISBN 184037 419 5.

18. FERENCOVÁ, Yvona. *Apozice obrazu – metoda kruhové oscilace, její uplatnění při přípravě a realizaci edukačních programů pro školní skupiny a dětské návštěvníky v galerijní praxi.* Brno: MU, 2009. 197 s. (text dizertační práce)

19. FIŠERA, Zdeněk. *Jeskynní hrady střední Evropy*. Praha: Libri, 2005. 295 s. ISBN 80-7277-247-3.

20. GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu.* Brno: Paido, 2000. 207 s. ISBN 80-85931-79-6.

21. HEBER, František, Alexander. *České hrady, zámky a tvrze – Severní Čechy*. Praha: Argo, 2006. 499 s. ISBN 80-7203-791-9.

22. HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás*. Praha - Litomyšl: Paseka, 2002. 558 s. ISBN 80-7185-389-5.

23. HEROUT, Jaroslav. *Slabikář návštěvníků památek*. Praha: Středisko státní památkové péče a propagační tvorba Praha, 1980. 317 s. /II. vydání/ Pov. č. OK SKNV 2206/72 a 2492/79.

24. HEROUT, Jaroslav. *Tabule historických slohů I.*. Praha: Komenium, 1982. č. p. 57 – 124 – 81.

25. HOSMAN, Zdeněk. *Didaktický skicář- výtvarné činnosti ve výtvarné výchově*. České Budějovice: PFJU, 2007. 94 s. ISBN 978-80-7394-001-0.

26. HRON, Josef. *Jak malovat krajinu*. Praha: SPN, 1989. 296 s. 14-459-89.

27. CHODURA, Radko. *O architektuře a výchově*. České Budějovice: PFJU, 1995. 67 s. (skriptum pro disciplinu architektonika)

28. CHODURA, Radko. *Historická architektura v seminární praxi*. České Budějovice: PFJU, 1995.

29. CHODURA, Radko. *Výchova uměním se zaměřením na výchovu architekturou*. České Budějovice: PFJU, 1987. 147 s. (text kandidátské dizertační práce v oboru teorie vyučování výtvarné výchovy)

30. CHODURA, Radko, VONDRÁK, Matouš (ed). *Kapitoly z historiografie výtvarné výchovy v mezioborovém kontextu.* České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2011. 107 s. ISBN 978-80-7394-261-8.

31. JŮVA, Vladimír. *Dětské muzeum : Edukační fenomén pro 21. století*. Brno : Paido, 2004. 264 s. ISBN 80-7315-090-5.

32. KALISTA, Zdeněk. *Cesta po českých hradech a zámcích*. Praha: Odeon, 1993.452 s. ISBN 80-207-0440-X.

33. KLIKA, Josef, BENEŠ, Bohuslav, RICHTER, Leopold. *Slohy v uměnách výtvarných – stručná nauka o slohu*. Praha: Nakladatelství F. Šimáčka, 1905. 78 s.

34. KOHOUTEK, Jiří. *Hrady jihovýchodní Moravy*. Zlín: Archa, 1995. ISBN 80-900 249-8-X.

35. Kolektiv autorů. *Filozofický slovník*. Praha: Svoboda, 1976. 555 s. 25-048-76.

36. KOLÁŘ, Martin (ed.). *Zpráva o činnosti kuratoria městského musea v Táboře*. Tábor: nákladem zastupitelstva města Tábora, 1898. SOA Tábor sign. B-46/1-6.

37. KRAMERIUS, Karel. *Putování po českých hradech (1814-1818)*. Praha: Scriptorium, 2010. 627 s. ISBN 978-80-87271-20-9.

38. KRATOCHVÍL, Petr [ed.]. *O smyslu a interpretaci architektury*. Praha: VŠUP, 2005. 191 s. ISBN 80–86863-04-2.

39. Kronikáři obce. *Pamětní kniha obce Druztová*. Druztová: vlastním nákladem, 1900-2000. 1000 s.

40. KVĚT, Jan. *Má vlast – Česká krajina v díle našich malířů*. Praha: Orbis, 1940.

41. LANNG, Marilynne (ed). *Castles – England, Scotland, Wales, Ireland*. London: DC book, UK, 2005. 256 s. ISBN 0 7153 2212 5.

42. Le GOFF, Jacques. *Středověká imaginace*. Praha: Argo, 2005. 330 s. ISBN 80-7203-074-4.

43. MAŠEK, Petr. *Modrá krev*. Praha: Mladá Fronta, 1999. 330 s. ISBN 80-204-0760-X.

44. MENCLOVÁ, Dobroslava. *České hrady I.*. Praha: Odeon, 1972. 435 s. 09/5-01-504-72.

45. MENCLOVÁ, Dobroslava. *České hrady II.*. Praha: Odeon, 1972. 551 s. 09/5-01-512-72.

46. MRÁZ, Bohumír. *Karel Hynek Mácha: Hrady spatřené*. Praha: Panorama, 1988. 246 s. 09/15.

47. MYSLIVEČEK, Milan a kol.. *Čas hradů v Čechách I.*.Praha: Horizont, 1994. 253 s. ISBN 80-7012-074-6.

48. MYSLIVEČEK, Milan a kol.. *Čas hradů v Čechách II.*.Praha: Horizont, 1995. 253 s. ISBN 80-7012-079-7.

49. MYSLIVEČEK, Milan a kol.. *Čas hradů v Čechách III.*.Praha: Horizont, 1996. 253 s. ISBN 80-7012-086-X.

50. MYSLIVEČEK, Milan. *Erbovník I*. Praha: Horizont, 1993. 159 s. ISBN 80-7012-070-3.

51. NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius Loci*. Praha: Odeon, 1994. 218 s. 01-503-94 09/13.

52. ORTOVÁ, Jitka. *Kapitoly z kulturní ekologie*.Praha: Karolinum, 1999. 141 s. ISBN 80-7184-872-7.

53. PELIKÁN, Jiří. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-569-8.

54. PLAČEK, Miroslav. *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků, tvrzí*. Praha: Libri, 2001. 767 s. ISBN 80-7277-046-2.

55. PLAČEK, Miroslav, BONA, Martin. *Encyklopedie slovenských hradů*. Praha: Libri, 2007. 390 s. ISBN 978-80-7277-333-6.

56. RENNER, Jan. *Popis politického a školního okresu rakovnického*. Rakovník: vlastním nákladem s přispěním učitelstva téhož okresu, 1902. 350 s. SOA Rakovník č. 62/148 inv. 003

57. ROESELOVÁ, Věra. *Námět ve výtvarné výchově*. Praha: Sarah, 1995. 195 s.

58. ROESELOVÁ, Věra. *Řady a projekty ve výtvarné výchově*. Praha: Sarah, 1997. 219 s. ISBN 80-902267-2-8.

59. PRŮCHA, Jan. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 1997. 495 s. ISBN 80-7178-170-3.

60. SEDLÁČEK, August. *Z hradů, zámků a podhradí*. Praha: KMA /repriant vydání 1929/, 2001. 117 s. ISBN 80-86425-04-5.

61. SOMMER Jan (ed.). *Zříceniny historických staveb a jejich památková ochrana*. Praha: SÚPP, 1998. 104 s. ISBN 80-86234-02-9 ISSN 1210-5538.

62. SUŠICKÝ, Viktor,DURDÍK, Tomáš. *Zříceny hradů, tvrzí – Střední Čechy*. Praha: Pankrac, 2000. 204 s. ISBN 80-902873-0-1.

63. SUŠICKÝ, Viktor, DURDÍK, Tomáš. *Zříceniny hradů, tvrzí a zámků – Jižní Čechy*. Praha: Pankrac, 2002. 181 s. ISBN 80-902873-5-2.

64. SUŠICKÝ, Viktor, DURDÍK, Tomáš. *Zříceniny hradů, tvrzí a zámků – Západní Čechy*. Praha: Pankrac, 2004. 322 s. ISBN 80-86781-06-2.

65. SVOBODA, Ladislav, ÚLOVEC, Jiří, CHOTĚBOR, Petr, PROCHÁZKA, Zdeněk, FIŠERA, Zdeněk, ANDERLE, Jan, SLAVÍK, Jiří, RYKL, Michael, DURDÍK, Tomáš, BRYCH, Vladimír. *Encyklopedie českých tvrzí I.*. Praha: Argo, 1998. 272 s. ISBN 80-7203-068-X.

66. SVOBODA, Ladislav, ÚLOVEC, Jiří, CHOTĚBOR, Petr, PROCHÁZKA, Zdeněk, FIŠERA, Zdeněk, ANDERLE, Jan, SLAVÍK, Jiří, RYKL, Michael, DURDÍK, Tomáš. *Encyklopedie českých tvrzí II.*. Praha: Argo, 2000. 663 s. ISBN 80-7203-279-8.

67. ŠAMŠULA, Pavel. *Obrazárna v hlavě*. Praha: SPL – Práce a Albra, 2002. ISBN 80-862287-49-1. SPL-Práce ISBN 80-86490-20-3. Albra

68. ŠVEHLA, Josef. *Kozí hrádek*. Tábor: Nákladem Učitelské jednoty, 1915. SOA Tábor sign. A 149 a. inv. č. 133.

69. ŠVEHLA, Josef. *Ochrana památek*. Tábor: vlastním nákladem, 1924. SOA Tábor sign. A 238. inv. č. 221.

70. ÚLOVEC, Jiří, FIŠERA, Zdeněk CHOTĚBOR, Petr, SLAVÍK, Jiří, PROCHÁZKA, Zdeněk, RYKL, Michael, DURDÍK, Tomáš. *Encyklopedie českých tvrzí III*.. Praha: Argo, 2005. 1171 s. ISBN 80-7203-700-5.

71. UŽDIL, Jaromír, Zhoř, Igor. *Výtvarné umění ve výchově mládeže*. Praha: SPN, 1964.

72. UŽDIL, Jaromír. *Výtvarný projev a výchova*. Praha: SPN, 1976.

73. VÁŇOVÁ, Hana, SKOPAL, Jiří. *Metodologie a logika výzkumu v hudební pedagogice*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0435-3.

74. VITRUVIUS. *Deset knih o architektuře*. Antická knihovna svazek 42. Praha: Svoboda, 1979. 430 s. 73/605-22-8.5 25 – 109 – 79.
(překlad Dr. Alois Otoupalík dle latinského originálu De architectura libri decem, podle vydání F. Krohna – Lipsko 1912)

75. VLČEK, Pavel (ed.). *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha: Academia, 2004. 761 s. ISBN 80-200-0969-8.

10.2 ELEKTRONICKÉ ZDROJE A JINÉ MATERIÁLY

1. Správa webových stránek. Historie obece. In *internetové stránky obce Druztová* [online]. Dostupné: http://www.druztova.c-r.cz/index.php?page=historie. [cit. 10.10.2008]

2. Správa webových stránek. Jak řídící učitel Švehla ze Sezimova Ústí vykopal Kozí hrádek i zaniklé město. In *internetové stránky obce Tučapy* [online]. Dostupné: http://www.tucapy.cz/hradek.htm. (Mladá Fronta Dnes 4. 12. 1999)
[cit. 16.10.2008, 20.5.2010]

3. CHODURA, Radko. Osobní stránka. In *internetové stránky Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích* [online]. Dostupné: http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/vv/chodura. [cit. 6.1.2011]

4. ZVELEBIL,Jan. Proč hrady pláčou – rozhovor s Tomášem Durdíkem. In *Jedinak.cz* [online]. Dostupné: http://www.jedinak.cz/stranky/txtdurdik.html. (Reflex)
[cit. 30.11.2010]

5. Správa webových stránek. Životopis autora. In *internetové stránky databáze knih* [online]. Dostupné: http://www.databazeknih.cz/životopis/tomas-durdik-10645 [cit. 8.1.2011]

6. Správa webových stránek. In *Internetové stránky o českých hradech a cestování s přehledem* [online]. Dostupné: http://www.hrady.cz

7. Správa webových stránek. Klub českých turistů - Historie. In *internetové stránky KČT* [online]. Dostupné: http://www.kct.cz/historie/zacatky-ceske-turistiky-a-kct. [cit. 28.1.2011]

8. Správa webových stránek. O nás. In *internetové stránky hnutí Brontosaurus* [online]. Dostupné:http://www.brontosaurus.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=7&Itemid=15. [cit. 29.1.2011]

9. Správa webových stránek. Castellologie. In *Italský etymologický slovník*[online]. Dostupné: http://www.etimo.it/?term=castello&find=Cerca. [cit.30.1.2011]

10. Správa webových stránek. Excurse. In *Italský etymologický slovník*[online]. Dostupné: http://www.etimo.it/?term=excursionen&find=Cerca. [cit.30.1.2011]

11. Správa webových stránek. Literatura pro děti a mládež. In *Čte si rád - čtenářův sympatická rádce*[online]. Dostupné:http://www.ctesyrad.cz/nejctivejsi/literatura-pro-deti-mladez. [cit.10.2.2011]

12. Kolektiv autorů. Alternativní učební osnovy výtvarné výchovy. In *Portál výzkumného ústavu pedagogického v Praze*[online]. Dostupné: http://www.vuppraha.cz/5vs/Alternativy_VV_ZS/Al_uc_os_vv.htm. [cit. 5.3.2003]

13. Kolektiv autorů. Rámcový vzdělávací program pro základní školy. In *Portál výzkumného ústavu pedagogického v Praze* [online]. Dostupné: http://www.vuppraha.cz/rámcové-vzdělávací-programy/základní vzdělávání. [cit. 5.2.2008]

14. Správa webových stránek. Výtvarná soutěž Skalní hrady a hrádky Českého Švýcarska. In *Webové stránky ZŠ Most* [online]. Dostupné: http://11zsmost.vw-cz.com/informace-o-skole/predmety/vytvarna-vychova/ [cit.11.1.2011]

10.3 LITERATURA PRO DĚTI A MLÁDEŽ

1. ADAMS, Simon. *Atlas středověkého světa*. Bratislava: Eastone books, 2007. ISBN 978-80-89217-39-7.

2. BŘEZOVSKÝ, Bohuslav. *Tajemný hrad Svojanov*. Praha: Československý spisovatel, 1989. 171 s. 22-088-89.

3. ČORNEJ, Petr. *Dějiny českých zemí*. Praha: Fragment, 2003. 127 s. ISBN 978-80-7200-760-8.

4. DIXON, Philip. *Rytíři a hrady*. Praha: Slovart, 2008. 64 s. ISBN 978-80-7391-021-1.

5. FARMER, Darek. *Hrad – letopisy obléhání*. Říčany u Prahy: Junior, 2008. 37 s.

6. FIRTH, Rachel. *Rytíři a jejich život*. Praha: Fragment, 2007. ISBN 978-80-253-0467-9.

7. KLUČINA, Petr. *České země za Jiřího z Poděbrad a Jagellonců – dějiny v obrazech*. Praha: Albatros, 1994. ISBN 80-00-00104-7.
(Kapitola za hradbami měst a hradů s. 30-31)

8. Mc INTOSH, Jane. *Archeologie*. Praha: Fortuna Print, 1996. ISBN 80-85873-49-4.

9. MURREL, Deborah. *Bojovníci*. Praha: Fragment, 2010. 120 s. ISBN 978-80-253-0960-5.

10. SREELE, Philip. *Velká kniha o hradech*. Knižní klub / Balios, 1998. ISBN 80-7176-617-8.

11. STEWARD, David. *Rytíř – muž boje a cti*. Říčany u Prahy: Junior, 2008.

12. DE JÉROME FAUCHEUX, Maguette. *Les Chateux Forts – historie juniors*. Envergure, 1991. 36 s. I.S.B.N. 2 01 015991 8

13. DAG-NAUD, Alain. *Les Chateux Forts*. Paris:Gisserot, 1988. 31 s. I.S.B.N. 2 87747 004 0.

14. DE LANCE, Geoffrey. *Jak se stát rytířem*. Eastone books, 2006.

15. DEADY, Terry. *Děsivé dějiny – Temní rytíři a ošumělé hrady*. London: Egmond, 2002.

16. PLATT, Richard. *Středověký hrad – neuvěřitelné pohledy*. Praha: Slovart, 1996. ISBN 80-85871-92-0.

11 PŘÍLOHY

I. Dotazník…….....143
II. Myšlenková mapa tématu „Hrad“……..... 147
III. Ukázka projektu……..... 148
IV. Obrazová příloha……..…... 152
V. Seznam použitých zdrojů……...……...189

I. Dotazník

Dotazník na téma: **<u>Kastellologie ve výtvarné výchově</u>**

Vážené kolegyně a kolegové,
jmenuji se Aleš Pospíšil a jsem posluchačem doktorského studia katedry výtvarné výchovy pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Téma mé disertační práce je Kastellologie jako historicko-kulturní inspirační zdroj v oblasti výtvarné edukace. V rámci výzkumu k tomuto tématu zjišťuji vztah učitelů 2. stupně ZŠ a frekventovanost využívání témat a námětů souvisejících s kastellologií při výuce předmětu výtvarná výchova (dále jen VV). Prosím Vás o vyplnění mého dotazníku.

Pokyny k vyplnění dotazníku:

Zaškrtněte vybranou variantu odpovědi do čtverečku. U otázek označených hvězdičkou můžete zvolit více variant odpovědí. Je-li v otázce volné textové pole, doplňte za dvojtečku odpověď vlastním textem.

Pohlaví: ☐ žena
☐ muž
Věk:
Délka pedagogické praxe:

Lokalita pedagogického působení:
☐ venkov
☐ město
☐ město-sídlištní škola

Nejvyšší dokončené vzdělání:
☐ SŠ- název:
- obor studia:
☐ VOŠ- název:
- obor studia:
☐ VŠ- název:
- obor studia:

Pokud nejste absolventem studia učitelství výtvarné výchovy, začněte odpovídat na otázku číslo 3.

Pokud jste absolventem studia učitelství výtvarné výchovy, začněte odpovídat od otázky číslo 1.

---

1. Setkal jste se s pojmem kastellologie v rámci vaší studijní přípravy na povolání učitele VV?

☐ ano
☐ ne

Pokud ne, pokračujte otázkou číslo 3.

2.∗Pokud ano, v rámci jakých předmětů:

☐ dějiny umění
☐ oborové metodiky
☐ společenské vědy
☐ jiné:

3.∗Poznatky mezní historické disciplíny zabývající se studiem feudálních sídel středověku – kastellologie byste zařadili do vyučovacího předmětu na ZŠ:

☐ občanské výchovy
☐ dějepisu
☐ výtvarné výchovy
☐ českého jazyka
☐ do jiného:

4. Vnímáte kastellologickou architekturu spíše jako součást:

☐ výtvarného umění
☐ historických věd

5. Byla v rámci vašeho studia akcentována nutnost vedení výchovy k ochraně kulturního dědictví a výchovy k památkám?

☐ byla dostatečně
☐ byla okrajově
☐ nebyla

6. Ve volném čase preferujete nejvíce činnosti z oblasti:

☐ přírodovědné
☐ společenskovědné
☐ pracovně-technické
☐ kulturně-estetické
☐ sportovní
☐ turistické
☐ jiné:

7. Jaké preferujete inspirační zdroje pro Vaší výuku?

☐ příroda
☐ historie
☐ věda-technika
☐ umění
☐ reálie z nejbližší okolí bydliště a školy
☐ jiné:

8.∗Jaké z těchto metod a forem výuky využíváte?

☐ výklad
☐ exkurze
☐ výlet
☐ plenér
☐ muzeum, galerie
☐ škola v přírodě
☐ animace
☐ praktická činnost žáků

9.∗Navazujete tematicky na obsah souběžně vyučovaných předmětů Vašich kolegů, kteří vyučují:

☐ dějepis
☐ občanskou výchovu
☐ český jazyk a literaturu
☐ jiný předmět:

10. Pracujete s problematikou architektonických památek v hodinách VV?

☐ ano
☐ ne

Pokud ano, pokračujte ve vyplňování dotazníku od otázky číslo 11.
Pokud ne, vyplňování dotazníku pro Vás skončilo.

11. Kterou formu architektonického dědictví tematicky nejvíce preferujete v hodinách VV:

☐ církevní stavby
☐ feudální sídla
☐ městské památkové zóny
☐ venkovská lidová architektura

12. Používáte hrad jako tematickou náplň vyučovacích hodin?

☐ ano
☐ ne

Pokud ano, vyplňte otázky 13 – 15.

13.∗Z kterých zdrojů vycházíte při přípravě na vyučování, obsahující téma hradu:

☐ z publikací o výtvarném umění
☐ z metodických materiálů z jakých:
☐ z praktických zkušeností s návštěvou památky
☐ internet
☐ jiné:

14.∗V jakých tématech se objevuje námět hradu ve Vašich hodinách?

☐ krajinářská tvorba
☐ ilustrace k příběhům a pohádkám
☐ volná tvorba
☐ v jiných:

15.∗Když zpracováváte téma hradu v lekci výtvarné výchovy spojujete dané téma i s tématy:

☐ památkové péče
☐ dějiny českých zemí
☐ vlastenectví
☐ válečné konflikty
☐ teorie architektury
☐ s jinými tématy:

Závěrem Vám chci velice poděkovat za vyplnění dotazníku, tedy za Vaši účast na empirickém výzkumu. Výsledky, které přinese zpracování tohoto dotazníku, pomohou odhalit stav výchovy k památkám a kulturnímu dědictví na základních školách ve výtvarné výchově a v jiných humanitně orientovaných předmětech. Ještě jednou Vám děkuji za spolupráci.

II. Myšlenková mapa tématu „Hrad“

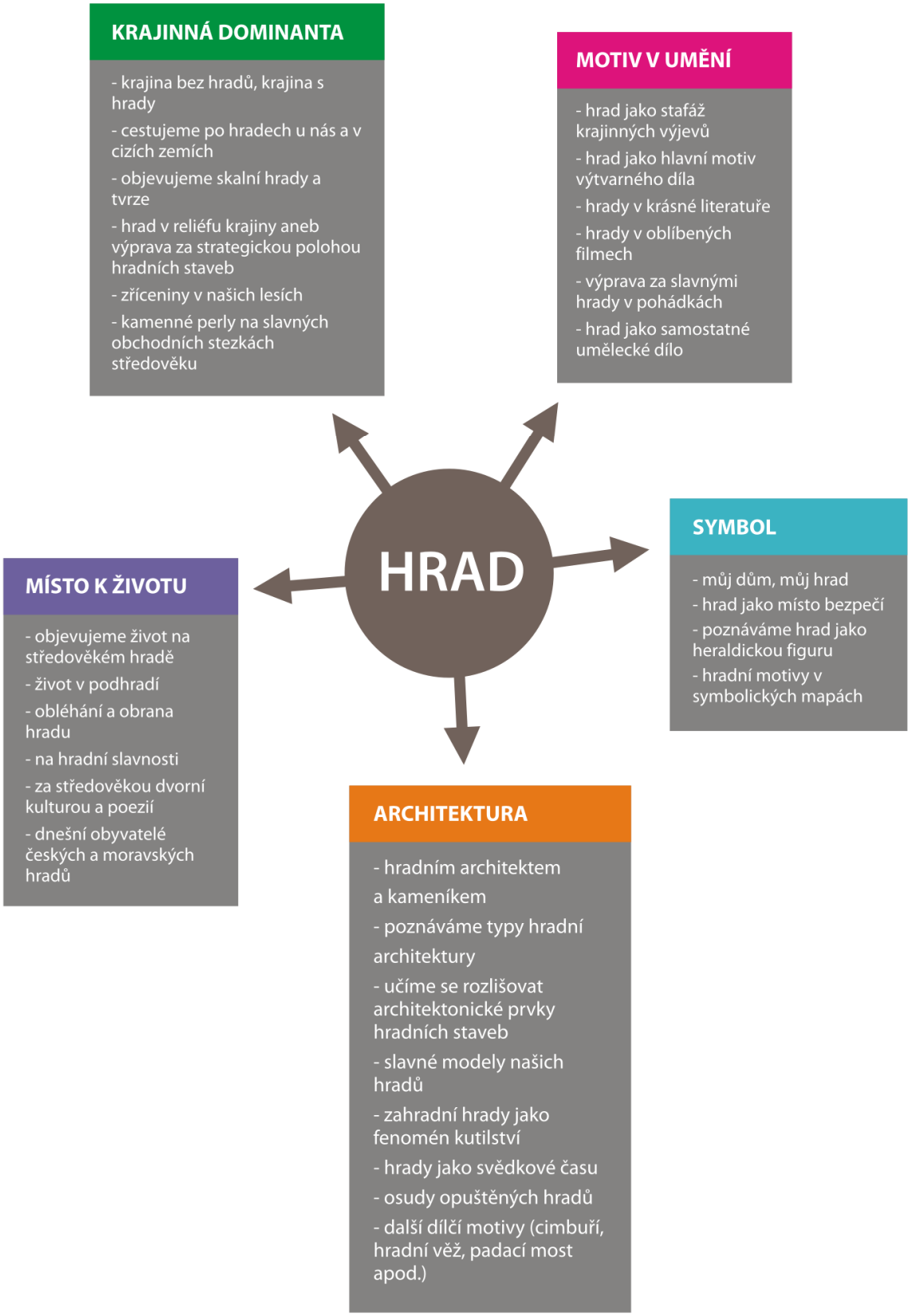

III. Ukázka projektu

Výtvarná soutěž "Skalní hrady a hrádky Českého Švýcarska" na ZŠ Most

Níže stručně popsaný projekt (koncipovaný jako výtvarná soutěž) může být chápán jako reprezentativní, leč v dobrém slova smyslu standardní, uchopení tématu souvisejícího s kastellologií v hodinách výtvarné výchovy na prvním i druhém stupni základní školy. Tato soutěž, která proběhla na ZŠ Most v dubnu a květnu 2010, nebyla námi nijak iniciována a tak její výstupy můžeme chápat jako přirozený doklad aktuálnosti kastellologické architektury v rámci výtvarných lekcí základního školství. Jak je možné vyčíst s kratičké anotace uveřejněné na webových stránkách školy, hlavním výchovně vzdělávacím cílem plošných výtvarných aktivit bylo poznání nejbližšího okolí a poukázání na specifikum oblasti, kterými v lokalitě Českého Švýcarska hrady ve všech formách své stavební podoby bezesporu jsou.

„Jen v málokteré krajině je na jednom místě tolik středověkých skalních hrádků jako v Českém Švýcarsku. Hrádky byly dřevěné a dodnes se z nich dochovaly pouze části vytesané do pískovcových skal. Naši žáci ze 3.B, 5.B a žáci 6. - 9. tříd se této výtvarné soutěže zúčastnili a roztočili obrátky své fantazie. Stali se středověkými architekty a namalovali skalní hrad či hrádek stojící na pískovcových skalních ostrozích v hlubokých hvozdech Českého Švýcarska.“ [155]

[155] Správa webových stránek. Výtvarná soutěž Skalní hrady a hrádky Českého Švýcarska. In *Webové stránky ZŠ Most* [online]. Dostupné: http://11zsmost.vw-cz.com/informace-o-skole/predmety/vytvarna-vychova/ [cit.11.1.2011]

Chlapec, 6. ročník

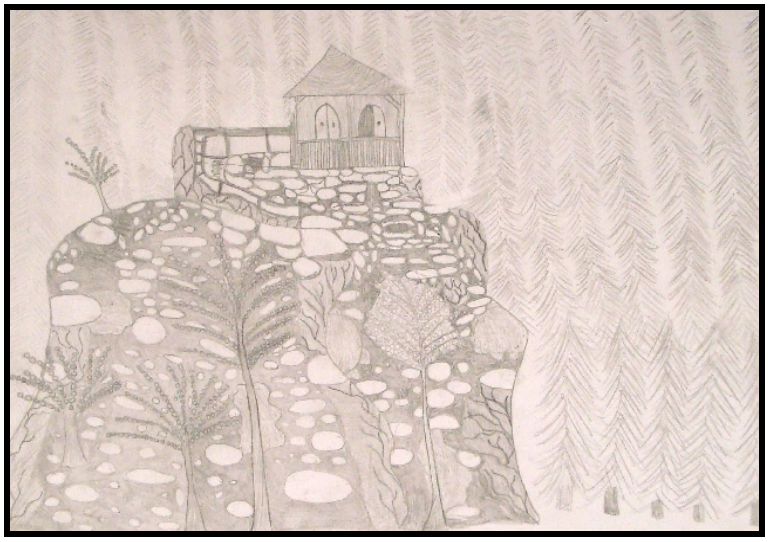

Dívka, 6. ročník

Chlapec, 6. ročník

Dívka, 6. ročník

Dívka, 6. Ročník

Dívka, 8. ročník

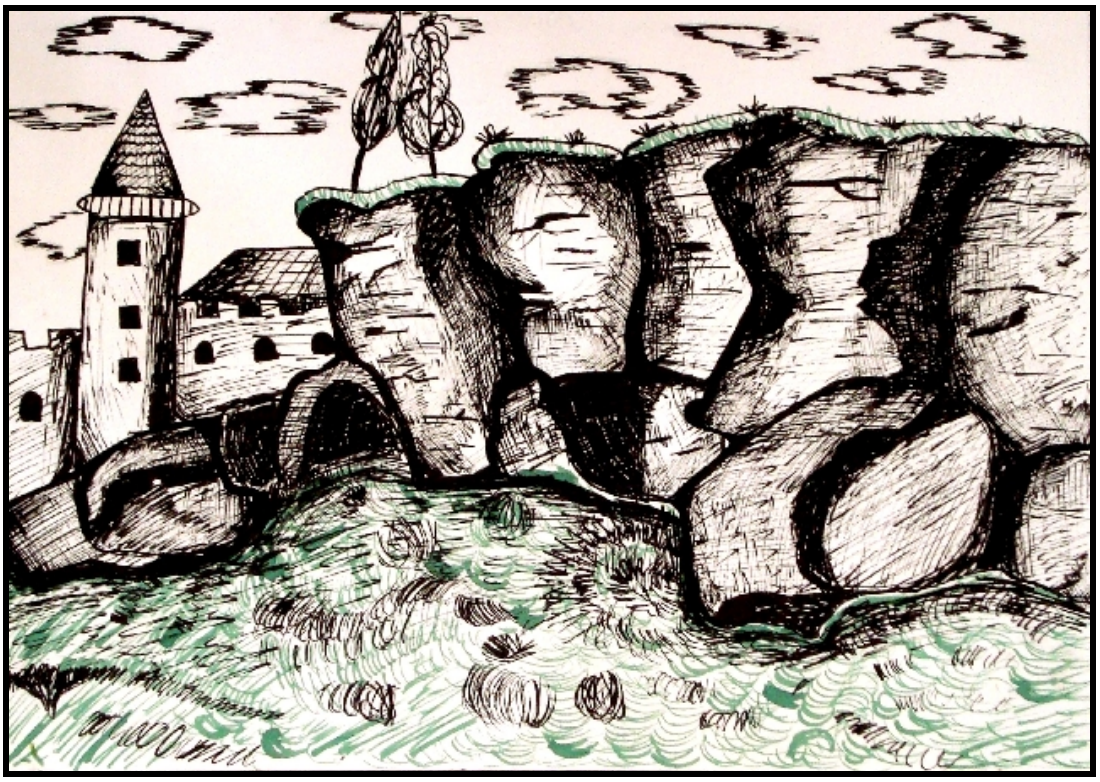

Dívka, 9. ročník

IV. Obrazová příloha

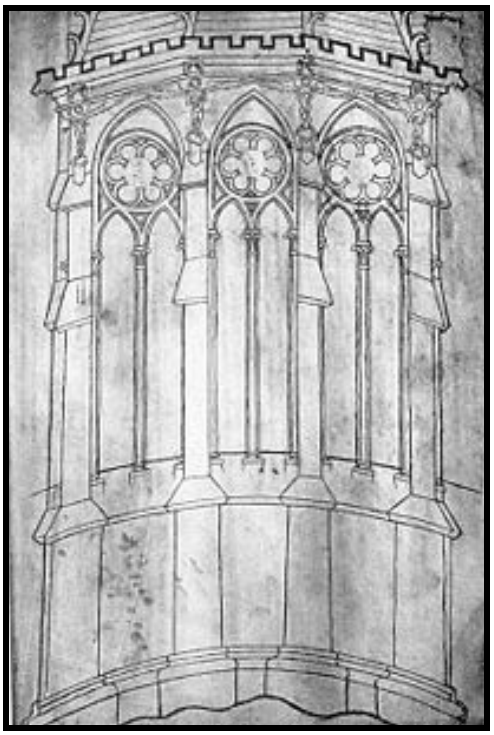

Obr. 2 Katedrála v Remeši ze skicáře Villarda de Honnecourt z roku 1235

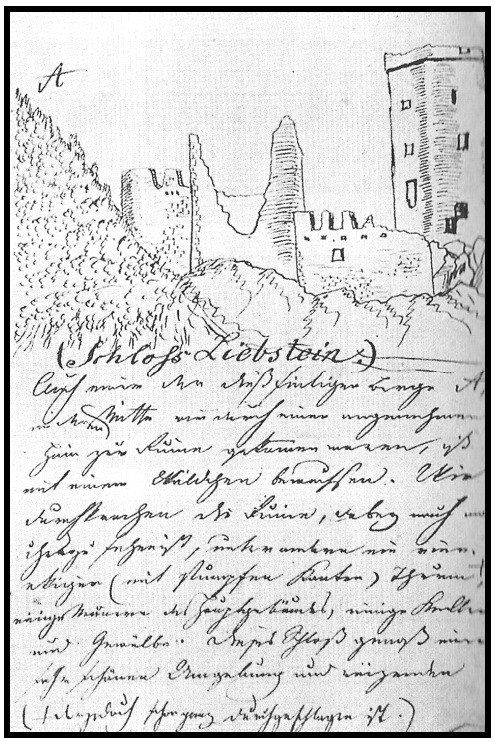

Obr. 3 Hrad Libštein z deníku Karla Krameria z roku 1814

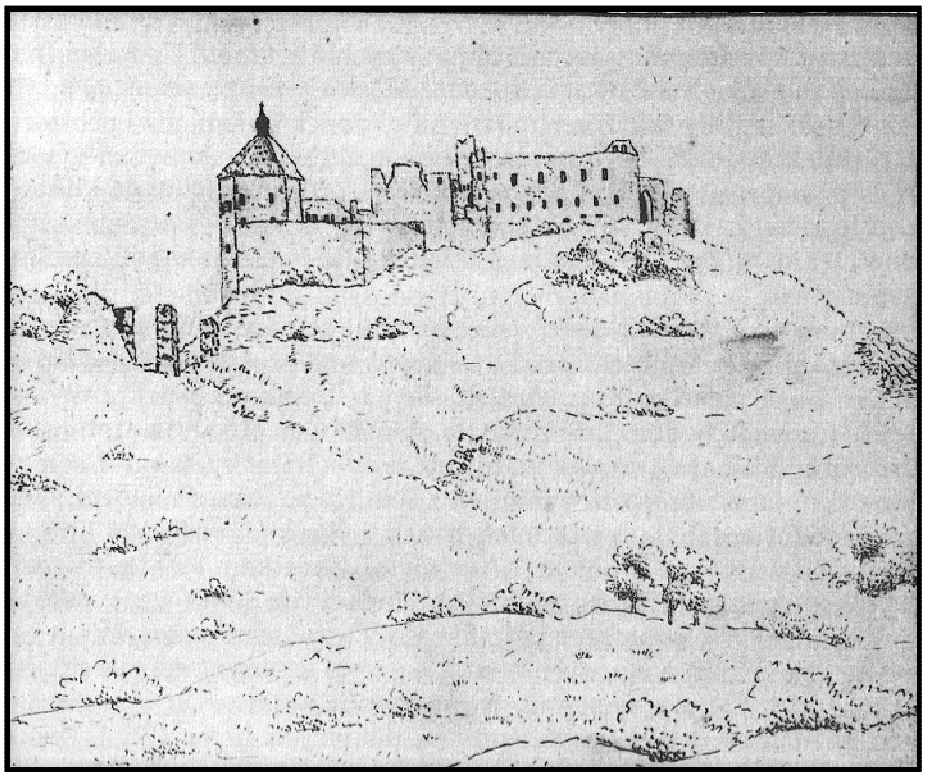

Obr. 4 Točník od severu v kresbě K. H. Máchy patrně z let 1831 – 1832

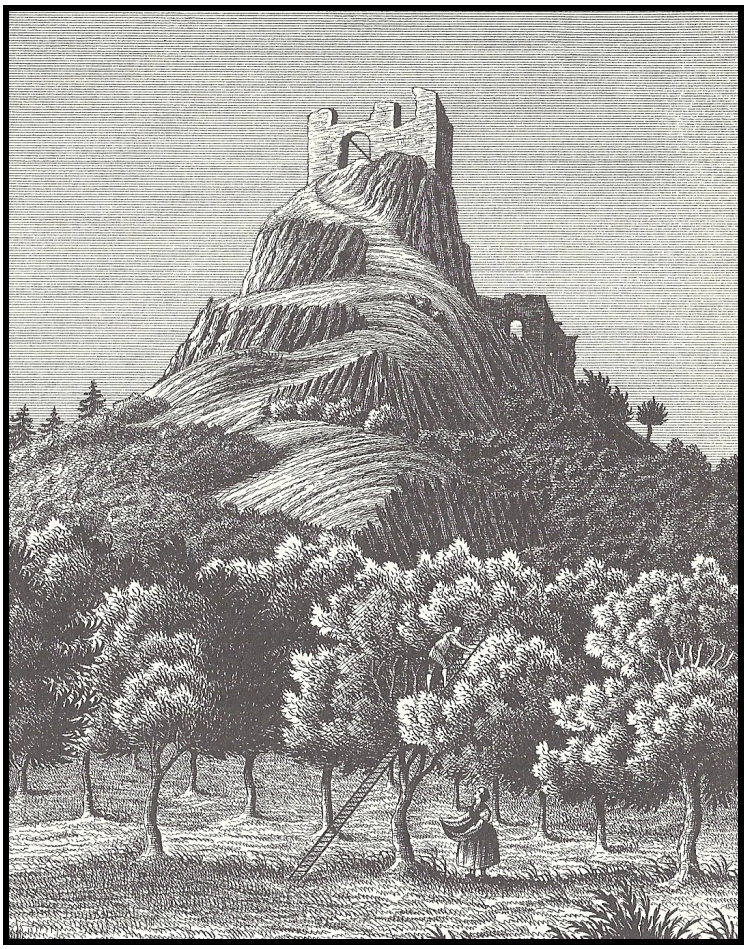

Obr. 5 Oltářík z díla F.A. Hebera, IV. díl, Praha 1846

Obr. 6, 7 Dům F.A. Hebera v Náchodě s pamětní deskou

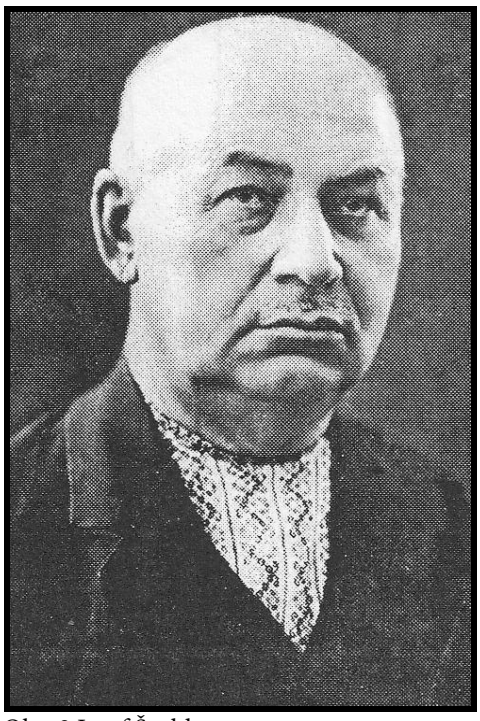

Obr. 8 Josef Švehla

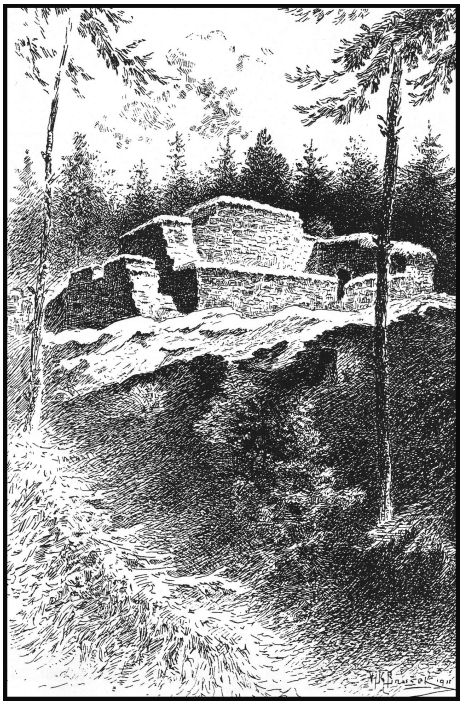

Obr. 9 Kozí hrádek na kresbě J.V.K. Bouška z roku 1911

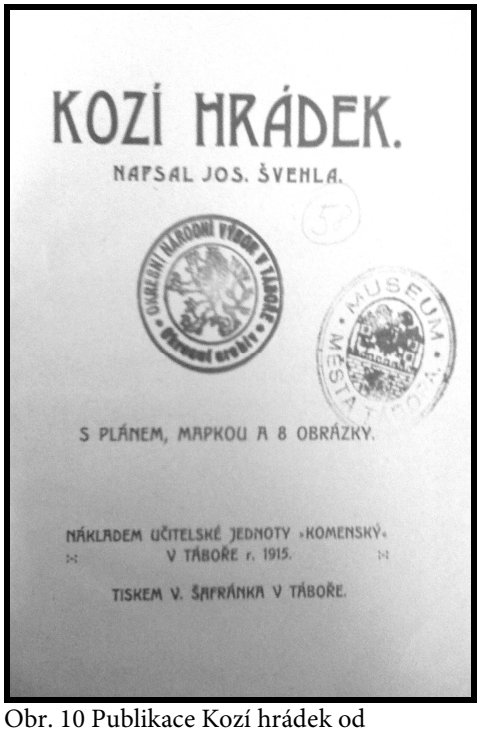

Obr. 10 Publikace Kozí hrádek od Josefa Švehly z roku 1915

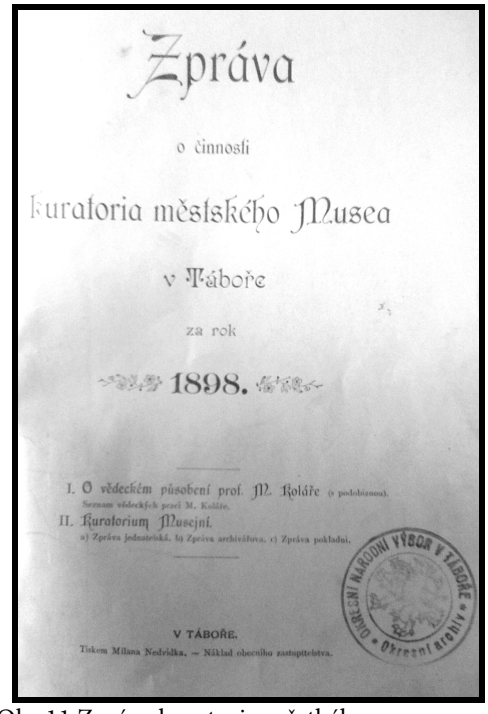

Obr.11 Zpráva kuratoria městkého muzea v Táboře z roku 1898

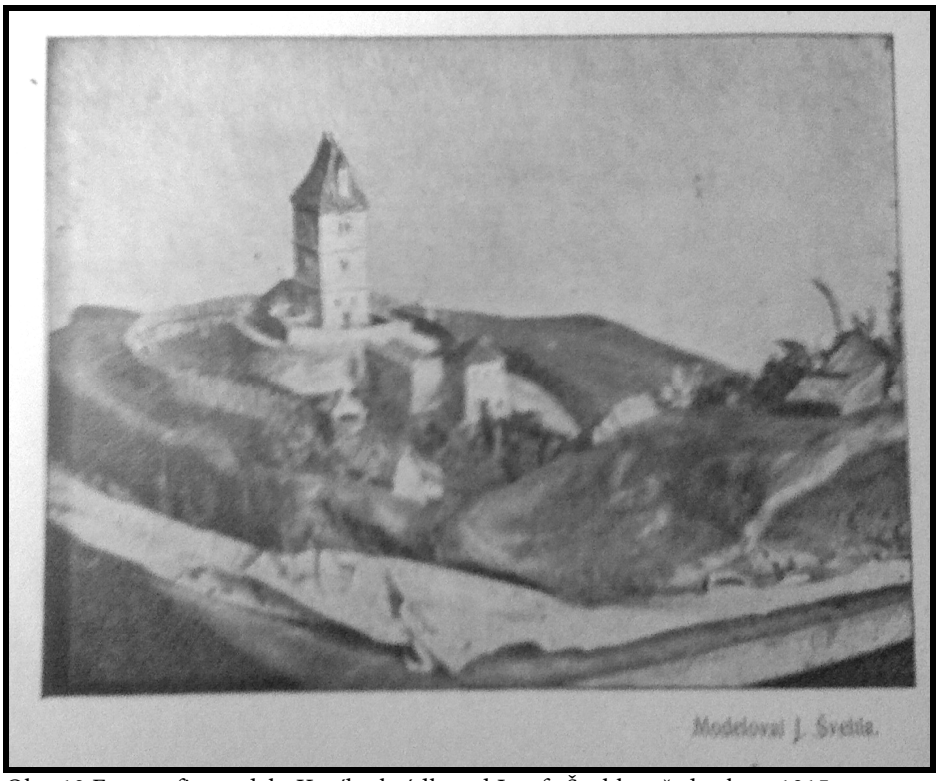

Obr. 12 Fotografie modelu Kozího hrádku od Josefa Švehly, před rokem 1915

Obr. 13 Fotografie Josefa Švehly a jeho kolegů z učitelského sboru v Táboře

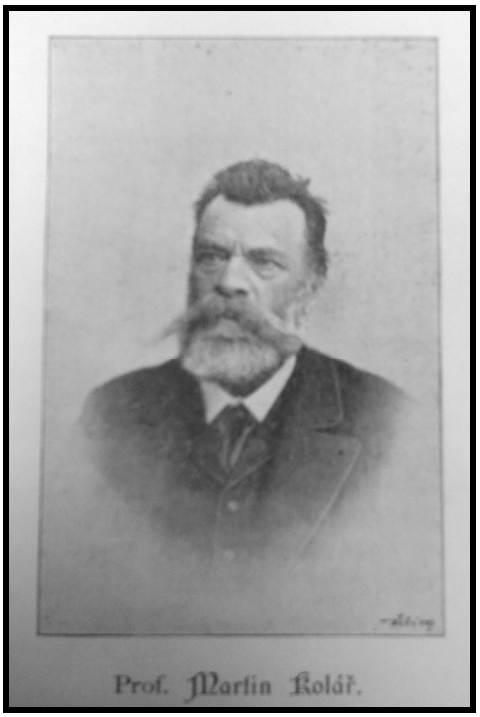

Obr. 14 prof. Martin Kolář, v roce 1898

Obr. 15 Reliéf Kozího hrádku od Františka Bílka na památníku Jana Husa v Táboře z roku 1927

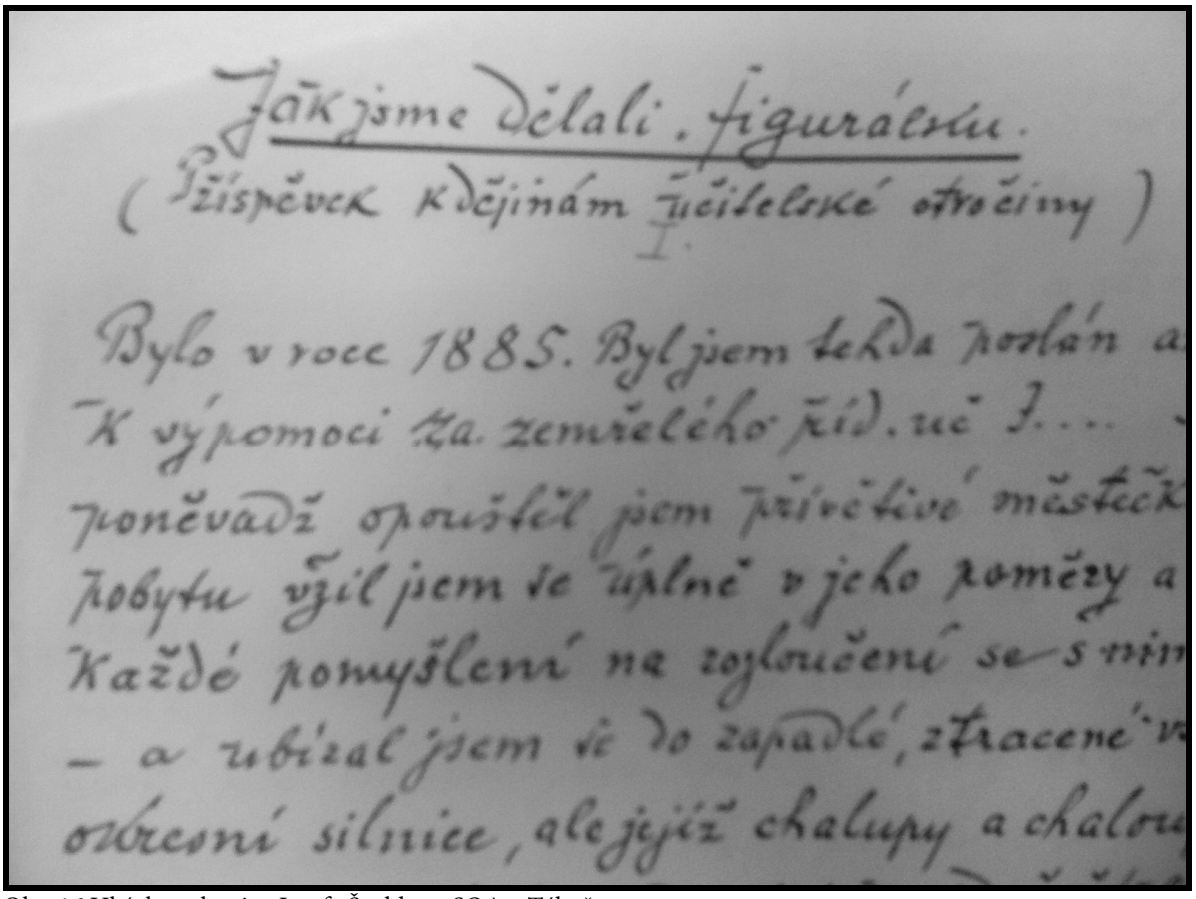

Jak jsme dělali. figurálsku.
(Příspěvek k dějinám učitelské otročiny)
I.

Bylo v roce 1885. Byl jsem tehda poslán a
k výpomoci za zemřelého říd. uč J....
poněvadž opouštěl jsem přívětivé městeč
pobytu vžil jsem se úplně v jeho poměry a
každé pomyšlení na rozloučení se s nim
– a ubíral jsem se do zapadlé, ztracené v
okresní silnice, ale jejíž chalupy a chalou

Obr. 16 Ukázka rukopisu Josefa Švehly ze SOA v Táboře

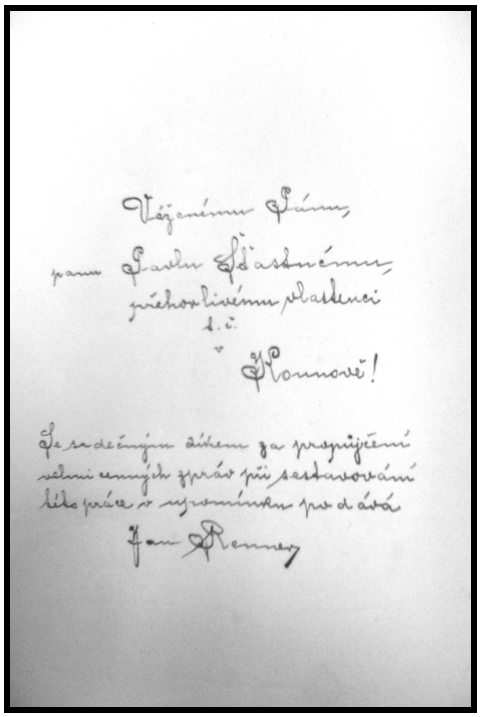

Obr. 17 Rukopis Jana Rennera

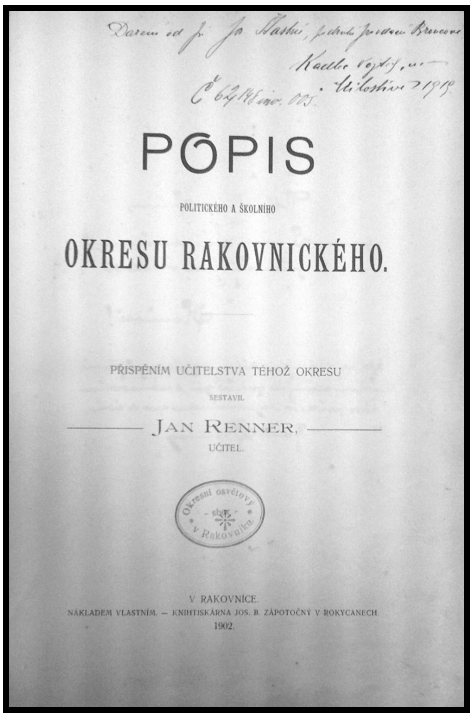

POPIS

POLITICKÉHO A ŠKOLNÍHO

OKRESU RAKOVNICKÉHO.

PŘISPĚNÍM UČITELSTVA TÉHOŽ OKRESU

SESTAVIL

JAN RENNER,

UČITEL.

V RAKOVNÍCE.

NÁKLADEM VLASTNÍM. — KNIHTISKÁRNA JOS. B. ZÁPOTOČNÝ V BOKYCANECH.

1902.

Obr. 18 Rennerův „popis okresu“ z roku 1902

Známý rakovnický archivář Jan Renner vzpomíná

UČITELSKÉ ZAČÁTKY V KRALOVICÍCH A HODYNI

BEZ MÍSTA ...

UČITELEM

AZ*2-3/2000 19

Obr. 19 Sken článku vzpomínek Jana Rennera na učitelské začátky

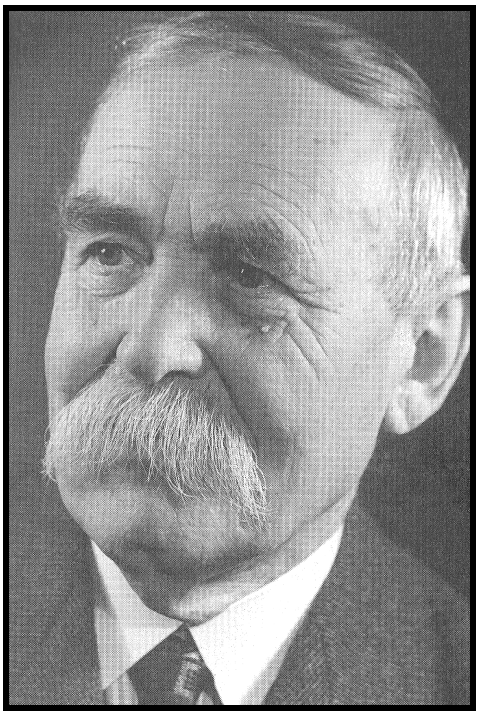

Obr. 20 Jan Renner ve 40. letech 20. století

Obr. 21 Logo KČT k výročí založení

Obr. 22 Hrad Věžka na obrazu Václava Uchytila z roku 1981

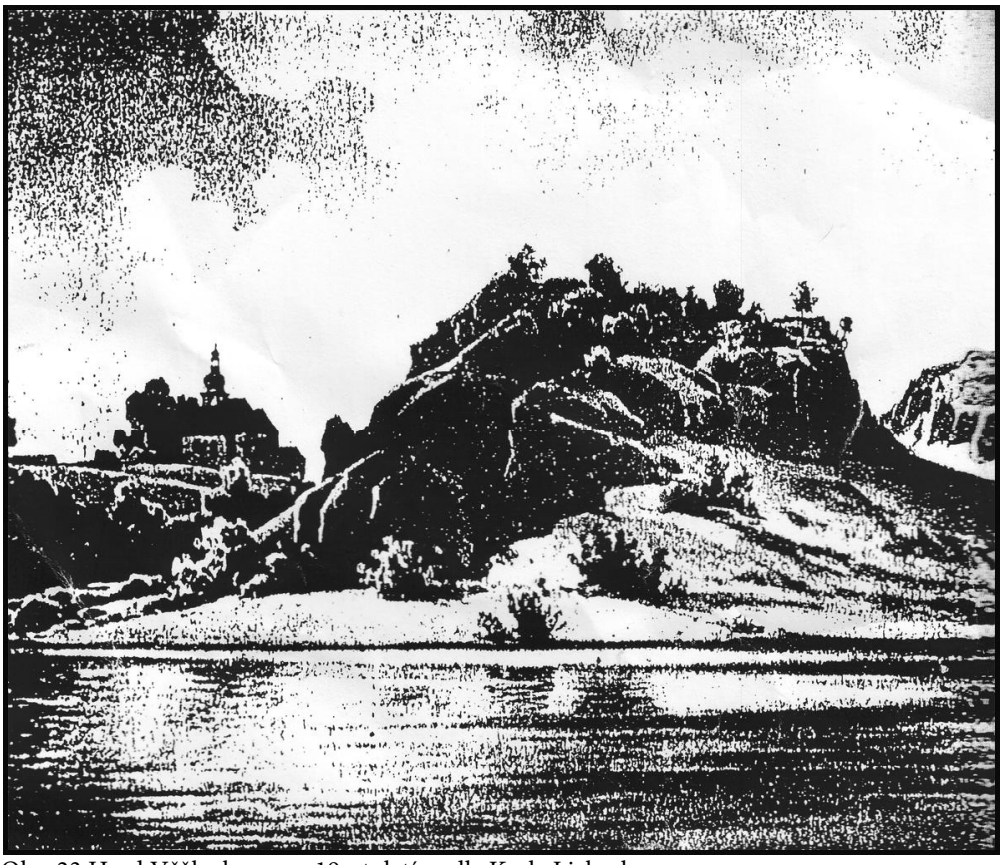

Obr. 23 Hrad Věžka koncem 19. století podle Karla Liebschera

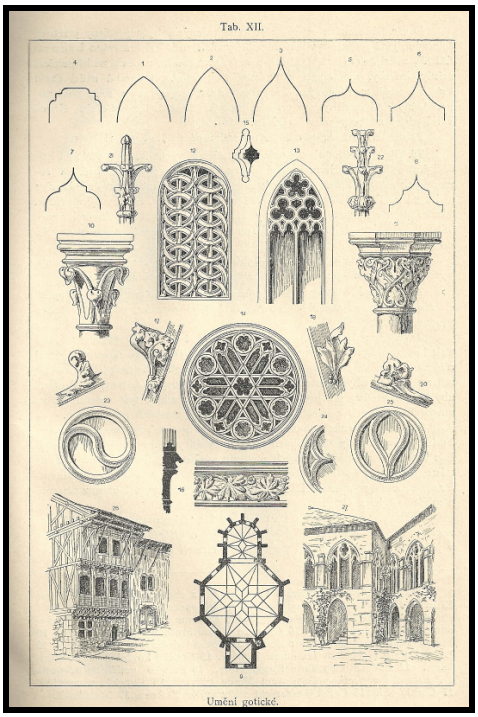

Obr. 24 Ukázka tabule ze Slohů v uměnách výtvarných z roku 1905

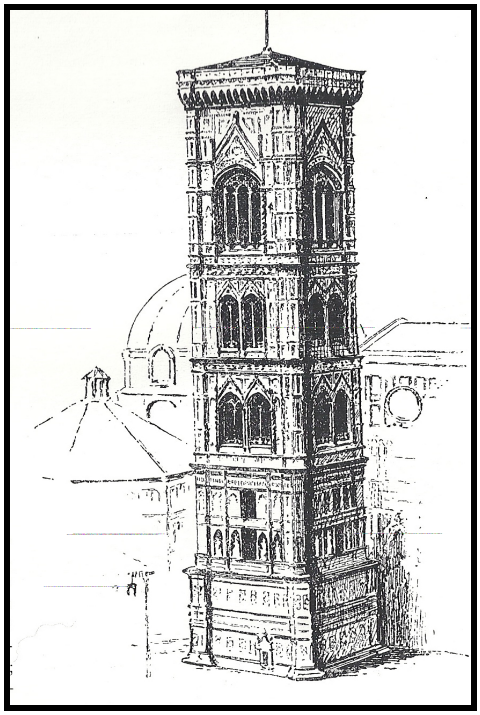

Obr. 25 Architektura v Základech umělecké výchovy po roce 1900

Obr. 26 Hrad jako krajinné téma v metodické publikaci Josefa Hrona „Jak malovat krajinu“ z roku 1989

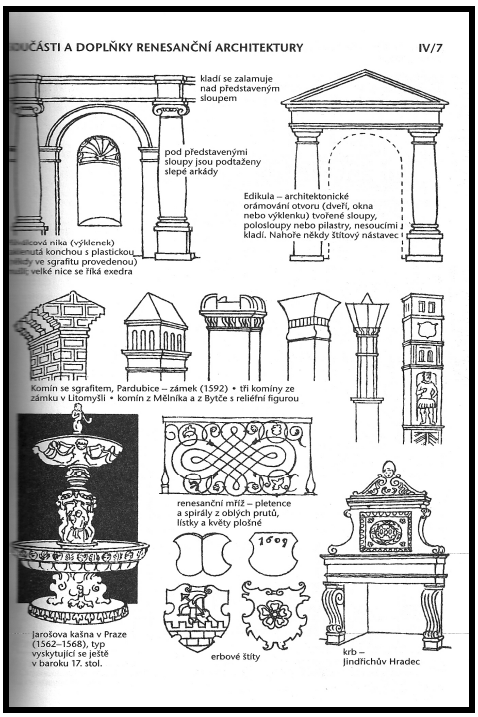

Obr. 27 Ukázka ze „Staletí kolem nás“ od Jaroslava Herouta

Obr. 28 Jaroslav Herout

Obr. 29, 30 Nejvýraznější publikace Jaroslava Herouta

Obr. 31 „České hrady“ od Tomáše Durdíka z roku 1984

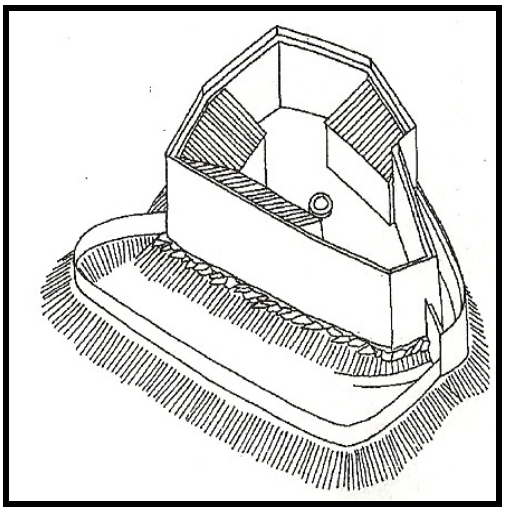

Obr. 32 Typ hradu s pláštouvou zdí, Lanšperk

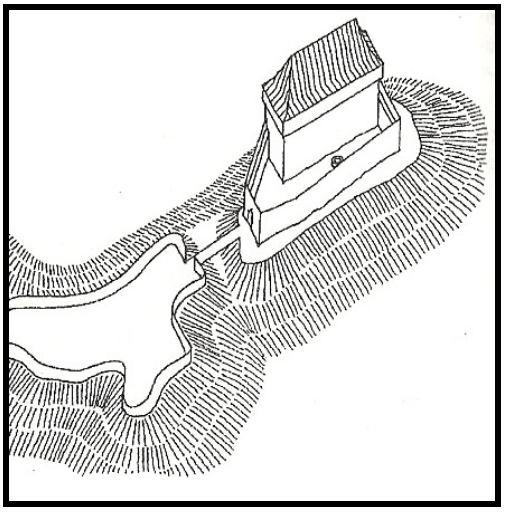

Obr. 33 Hrad s palácem jako hlavní obrannou a obytnou stavbou, Řebřík

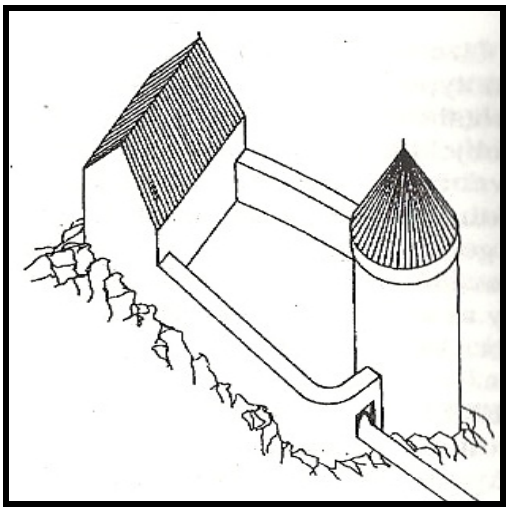

Obr. 34 Základní varianta berkfritového typu

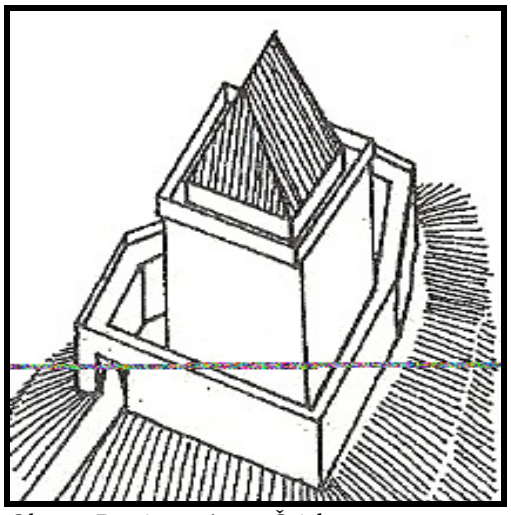

Obr. 35 Donjonový typ, Čejchanov

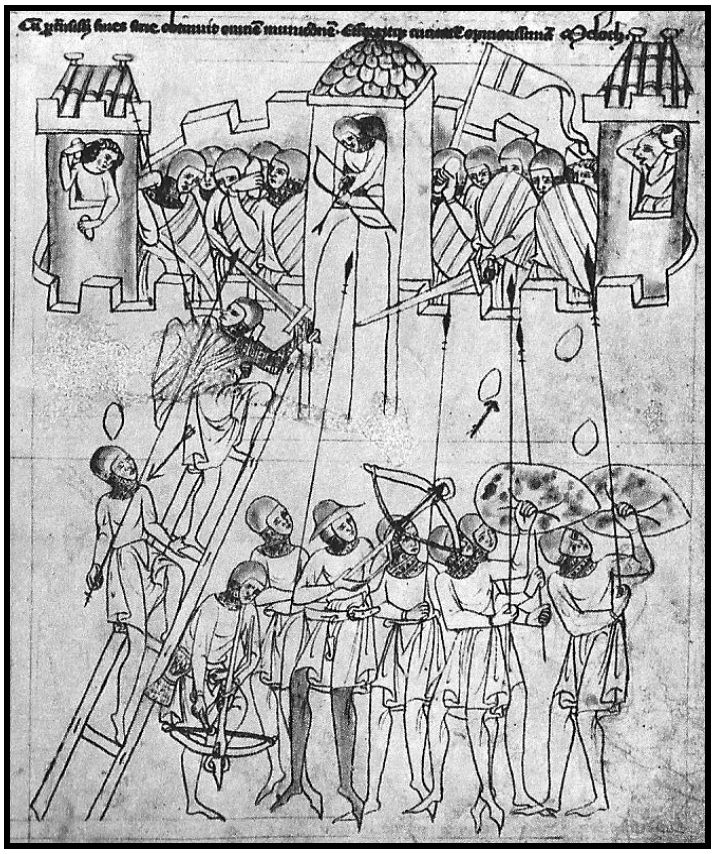

Obr. 36 „Dobývání města Melota“, Velislavova bible, první pol. 14. století

Obr. 37 Detail nástěnné malby „Souboj svatého Jiří s drakem“, hrad Švihov, druhé desetiletí 16. století

Obr. 38 Nástěnná malba zobrazující podobu hradu Houska v 16. století, hrad Houska

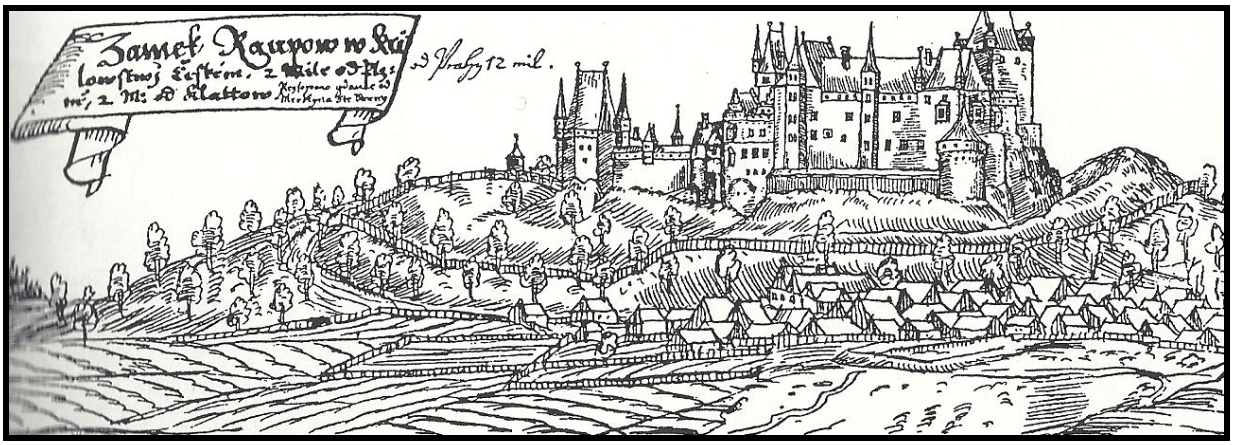

Obr. 39 Hrad Roupov na vedutě Jana Willenberka, počátek 17. století

Obr. 40 „Kokoří a Křivoklát v bouři“, Antonín Mánes 1834

Obr. 41 Hrad Karlštejn, Hugo Ullik

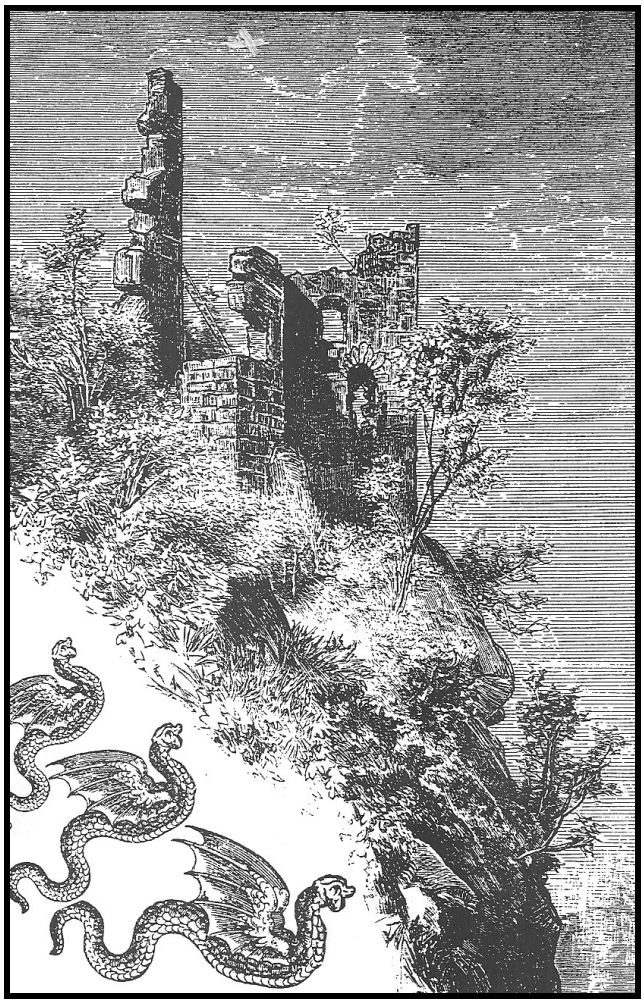

Obr. 42 Hrad Louzek od jihu, Karel Liebscher, 1884

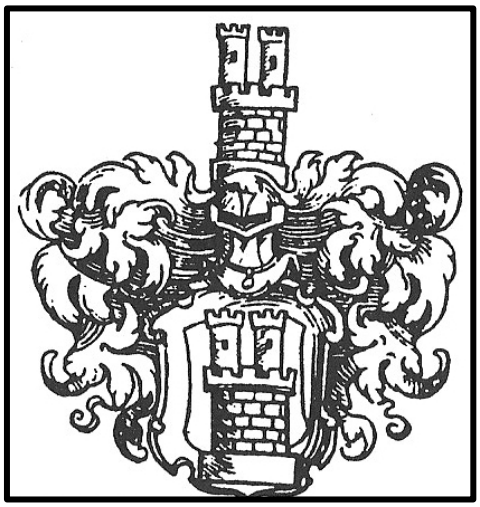

Obr. 43 Znak Kašpara Kozlovského z Kozlova, 17. století

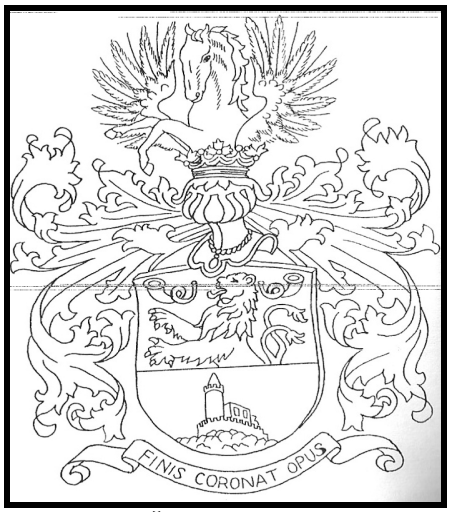

Obr. 44 Znak Špačků ze Starburgu, 1908

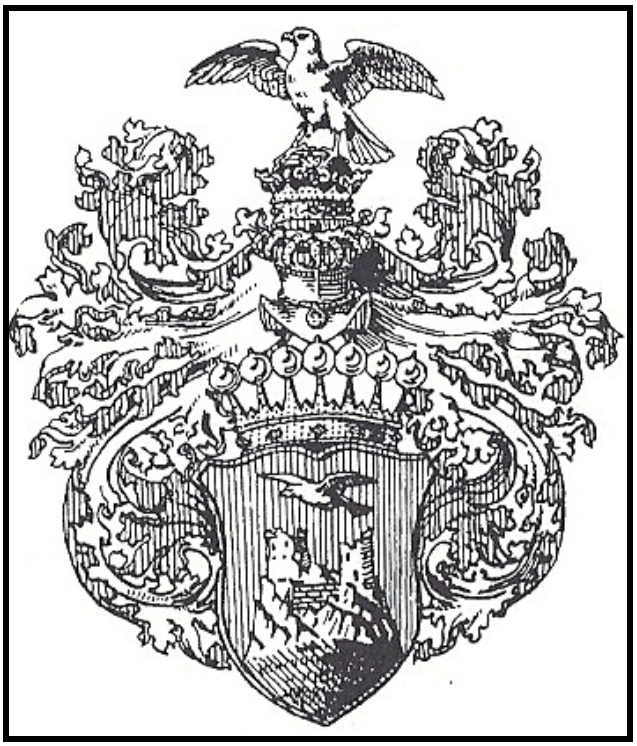

Obr. 45 Znak svobodných pánů z Troskova, 1894

Obr. 46 „Na cestách“, Josef Lada, 1940

Obr. 47 „U ohníčku“ Josef Lada, 1941

Obr. 48 „Podzim“, Josef Lada, 1941

Obr. 49 Hrad Radyně, foto 2005 (ve srovnání s předchozím obrázkem je dokladem inspirativnosti reálií v ilustrační tvorbě)

Obr. 50 Pomník Mistra Jana Husa v Táboře, František Bílek, 1928 (na středovém segmentu je umístěn reliéf Kozího hrádku)

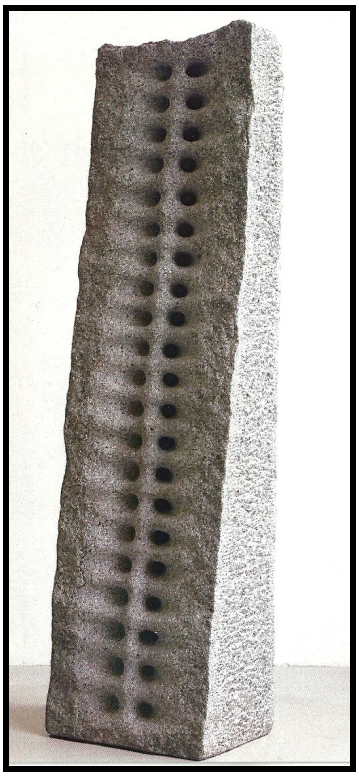

Obr. 51 Stéla, Jasan Zoubek, 2010

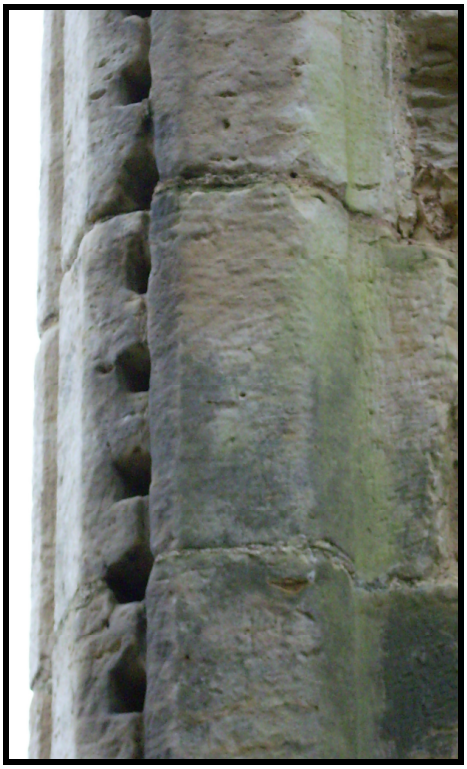

Obr. 52 Bodiam castle, Velká Británie, (ostění se zbytky kotvení mříže)

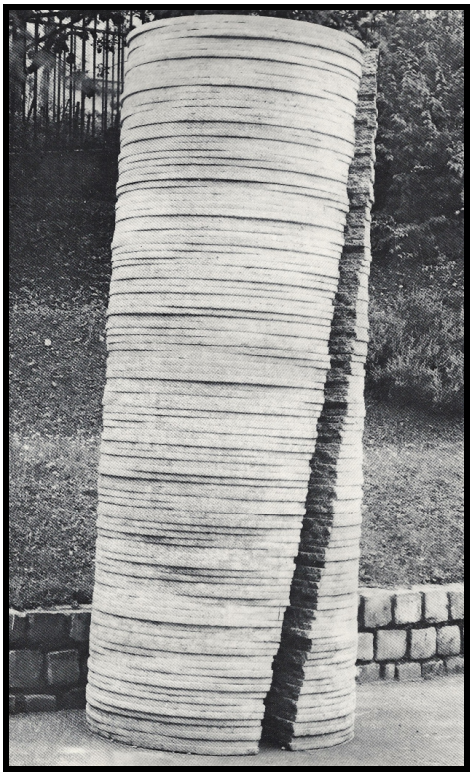

Obr. 53 Bez názvu, Jasan Zoubek, 1988

Obr. 54 Hradní věž, Neuberk, foto 2005

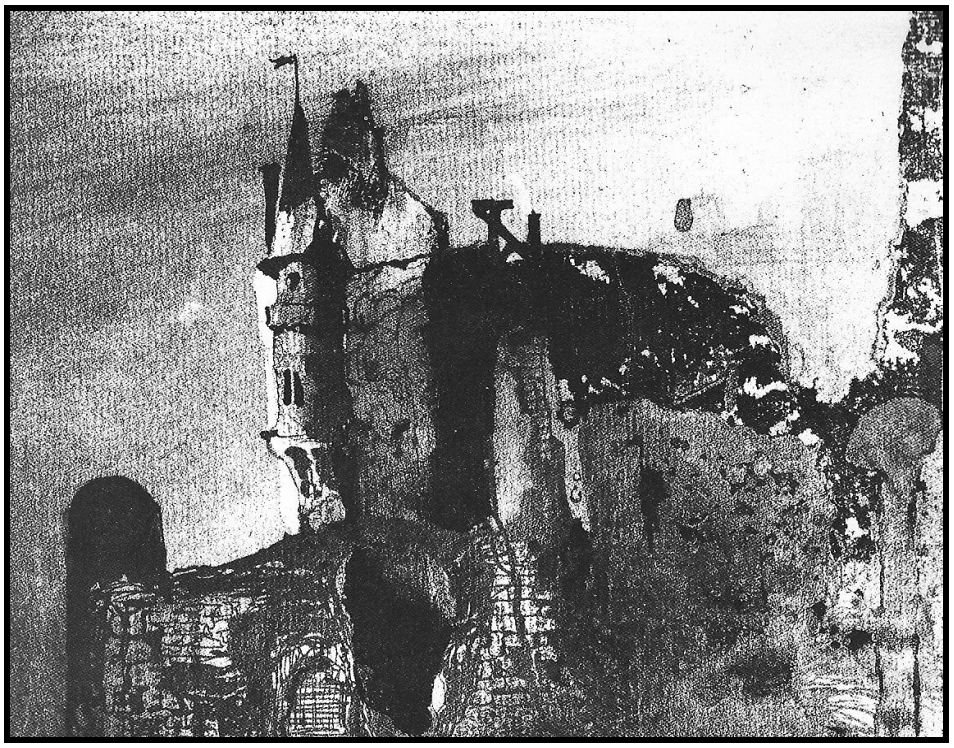

Obr. 55 Hrad v obraze V. Huga

Obr. 56 Model hradu, Veselí nad Lužnicí, Jan Žilka 1926-1930

Obr. 57 Model hradu, Veselí nad Lužnicí, Jan Žilka 1926-1930

Obr. 58 Model hradu, Soběslav

Obr 59 Model hradu, Soběslav

Obr. 60 Herní objekty, Průhonice

Obr. 61 Herní objekty, Průhonice

Obr. 62 Papírová stavebnice modelu, 2003

Obr. 63 Ukázka hradu ve filatelii

Obr. 64 Predjamský hrad, Slovinsko

Obr. 65 Predjamský hrad, Slovinsko

Obr. 66 Predjamský hrad, Slovinsko

Obr. 67 Živočichové žijící ve slovinském krasu (základ pro staré pověsti)

Obr. 68 Ljublana

Obr. 69 Ljublana

Obr. 70 Ljublana

Obr. 71 Ljublana

Obr. 72 Ljublana

Obr. 73 Ljublana

Obr. 74 Soběslav

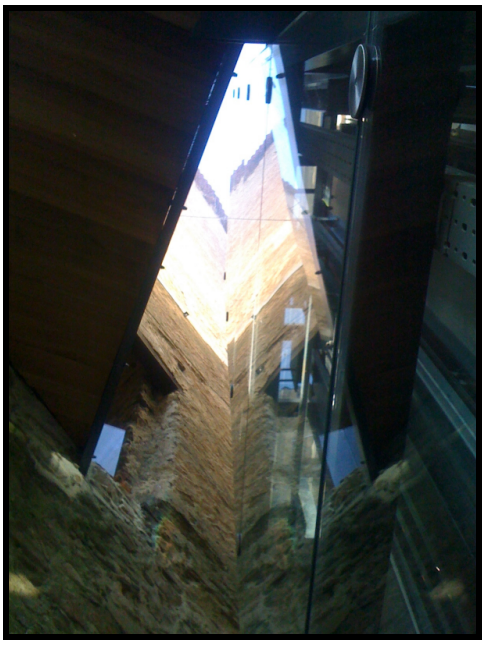

Obr. 75 Soběslav

Obr. 76 – 104 Ukázky struktur a inspirujících průhledů v kastellologické architektuře

Obr. 77 Bodiam Castle, Velká Británie

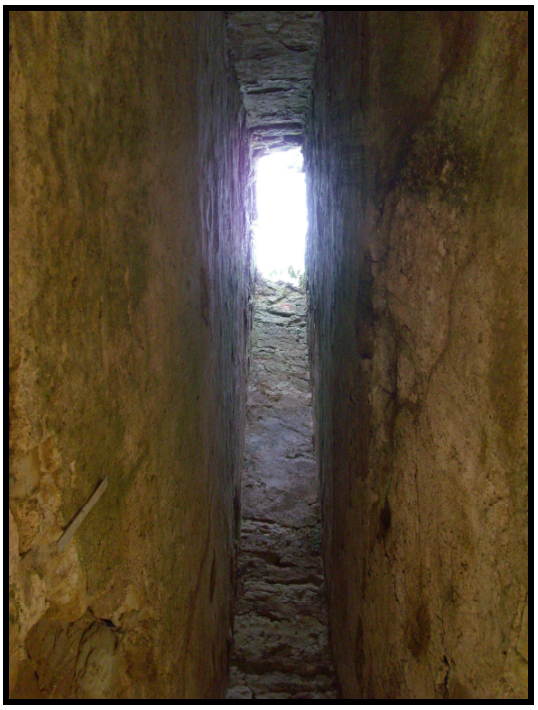

Obr. 78 Bodiam Castle, Velká Británie

Obr. 79 Hadleigh Castle, Velká Británie

Obr. 80 Bodiam Castle, Velká Británie

Obr. 81 Hadleigh Castle, Velká Británie

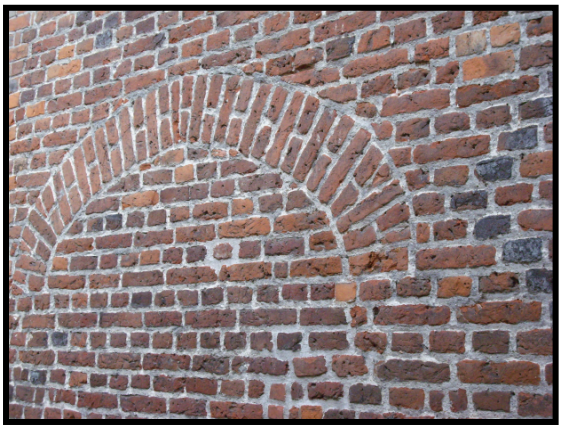

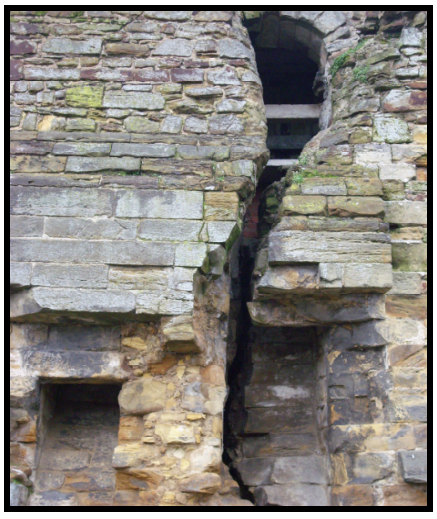

Obr. 82, 83 Hampton Court Palace, Tonbridge Castle

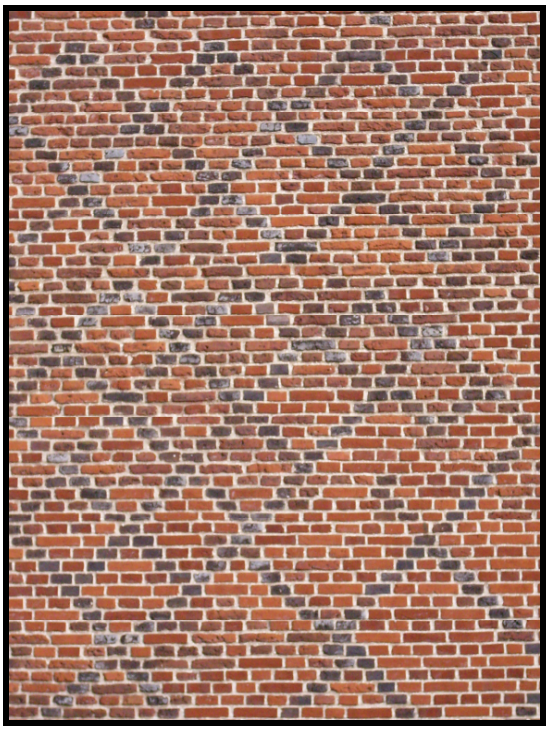

Obr. 84 Hampton Court Palace

Obr. 85 Hampton Court Palace

Obr. 86 Dustanburgh Castle, Velká Británie

Obr. 87 Dustanburgh Castle, Velká Británie

Obr. 88 Rochester Castle, Velká Británie

Obr. 89 Warkworth Castle, Velká Británie

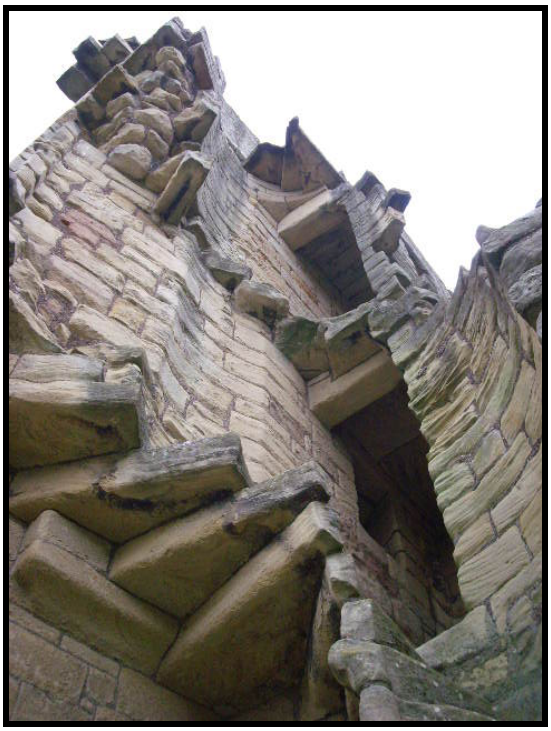

Obr. 90 Warkworth Castle, Velká Británie

Obr. 91 Dustanburgh Castle, Velká Británie

Obr. 92 Warkworth Castle, Velká Británie

Obr. 93 Dustanburgh Castle, Velká Británie

Obr. 94 Dustanburgh Castle, Velká Británie

Obr. 95 Dustanburgh Castle, Velká Británie

Obr. 96 Kozí hřbet, Česká republika

Obr. 97 Mitrov, Česká republika

Obr. 98 Bukovina, Česká republika

Obr. 99 Bukov, Česká republika

Obr. 100 Warkworth Castle, Velká Británie

Obr. 101 Bukov, Česká republika

Obr. 102 Bukov, Česká republika

Obr. 103 Mitrov, Česká republika

Obr. 104 Koruny zdiv, Maďarsko

Obr. 105 – 121 Interaktivní prohlídka Kniht`s Quest, Alnwick Castle, Velká Británie

Obr. 106

Obr. 107

Obr. 108

Obr. 109

Obr. 110

Obr. 111

Obr. 112

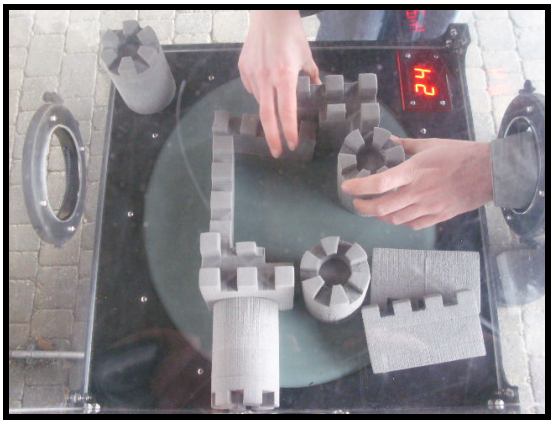
Obr. 113

Obr. 114

Obr. 115

Obr. 116

Obr. 117

Obr. 118

Obr. 119

Obr. 120

Obr. 121

Obr. 122 - 124 Interaktivní prohlídka, Lullingsotne Roman Villa, Velká Británie

Obr. 123

Obr. 124

Obr. 125 – 129 Science Museum of London, Velká Británie

Obr. 126

Obr. 127

Obr. 128

Obr. 129

Obr. 130 Hrady v autorské grafické knize, Aleš Pospíšil, 2007

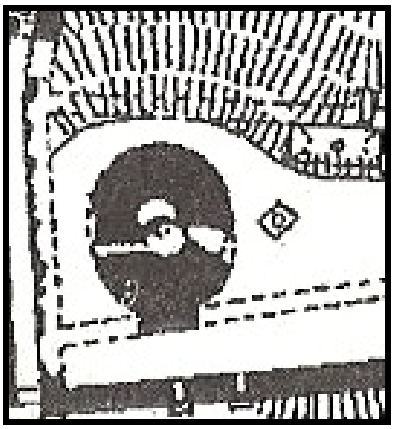

Obr. 131 Výřez půdorysu hradu Michalovice, Česká republika

Obr. 132 Půdorys věže v autoském tisku, Aleš Pospíšil, 2011

V. Seznam použitých zdrojů

Obr. 1 Správa webových stránek.Villard de Honnecourt. In *Encyklopedie*[online]. Dostupné: http://cs. Wikipedia. org/wiki/Villard_de_Honnecourt [cit.11.1.2011]

Obr. 2 Archiv autora, grafické zpracování Ladislav Krapek. (obrázek v textu, s. 19.)

Obr. 3 KRAMERIUS, Karel. *Putování po českých hradech (1814-1818)*. Praha: Scriptorium, 2010. s. 66. ISBN 978-80-87271-20-9.

Obr. 4 MRÁZ, Bohumír. *Karel Hynek Mácha: Hrady spatřené*. Praha: Panorama, 1988. s. 113. 11-87-88 09/15.

Obr. 5 HEBER, František, Alexander. *České hrady, zámky a tvrze – Severní Čechy*. Praha: Argo, 2006. s. 297. ISBN 80-7203-791-9.

Obr. 6 Archiv autora, foto autor, 2010.

Obr. 7 Archiv autora, foto autor, 2010.

Obr. 8 DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: LIBRI, 2000. s. 545. ISBN 80-7277-003-9.

Obr. 9 MYSLIVEČEK, Milan a kol.. *Čas hradů v Čechách II*..Praha: Horizont, 1995. s. 149. ISBN 80-7012-079-7.

Obr. 10 ŠVEHLA, Josef. *Kozí hrádek*. Tábor: Nákladem Učitelské jednoty, 1915. SOA Tábor sign. A 149 a. inv. č. 133.

Obr. 11 KOLÁŘ, Martin (ed.). *Zpráva o činnosti kuratoria městského musea v Táboře*. Tábor: nákladem zastupitelstva města Tábora, 1898. SOA Tábor sign. B-46/1-6.

Obr. 12 ŠVEHLA, Josef. *Kozí hrádek*. Tábor: Nákladem Učitelské jednoty, 1915. SOA Tábor sign. A 149 a. inv. č. 133.

Obr. 13 SOA Tábor, Osobní archiv Josef Švehla, Inventář C 21, ELJAF 1207, fotografie č. 46, patrně rok 1925.

Obr. 14 KOLÁŘ, Martin (ed.). *Zpráva o činnosti kuratoria městského musea v Táboře*. Tábor: nákladem zastupitelstva města Tábora, 1898. SOA Tábor sign. B-46/1-6.

Obr. 15 Archiv autora, foto autor, 2010.

Obr. 16 SOA Tábor, Osobní archiv Josef Švehla, Inventář C 21, ELJAF 1207.

Obr. 17 SOA Rakovník, Osobní archiv Jan Renner, Ev. Číslo 668, JAF 801.

Obr. 18 RENNER, Jan. *Popis politického a školního okresu rakovnického*. Rakovník: vlastním nákladem s přispěním učitelstva téhož okresu, 1902. 350 s. SOA Rakovník č. 62/148 inv. 003

Obr. 19 SOA Rakovník, Osobní archiv Jan Renner, Ev. Číslo 668, JAF 801.

Obr. 20 ČERNÝ, Jan. *Jan Renner*. Rakovník: SOA Rakovník, 1999. s. 155. ISBN 80-85868-29-6.

Obr. 21 Správa webových stránek. Klub českých turistů - Historie. In *internetové stránky KČT* [online]. Dostupné: http://www.kct.cz/historie/zacatky-ceske-turistiky-a-kct. [cit. 28.1.2011]
Obr. 22 Obecní archiv OÚ Druztová.
Obr. 23 MYSLIVEČEK, Milan a kol.. *Čas hradů v Čechách I.*.Praha: Horizont, 1994. s. 210. ISBN 80-7012-074-6.
Obr. 24 KLIKA, Josef, BENEŠ, Bohuslav, RICHTER, Leopold. *Slohy v uměnách výtvarných – stručná nauka o slohu*. Praha: Nakladatelství F. Šimáčka, 1905. s. 47.
Obr. 25 CLARK, S. John, HICKS, D. Mary, PERRY, S. Walter. *Základy umělecké výchovy se zvláštním zřetelem ke kreslení dle přírody*. Praha: umělecké nakladatelství B. Kočího, po roce 1900. s. 375.
Obr. 26 HRON, Josef. *Jak malovat krajinu*. Praha: SPN, 1989. s. 73. 14-459-89.
Obr. 27 HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás*. Praha - Litomyšl: Paseka, 2002. s. 127. ISBN 80-7185-389-5.
Obr. 28 [tamtéž] přebal publikace.
Obr. 29 HEROUT, Jaroslav. *Slabikář návštěvníků památek*. Praha: Středisko státní památkové péče a propagační tvorba Praha, 1980. 317 s. /II. vydání/ Pov. č. OK SKNV 2206/72 a 2492/79.
Obr. 30 HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás*. Praha - Litomyšl: Paseka, 2002. 558 s. ISBN 80-7185-389-5.
Obr. 31 DURDÍK, Tomáš. *České hrady*. /Edice Oko-svazek 61/ Praha: Albatros, 1984. 397 s. 13-831-84 14/66.
Obr. 32 DURDÍK, Tomáš. Encyklopedie českých hradů. Praha: Libri, 1997. s. 107. ISBN 80-85983-33-8.
Obr. 33 [tamtéž] s. 106.
Obr. 34 [tamtéž] s. 58.
Obr. 35 [tamtéž] s. 73.
Obr. 36 MENCLOVÁ, Dobroslava. *České hrady I.*. Praha: Odeon, 1972. s. 67. 09/5-01-504-72.
Obr. 37 MENCLOVÁ, Dobroslava. *České hrady II*.. Praha: Odeon, 1972. s. 404. 09/5-01-512-72.
Obr. 38 MENCLOVÁ, Dobroslava. *České hrady I.*. Praha: Odeon, 1972. s. 249. 09/5-01-504- 72.
Obr. 39 DURDÍK, Tomáš. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha: LIBRI, 2000. s. 483. ISBN 80-7277-003-9.
Obr. 40 Archiv autora
Obr. 41 KVĚT, Jan. *Má vlast – Česká krajina v díle našich malířů*. Praha: Orbis, 1940.

Obr. 42 MYSLIVEČEK, Milan a kol.. *Čas hradů v Čechách II.*.Praha: Horizont, 1995. s. 221. ISBN 80-7012-079-7.

Obr. 43 MYSLIVEČEK, Milan. *Erbovník I*. Praha: Horizont, 1993. s. 35. ISBN 80-7012-070-3.

Obr. 44 BUBEN, Milan, VAVŘÍNEK, Karel. *Almanach českých šlechtických a rytířských rodů.* Praha: Martin, 2005. s. 184. ISBN 80-85955-30-X.

Obr. 45 MAŠEK, Petr. *Modrá krev*. Praha: Mladá Fronta, 1999. s.287. ISBN 80-204-0760-X.

Obr. 46 Archiv autora.

Obr. 47 Archiv autora.

Obr. 48 Archiv autora.

Obr. 49 Archiv autora, foto autor, 2005.

Obr. 50 Archiv autora, foto autor, 2010.

Obr. 51 Archiv autora, foto Jasan Zoubek, 2009.

Obr. 52 Archiv autora, foto autor, 2007.

Obr. 53 Kolektiv autorů. *K ROK ´89 – výstava třinácti výtvarníků*. Praha: KDB, 1989. s. 27. Pov. č. 310021688

Obr. 54 SUŠICKÝ, Viktor, DURDÍK, Tomáš. *Zříceniny hradů, tvrzí a zámků – Západní Čechy*. Praha: Pankrac, 2004. s. 128. ISBN 80-86781-06-2.

Obr. 55 DE JÉROME FAUCHEUX, Maguette. *Les Chateux Forts – historie juniors*. Envergure, 1991. s. 36. I.S.B.N. 2 01 015991 8

Obr. 56-61 Archiv autora, foto autor, 2011.

Obr. 62 Betaxa. s.r.o. *Zámek Březnice-papírová stavebnice modelu*. Brno: Garden, 2003.

Obr. 63 Archiv autora.

Obr. 64-73 Archiv autora, foto autor, 2007.

Obr. 74-75 Archiv autora, foto autor, 2010.

Obr. 76-95 Archiv autora, foto autor, 2009.

Obr. 96-99 Archiv autora, foto autor, 2010.

Obr. 100 Archiv autora, foto autor, 2008.

Obr. 101-103 Archiv autora, foto autor, 2010.

Obr. 104 Archiv autora, foto autor, 2007.

Obr. 105-129 Archiv autora, foto autor, 2009.

Obr. 130 POSPÍŠIL, Aleš. Hrady. In *Autorská kniha krajinně historických motivů.* České Budějovice, 2007.

Obr. 131 DURDÍK, Tomáš. Encyklopedie českých hradů. Praha: Libri, 1997. s. 185. ISBN 80-85983-33-8.

Obr. 132 Archiv autora, tisk autor, 2011.